

ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΙΣ

ΜΗΝΙΑΙΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ ΕΛΛΗΝΟ-ΙΤΑΛΙΚΗΣ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

ΕΤΟΣ Β'. - ΑΡΙΘ. 6

ΙΟΥΝΙΟΣ 1939

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Δ. ΓΛΕΝΗ	Ἡ Βασίλισσα Ὀλγα
Π. ΣΠΑΝΔΩΝΙΔΗ	Ἡ σημερινή Νεοελληνική λογοτεχνική κριτική
Σ. ΜΠΩ-ΜΠΟΥΥ	Ἑλληνικότητα καὶ ξένες ἐπιδράσεις
Γ. ΖΩΡΑ	Ἐρωτόκριτος καὶ Θυσία τοῦ Ἀβραάμ
Γ. ΜΩΡΑΪΤΗ	Ὁ Κάλβος καὶ αἱ παραδόσεις του εἰς Ἀγ- γλίαν
Ο. ΡΑΝΤΙ	Ἰταλία καὶ Ἑλλάς
Δ. ΓΑΛΑΝΗ	Ἡ χαρακτηριστικὴ εἰς τὴν διεθνῆ τέχνη
Ε. ΖΩΓΡΑΦΟΥ	Ἡ Ἑλληνὶς γυναῖκα
Φ. ΠΟΝΤΑΝΙ	Λουίτζι Πιραντέλλο
Ν. ΘΩΜΑΖΑΙΟΥ	Ἑλληνικὲς σελίδες

Ἀπὸ τὴν Ἑλληνο-ιταλικὴν πνευματικὴν κίνησιν - Ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸν
τύπον - Διαλέξεις ραδιοφωνικῶν σταθμῶν Μπάρι καὶ Ρώμης μηνὸς
Μαΐου.-Διάφορα

ΡΑΔΙΟΦΩΝΙΚΑΙ ΔΙΑΛΕΞΕΙΣ ΜΗΝΟΣ ΜΑΪΟΥ ΤΩΝ ΣΤΑΘΜΩΝ
ΜΠΑΡΙ ΚΑΙ ΡΩΜΗΣ

3. - I. ΜΟΡΟ, καθηγητοῦ ἰταλικῆς λογοτεχνίας: « Οὖγος Φώσκολος ».
5. - Δ. ΓΑΛΑΝΗ, χαρακτοῦ καὶ ζωγράφου: « Ἡ χαρακτηριστικὴ εἰς τὴν διεθνή Τέχνη ».
7. - Α. Σ. Μητροπολίτου κ. κ. ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΟΝΟΣ: « Θεῖον Κήρυγμα: Ἀληθινὴ λατρεία ».
9. - Μ. ΡΕΝΑΣ, συγγραφέως καὶ λογίας: « Ἡ ἐξωσχολικὴ μόρφωσις νέων καὶ παιδιῶν ».
10. - I. ΜΟΡΟ, καθηγητοῦ ἰταλικῆς λογοτεχνίας: « Ὁ Λεοπάρντι ».
11. - Η. ΖΩΓΙΑ, καλλιτεχνικοῦ κριτικοῦ: « Ἡ Β'. Πανελλήνιος καλλιτεχνικὴ ἐκθεσις τῶν Ἀθη-
νῶν. Μέρους Α' ».
12. - Η. ΖΩΓΙΑ: « Ἡ Β'. Πανελλήνιος καλλιτεχνικὴ ἐκθεσις τῶν Ἀθηνῶν. Μέρους Β' ».
14. - Α. Σ. Μητροπολίτου κ. κ. ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΟΝΟΣ: « Θεῖον Κήρυγμα ».
15. - Κ. ΚΑΙΡΟΦΥΛΛΑ, ἱστορικοῦ συγγραφέως, λογοτέχνου: « Ἀνέκδοτα ἀπὸ τῆ ζωῆ τοῦ Σο-
λωμοῦ ».
17. - I. ΜΟΡΟ, καθηγητοῦ ἰταλικῆς λογοτεχνίας: « Ὁ Μαντζόνι ».
18. - Κ. ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΝΟΥ, λογοτέχνου καὶ συγγραφέως: « Ἡ Συντροφιά Καλλιτεχνῶν ».
20. - Α. Ε. Κ. ΚΟΤΖΙΑ, Ὑπουργοῦ-Διοικητοῦ Πρωτευούσης: « Ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν ».
21. - Α. Σ. Μητροπολίτου κ. κ. ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΟΝΟΣ: « Θεῖον Κήρυγμα: Νικαίαις τὸ καύχημα,
Οἰκουμένης ἀγλάισμα ».
22. - Κ. ΠΟΛΙΤΗ, δημοσιογράφου: « Ἡ Ἑλληνικὴ Δημοσιογραφία ».
23. - Μ. ΣΙΓΟΥΡΟΥ, λογοτέχνου, ἱστορικοῦ συγγραφέως: « Ὁ Ξενοπόουλος καὶ ἡ Ζάκυνθος ».
24. - I. ΜΟΡΟ, καθηγητοῦ ἰταλικῆς λογοτεχνίας: « Ἰωσή Καρντουτσι ».
26. - Α. ΖΑΧΟΥ, συγγραφέως, δικηγόρου: « Μαθήματα Φιλοσοφίας. Μέρους Α' ».
27. - Α. ΖΑΧΟΥ: « Μαθήματα Φιλοσοφίας. Μέρους Β' ».
28. - Α. Σ. Μητροπολίτου ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΟΝΟΣ: « Θεῖον Κήρυγμα ».
31. - I. ΜΟΡΟ, καθηγητοῦ ἰταλικῆς λογοτεχνίας: « Ἰωσή Καρντουτσι: ἐρμηνείαι ἀποσπασμάτων
ἐκ τοῦ ἔργου ».

Εἰς τὸ προσεχές:

Κ. Κοτζιά: « Ἀθῆναι », Γ. Ζώρα: « Lineamenti storici della letteratura neoelle-
nica », Γ. Μωραΐτη: « Ἐπιστολὴ Δρόσου πρὸς τὸν Κάβλον », Γ. Τοῦρκι: « Ἰταλικαὶ
μελέται ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς μουσικῆς ».

ΡΑΔΙΟ

ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΙΣ

ΜΗΝΙΑΙΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ ΕΛΛΗΝΟ-ΙΤΑΛΙΚΗΣ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

ΕΤΟΣ Β'. ΑΡΙΘ. 6 || Ρώμη: Ε.Ι.Α.Ρ - Via Montello 5 || Ἰούνιος 1939

Η ΒΑΣΙΛΙΣΣΑ ΟΛΓΑ

(ἐπὶ τῆ ἐπετείῳ τοῦ θανάτου τῆς: 19 Ἰουνίου 1926)

Ραδιοφωνικὴ διάλεξις τοῦ ἐφόρου τοῦ Μουσείου Γεωργίου Α' κ. ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΓΛΕΝΗ

Τὴν νύκτα τῆς 18ης πρὸς τὴν 19ην Ἰουνίου 1926 ἐξέπνευσεν ἡρέμα, μακρὰν τῆς πατρίδος Τῆς, ἐν Ρώμῃ, εἰς τὰς ἀγκάλας τοῦ προσφιλοῦς Τῆς υἱοῦ, τοῦ Πρίγκηπος Χριστοφόρου. Καὶ ὁ ἐν τῇ ξένη θάνατος τῆς Μεγάλῃς τῶν Ἑλλήνων Βασιλίσσης ὑπῆρ-
ξεν τὸ ἐπιστέγασμα τῶν ἀμετρήτων πικριῶν καὶ θλίψεων, αἵτινες ἀλεπάλληλοι ἐπλη-
ξαν τὴν Ἀγίαν Ἐκείνην Βασιλίσσαν, εἰς μνήμην τῆς ὁποίας θεωροῦμεν ὑποχρέωσιν
ὅπως ἀφιερῶσωμεν τὰς ὀλίγας ταῦτας γραμμὰς.

Κατὰ τὸ ἱστορικὸν διὰ τὴν Ἑλλάδα ἔτος 1867 ἡ Μεγάλῃ Δούκισσα τῆς Ρωσ-
σίας Ὀλγα ἐγένετο Βασιλίσσα τῶν Ἑλλήνων. Ὁ ἑλληνικὸς λαὸς μὲ ἀπερίγραπτον ἐν-
θουσιασμὸν ἐπληροφόρηθη τὸ ἱστορικὸν γεγονός. Εἰς τὸν ἑλληνικὸν Θρόνον ἀνήρχετο
Ὁρθόδοξος Βασιλίσσα, ἐν τῷ προσώπῳ δὲ Αὐτῆς εὔρεν ὁ ἑλληνικὸς λαὸς τὴν Μεγά-
λην του Βασιλίσσαν, ἥτις ὑπῆρξεν ἐν ταῦτῳ μεγάλη Φιλάνθρωπος, μεγάλη Χριστιανή.

Ὡς Βασιλίσσα τῶν Ἑλλήνων, ἡ ἀείμνηστος Ὀλγα, εἰργάσθη, ἐκοπίασεν καὶ ἐμό-
χθησεν ὑπὲρ τοῦ λαοῦ Τῆς, ὑπὲρ τῆς προόδου, τῆς ἀναπτύξεως καὶ τῆς μορφώσεως
αὐτοῦ. Εἰς πᾶσαν προοδευτικὴν κίνησιν τὴν εὐρίσκομεν πάντοτε πρωτοπόρον νὰ συμ-
βάλλῃ ἠθικῶς καὶ ὑλικῶς διὰ τὴν ἐπιτυχίαν αὐτῆς. Ἀκούραστος καὶ ἀκαταπόνητος
εὔρισκε πάντοτε τὸν καιρὸν, μεταξύ τῶν ὑψηλῶν Αὐτῆς καθηκόντων καὶ τῶν τῆς ἀνα-
τροφῆς τῶν τέκνων Τῆς, νὰ ἀσχολεῖται μὲ τὴν πρόοδον καὶ τὴν πνευματικὴν ἀνά-
πτυξιν τῶν ὑπηκόων Τῆς.

Ὡς Φιλάνθρωπος ἡ Βασιλίσσα Ὀλγα διεδραμάτισε τὸν σπουδαιότατον ρόλον εἰς
τὴν ἴδρυσιν εὐαγῶν ἰδρυμάτων ὑπὲρ τῶν ἀπόρων, τῶν ὀρφανῶν, τῶν ἀσθενῶν.

Ὡς Χριστιανὴ ὑπῆρξε παράδειγμα μοναδικὸν διὰ τὸν λαόν Τῆς. Ἡ εὐσέβεια καὶ
ὁ σεβασμὸς Αὐτῆς πρὸς τὴν Ὁρθόδοξον Θρησκείαν ἦτο παροιμιώδης, οἱ παλαιότεροι
δὲ τῶν ἡμερῶν ἐνθυμοῦνται τὴν Βασιλίσσαν Τῶν γονυκλινῆ παρακολουθοῦσαν τὰς
ἱεροτελεστίας ἐν τῷ Μητροπολιτικῷ τῶν Ἀθηνῶν Ναῷ, πρὶν ἢ ἔτι ἀνεγερθῆ ἐν τοῖς
Ἀνακτόροις ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία Τῆς.

Ὡς Μητέρα ὑπῆρξεν ἀφθαρτος, ὑπόδειγμα πραγματικῆς Μητρὸς, ἀσχολουμένη μετ' ἀπολύτου ἐπιμελείας καὶ προσοχῆς εἰς τὴν ἀνατροφὴν τῶν Βασιλοπαίδων, παιδεύουσα καὶ μορφώνουσα ἐθνοπρεπῶς τοὺς Βασιλικούς Βλαστούς, διδάσκουσα εἰς Αὐτοὺς πάντοτε τὴν ἀλήθειαν, τὴν πρὸς τὴν Πατρίδα καὶ τὸν ἐλληνικὸν λαὸν ἀγάπην καὶ τὸν πρὸς τὴν Ὁρθόδοξον Θρησκείαν σεβασμὸν.

Ὑπῆρξε πράγματι ἡ ἀείμνηστος Βασίλισσα Ὀλγα Ἑλληνὶς Βασίλισσα ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς τῆς ἀφίξεώς Της εἰς τὴν Ἑλλάδα. Εἰς τὸ Μουσεῖον Γεωργίου Α', τῶν Παλαιῶν Ἀνακτόρων, φυλάσσεται ἐπιμελῶς ἡ ἐνδυμασία μετὰ τὴν ὁποίαν ἀπεβιβάσθη τὸ πρῶτον εἰς Πειραιᾶ κατὰ τὴν ἱστορικὴν ἡμέραν τῆς 11ης Νοεμβρίου 1867. Ἐφερε τὰ ἐθνικὰ χρώματα τῆς νέας Της πατρίδος, τῆς Ἑλλάδος, τὴν ὁποίαν ἠγάπησε πραγματικῶς ἂν ὄχι περισσώτερον, ἀλλ' οὐδ' ὀλιγώτερον τῆς γενετέρας Της.

Καὶ ἀπὸ τῆς ἱστορικῆς αὐτῆς χρονολογίας ἀρχίζει ἡ πρὸς πᾶσαν κατεύθυνσιν ὠφέλιμος δρᾶσις τῆς Βασιλίσσης Ὀλγας. Ἐκπαιδευτήρια, μορφωτικὰ ἰδρύματα, ὑποτροφίαι, μορφωτικοὶ σύλλογοι, Ἐργαστήρια ἀπόρων, Πρότυπα Σχολεῖα, Φιλανθρωπικαὶ Ἐταιρεῖαι, Φιλόπτωχος Ἀδελφότης, Νοσοκομεῖα, Θεραπευτήρια, Σχολὴ Νοσοκόμων, Ὀφθαλμιατρεῖον, Ἐκκλησίαι, Στρατιωτικὸν Νεκροταφεῖον, Στρατιωτικὰ λουτρά, Φυλακαί, κ. ἄ. κ. ἄ. Τί πρῶτον, τί ὕστατον νὰ ἐνθυμηθῆ κανεὶς; Ὅτ' ἐχρειάζοντο τόμοι ὀλόκληροι διὰ τὴν ἀπλήν ἔστω ἀναγραφὴν τῆς μεγάλης καὶ παντοειδοῦς δράσεως τῆς Βασιλίσσης Ὀλγας. Καὶ δὲν εἶναι μόνον ἀξία μνείας ἡ πρὸς τὸ γενικὸν καλὸν ἐπωφελῆς δρᾶσις τῆς ἀειμνήστου Βασιλίσσης. Ἀξιόλογος καὶ σπουδαιότατη ὑπῆρξεν ἐπίσης καὶ ἡ μεμονομένως πρὸς ἄτομα ἐκδήλωσις τῶν φιλανθρώπων καὶ γενικῶς ἀνωτέρων αἰσθημάτων τῆς Ἀγίας Της ψυχῆς. Ἀπλοῦν βλέμμα ἂν ρίψῃ τις εἰς τὰς αὐτογράφους ἐντολάς τῆς ἀειμνήστου Βασιλίσσης, αἵτινες εἰς βιβλία ἐπιμελῶς φυλάσσονται εἰς τὸ Μουσεῖον Γεωργίου Α', θὰ θαυμάσῃ ὄντως τὴν παντοῖότροπον καὶ πολυποίκιλλον μέριμνάν Της διὰ πᾶν ἄτομον, εἰς πᾶσαν περίστασιν. Εἴτε ἐμμέσως, εἴτε ἀμέσως ἐλάμβανε γινῶσιν, ἔσπευδε πάντοτε νὰ παραμυθῆσῃ, νὰ ἀνακουφίσῃ, νὰ ἐνθαρρύνῃ, νὰ βοηθῆσῃ ἠθικῶς καὶ ὑλικῶς τοὺς πάσχοντας, τοὺς δυστυχεῖς, τοὺς ἀπόρους, τοὺς ἀσθενεῖς, τοὺς ἀποκλήρους τῆς μοίρας, τοὺς ἔχοντας ἀνάγκην προστασίας καὶ βοηθείας. Εἰς τεράστια ποσὰ συνολικῶς ἀνέρχονται αἱ χρηματικαὶ πρὸς ἄτομα ἐνισχύσεις τῆς Φιλανθρώπου Βασιλίσσης, αἱ ἀναγεγραμμέναι ἰδιοχείρως εἰς τὰ ἀναφερόμενα βιβλία. Καὶ διὰ τοῦτο ἠγάπηθη, ἐλατρεῦθη πραγματικῶς, ἀπὸ τὸν ἐλληνικὸν λαόν, ἀλλὰ καὶ ὑπέφερε καὶ ἐδοκιμάσθη σκληρῶς...

Μέσα εἰς τοὺς ἀλλαλαγμοὺς τῆς χαρᾶς τοῦ ἔθνους κατὰ τοὺς ἐνδόξους καὶ θριαμβευτικούς Βαλκανικοὺς πολέμους, ὅτε ἡ δόξα ἐστεφάνωνε τὰ ἐλληνικὰ ὄπλα καὶ ἐκπληροῦντο τὰ ἰδανικὰ τῆς ἐλληνικῆς φυλῆς, ἡ Βασίλισσα Ὀλγα ἐδέχετο τὸ βαρύτερον πλήγμα τῆς τραγικῆς δολοφονίας τοῦ Βασιλέως καὶ Συζύγου Της Γεωργίου Α'. Καὶ ἦτο ἡ ἀπαρχὴ τῶν μεγάλων δεινῶν, ἅτινα ἐπηκολούθησαν ἕκτοτε. Μακρὰν τῆς Ἑλλάδος εὐρισκομένη, εἰς τὴν Ρωσσίαν τὴν ψυχρὰν πατρίδα Της, ἀλλὰ φλογιζομένην ἀπὸ τὴν ἐξαπολυθεῖσαν ἀναρχίαν καὶ ἐπανάστασιν τῶν Μπολσεβίκων, ἐν μέσῳ τῶν ῥεπιπίων

τῆς κρημιζομένης Ρωσσίας, ἐξόριστος εἰς τὴν Σιβηρίαν μετὰ τῆς Αὐτοκρατορικῆς Οἰκογενείας, πληροφορεῖται τὸν μεγάλον σάλον τῆς Ἑλλάδος, τὴν ἐκ τοῦ Θρόνου ἀπομάκρυνσιν τοῦ Βασιλέως Υἱοῦ Της Κωνσταντίνου, τοῦ Ἐνδόξου Στρατηλάτου καὶ τὴν μετέπειτα ἐπακολούθησασαν ἐξορίαν τῶν μελῶν τῆς Βασιλικῆς Οἰκογενείας.

Θλίψεις, βάσανα, πικρίαι καὶ δοκιμασίαι νέαι ἀνέμενον τὴν δικαίως ἀποκληθεῖσαν Βασίλισσαν τοῦ πόνου. Ὀλόκληρον τὸ οἰκοδόμημα τῆς Τσαρικῆς Ρωσσίας, τῆς γενετέρας Της πατρίδος, τὸ εἶδε νὰ καταρῆ ὑπὸ τὰ πλήγματα τῶν Μπολσεβίκων καὶ τοὺς Ὑψηλοὺς Αὐτῆς συγγενεῖς νὰ τυφεκίζωνται ὁ εἷς μετὰ τὸν ἄλλον. Καὶ βαρυαλγῆς ἐγκαταλείψασα τὴν Ρωσσίαν μετέβη, μακρὰν τῆς ἀγαπημένης Της Ἑλλάδος, εἰς τὴν ἐξορίαν, πλησίον τοῦ Υἱοῦ Της Κωνσταντίνου καὶ τῶν λοιπῶν μελῶν τῆς Βασιλικῆς Οἰκογενείας. Καὶ διήρχετο ἐν τῇ ἐξορίᾳ ἡμέρας πικρῶν καὶ ἀπαγορευτέσων, ὅτε νέον ὀδυνηρὸν ἄγγελμα ἦλθε νὰ παράξῃ τὴν τόσον δακιμασθεῖσαν Βασίλισσαν Ὀλγαν. Ὁ Βασιλεὺς τῆς Ἑλλάδος Ἀλέξανδρος, ὁ Ὑψηλὸς ἐγγονὸς Της, ἐκινδύνευε σοβαρῶς. Καὶ λαβοῦσα εἰδικὴν ἄδειαν ἔσπευσε τότε ἡ ἀειμνήστος Βασίλισσα πλησίον Του, ἀλλ' ἔφθασεν ἄργά. Καὶ τότε ὑπερῆξε γείλισε τὸ ποτήριον τῶν θλίψεων καὶ τῶν δοκιμασιῶν, καὶ ἠκούσθη λέγουσα ἡ Χριστιανὴ Βασίλισσα γονυκλινῆς: «Ἐως ἐδῶ, Θεέ μου».

Δυστυχῶς δὲν ἦτο πεπρωμένον νὰ σταματήσουν αἱ θλίψεις τῆς Βασιλίσσης Ὀλγας ἐδῶ. Μετὰ μικρὰν ἀνάπαυαν, τῆς ἐπανόδου εἰς τὸν ἐλληνικὸν Θρόνον τοῦ Ἐνδόξου Στρατηλάτου Βασιλέως Κωνσταντίνου, ἐπηκολούθησεν ἡ Μικρασιατικὴ καταστροφὴ καὶ ἡ δευτέρα Ἐξορία...

Καὶ τὴν νύκτα τῆς 18ης Ἰουνίου 1926, ὁ θάνατος ἦλθε νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τὰ τόσα δεινὰ τῆς ἀειμνήστου Βασιλίσσης Ὀλγας. Ἀπέθανε μακρὰν τῆς ἀγαπημένης Της Ἑλλάδος, εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῆς φιλοξένου Ἰταλίας, τὴν Ρώμην.

Καὶ ἐπὶ τῇ σημερινῇ ἐπετείῳ τοῦ Θανάτου τῆς Μεγάλης μας Βασιλίσσης Ὀλγας, στρέφομεν, μετ' εὐλαβείας καὶ βαθυτάτου σεβασμοῦ, τὸν νοῦν καὶ τὴν καρδίαν πρὸς τὸ ἀγαπημένον Της Τατόι, ὅπου ἀναπαύεται ὑπὸ τὸ ἐλαφρὸν τῆς Ἀττικῆς χῶμα καὶ τὸν γαλανὸν ἐλληνικὸν οὐρανόν, πλησίον τῶν ἄλλων προσφιλῶν Της νεκρῶν, ἐνθυμούμενοι πόσον εὐηργέτησεν τὴν Ἑλλάδα καὶ τοὺς Ἕλληνας, διὰ τῶν ἔργων Της, διὰ τῆς Φιλανθρωπίας Της, διὰ τῆς ἐν γένει δράσεώς Της, ἡ Μεγάλῃ καὶ Ἀγίᾳ Βασίλισσά μας.

Η ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΗ ΚΡΙΤΙΚΗ

Ραδιοφωνική ὁμιλία τοῦ συγγραφέως καὶ κριτικοῦ κ. ΠΕΤΡΟΥ ΣΠΑΝΔΩΝΙΔΗ

1. — Ἡ λογοτεχνική κριτική, καθόσον πραγματοποιεῖται, εἴτε ἀπὸ τὸ κοινό, ἢ ἀπὸ τοὺς εἰδικούς, εἶναι πάντοτε μία μέθοδος ἢ ἀπλούστερα ἕνας τρόπος προσδιορισμοῦ λογοτεχνικῆς ἀξίας.

Τὸ δεδομένο τῆς ἀξίας σὰν δεδομένο ποιότητος προσδιορίζεται κατὰ τρόπο στοιχειώδη ἀπὸ τὸ κοινὸ χωρὶς, ἢ σχεδὸν χωρὶς προϋποτιθέμενες εἰδικές γνώσεις, ἐνῶ οἱ εἰδικοί καὶ οἱ καλλιτέχνες στηρίζουν ἀπαραίτητα τὴν ἐκτιμῆσίν τους σὲ πολλὰς ἄλλες, ἐκτὸς τῆς κυρίας, ποὺ ἀφορᾷ τὴν ποιότητα, προϋποθέσεις.

2. — Ὅταν μιλοῦμε γιὰ τὸ διανοούμενο κοινό, ποὺ κρίνει τὴ λογοτεχνική παραγωγή, ποὺ πέφτει στὰ χέρια του, ἐννοοῦμε στενώτερα τὸν ἀριθμὸ ἐκεῖνο τῶν διανοουμένων, ποὺ καταπιάνονται ὄχι μόνο γιὰ ἀτομικὴ τους εὐχαρίστηση μετὰ τὸ καινούργιο βιβλίον, ἀλλὰ καὶ ζητοῦν νὰ γνωρίσουν στοὺς ἄλλους τὴν ἐντύπωσίν τους καὶ τὴν ἀπλὴ καὶ πολὺ ὀλίγο πηγάζουσα ἀπὸ ἐπίμονη καὶ πολυσχιδῆ ἀνάλυση κρίσιν τους. Κριτικὴ τῆς σειρᾶς αὐτῆς εἶναι κυρίως ἡ δημοσιογραφικὴ, μετὰ τὴν ἔννοια, ὅτι μᾶς δίνει στὸν καθημερινὸ ἢ περιοδικὸ τύπο τὶς γρήγορες καὶ σύντομες ἐντυπώσεις τῆς. Εἶναι ἡ κριτικὴ, ποὺ ἐκδηλώνεται στὰ λεγόμενα βιβλιοκριτικὰ σημειώματα. Εἶναι φανερό, ὅτι στὴν περίπτωση αὐτῆ δὲ μᾶς δίδεται μία ἐντελῶς ἀντικειμενικὴ πνευματικὴ θεὰ, διότι αὐτὸ δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ, διότι αὐτὸ δὲν πρέπει καὶ νὰ γίνῃ: ἕνα σημείωμα σὲ ἐφημερίδα ἢ περιοδικὸ ἔχει τὴν ἔννοια μᾶς καθημερινῆς πράξεως καὶ συνδέεται πολὺ μετὰ τὴν ἐμπλοκὴ τῶν προσώπων καὶ τῶν πραγμάτων μέσα σὲ χρόνον ὠρισμένο καὶ τόπο περιορισμένο. Γι' αὐτὸ ἡ δημοσιογραφικὴ αὐτὴ στὸ βᾶθος τῆς ἀσχολίας εἶναι θεμιτὸ νὰ μὴν εἶναι μία καθαρὴ πνευματικὴ πράξις, ἀλλὰ νὰ παίρνῃ μαζί της, ὅλες τὶς τάρες τοῦ παρόντος, τῆς στιγμῆς. Περνοῦν ἀπὸ μέσα τῆς συμπάθειας, ἀντιπάθειας, φήμη ἀπατηλῆ, ἐπιπολαιότητα. Εἶναι αὐτὴ μιά ζωντανὴ κριτικὴ μετὰ ὅλη τὴν ὀξύτητα, ποὺ ἔχει ἢ γλῶσσα τῆς καθημερινότητος.

Ἄλλὰ ἡ σημειωματογραφία ὅταν τόσο συνδέεται μετὰ τὴ ζωὴ, ὅταν δὲν ἔχει ἀποσπασθῆ ἀπὸ τὸ γήϊνον καὶ τὸ προσωπικόν, δὲ σημαίνει, ὅτι εἶναι γι' αὐτὸ ὀλίγο ἢ καθόλου χρήσιμη. Αὐτὴ εἶναι κυρίως, ποὺ δημιουργεῖ αὐτὸ ποὺ λέμε «πνευματικὴ κίνησις». Αὐτὴ βοηθεῖ στὴν αἴσθησι τοῦ παρόντος καὶ στὴ διαμόρφωσι τῆς λογοτεχνικῆς του φυσιογνωμίας. Ἐνισχύει τὶς ἐτοιμὰς νὰ ἐκδηλωθοῦν ψυχὰς τῶν νέων. Τέλος εἶναι μία κριτικὴ, ποὺ αὐτοπολλαπλασιάζεται, βρίσκει ἀπήχησι, ἀπάντησι, ἀνοίγει συζητήσεις, πλατύνει τὸ ἄπαξ τεθειμένο.

Ἡ σημειωματογραφία εἶναι ἡ φωνὴ τοῦ κοινοῦ ἐκφρασμένη μετὰ λίγα πρόσωπα, ποὺ ἔχουν τὴ δύναμη καὶ τὴ χάρις νὰ ἐκφράσουν αὐτό, ποὺ οἱ ἄλλοι ἀπλῶς διαισθάνονται. Εἶναι ἕνα εἶδος ἀντιδράσεως τοῦ κοινοῦ πρὸς τὰ στοιχεῖα τοῦ νέου ποὺ παρου-

σιάζει κάθε βιβλίον, εἶναι ἡ συνομιλία μετὰ τὸ νέο ἐπισκέπτη, ποὺ ζητεῖ νὰ εἰσβάλλῃ στὸ χῶρον, ὅπου ἡσυχάζει ἕνα πνευματικὸ πλῆθος.

Στὴν Ἑλλάδα τὸ εἶδος αὐτὸ τῆς κριτικῆς ἀσκεῖται ἐντατικὰ εἴτε ἀπὸ πρόσωπα ποὺ καὶ σταματοῦν στὸ ἴδιο στάδιον εἴτε ἀπὸ ἄλλα, ποὺ ἔχουν προχωρήσει ὡς τὸ πιὸ προχωρημένο σημεῖον μιᾶς πολὺπλευρῆς καὶ βαθύτερης ἐπισκοπήσεως τῶν λογοτεχνικῶν πραγμάτων. Θ' ἀναφέρω τὸν κ. Κ. Δημαρᾶ τοῦ «Ἐλευθέρου Βήματος», τὸν κ. Ι. Παναγιωτόπουλον τῆς «Πρωΐας», τὸν κ. Π. Χάρη τῆς «Νέας Ἑστίας», τὸν κ. Γ. Χατζήν τῆς «Πνευματικῆς Ζωῆς», τὸν κ. Δ. Μυλωνογιάννη τῶν «Νεοελληνικῶν Γραμμάτων», τὸν κ. Α. Καραντώνη τῶν «Νέων Γραμμάτων».

Ἄλλὰ πῶς νὰ προχωρήσω; Ἰσως δὲν ὑπάρχει κανεὶς, ποὺ φόρεσε τὸ δαχτυλίδι τοῦ κριτικοῦ, ὁ ὁποῖος νὰ μὴν ἔχη πατήσει στὴν προβαθμίδα τῆς πλατύτερης κριτικῆς, νὰ μὴν ἔχη γράψει, συστηματικὰ ἢ ἄτακτα, σημειώματα βιβλιοκριτικὰ.

Τελειώνοντας τὴν παράγραφο αὐτὴ θέλω νὰ τόνισω καὶ πάλι, ὅτι ἡ σημασία τῆς σημειωματογραφίας εἶναι πολὺ μεγαλύτερη ἀπ' αὐτὴ ποὺ συνήθως τῆς ἀποδίδουμε.

3. — Δὲ θὰ ἤθελα νὰ προχωρήσω στὴν ἐξέτασι τῶν ἄλλων εἰδῶν τῆς κριτικῆς προτοῦ παρεμβάλω δυὸ λόγια καὶ γιὰ τὴν κριτικὴ ποὺ ἀσκεῖται ἀπὸ τοὺς φιλολόγους καθηγητὰς στὰ σχολεῖα. Αὐτὴ βέβαια δὲν ἔχει τίποτε τὸ δημοσιογραφικόν, δὲ μελετᾷ τὸ καθημερινόν, ὅμως δὲν εἶναι πάλι κάτι ἄλλο, παρὰ μιά ἀπλὴ συγκέντρωσι παρατηρήσεων ἀρκετὰ ἐπιφανειακῶν: μιά σειρὰ ἀπὸ στοιχεῖα προκαλλιτεχνικὰ καὶ πρὸ πάντων στοιχεῖα σταθμητὰ ἢ μετρητὰ, ὅπως οἱ τροπικὲς ἐκφράσεις, τὸ λογικὸ περιεχόμενον, οἱ χαρακτῆρες τῶν προσώπων, ἡ μετρικὴ, ἡ ἠθικὴ, ἡ τεχνικὴ, κλπ. Εἶναι μία κριτικὴ ποὺ διαμελίζει καὶ ἀποσυνθέτει, χωρὶς νὰ ἔχη τὴ δύναμη νὰ μᾶς ἀποζημιώσῃ γιὰ τὴν καταστροφὴ μ' ἕνα κάποιο ἀνεκτὸ σύνθεμα. Καὶ καθόσον δὲν προχωρεῖ στὴν ἀναζήτησι τῆς ἀξίας, στοιχείου γιὰ τὸ ὅποῖο εἶναι ἀκόμη ἀνώριμον τὸ μυαλὸ τῶν μαθητῶν, ἀποβαίνει ὄχι μόνο μιά πολὺ ἀπλὴ, ὅπως εἶναι ἡ σημειωματογραφία, ἀλλὰ καὶ πολὺ στεγνὴ πνευματικὴ ἀσκησις.

4. — Ἡ κριτικὴ τῶν εἰδικῶν εἶναι ἐκαίνη, ποὺ ξεπερνώντας τὸ στάδιον τοῦ σημειώματος προχωρεῖ σὲ πιὸ πολὺπλοκὰς συνθέσεις, ὅπου ἐρευνᾷ συνολικὰ τὸ ἔργον ἐνὸς λογοτέχνη. Αὐτὴ δὲ λέει ἀπλῶς τὶς ἐντυπώσεις τῆς, ἀλλὰ καὶ ξεπερνώντας τὰ δεδομένα τῆς ὕλης ποὺ τὴν συγκροτεῖ, προχωρεῖ στὴ γενίκευσι, στὴν ἐξαγωγή συγκεντρωτικῶν συμπερασμάτων ἀπὸ τὴ μελέτη ἐνὸς ἔργου καθ' ἑαυτὸ ἢ κοιταγμένου σὲ συνάρτησι μετὰ τὰ ὁμοιά του.

Ἡ κριτικὴ τῶν εἰδικῶν ἀπευθύνεται εἴτε στὴν προπαρασκευὴ τοῦ ἐδάφους γιὰ μιά καθαρὰ λογοτεχνικὴ θεώρησι τοῦ ποιοῦ καὶ τῆς ἀξίας ἐνὸς ἔργου, εἴτε καταγίνεται σ' αὐτὴ παιὰ τὴν ἀνίχνευσι τῶν στοιχείων τῆς ἀξίας.

5. — Μία θετικὴ καὶ εἰδικὴ λογοτεχνικὴ κριτικὴ προϋποθέτει μιά μακριὰ προεργασία. Ἡ προκριτικὴ, ἔτσι θὰ τὴν ποῦμε, εἶναι ὁ χῶρος ἐκεῖνος, ὅπου προσυγκεντρώνονται ὅλα τὰ στοιχεῖα γιὰ μιά τέτοια θετικὴ καὶ ἐμπεριστατωμένη κρίσι. Μορφές τῆς προκριτικῆς θὰ εἶναι: 1) ἡ φιλολογικὴ ἐρευνα, 2) ἡ ἐξέτασι τοῦ ἔργου, κυρίως

ὡς μέσου γιὰ νὰ πραγματοποιηθῇ μιὰ ἰδέα, 3) ἡ ἐξέταση τοῦ ἔργου σὰν προϊόντος του τῶν φυσικῶν καὶ οἰκονομικῶν ὄρων, 4) ἡ ἐξέταση τοῦ ἔργου σὰν ἀντικειμένου τῆς ψυχολογίας ἢ τῆς ψυχαναλύσεως, 5) ἡ ἐξέταση τοῦ ἔργου σὰν χώρου ἀναπτύξεως αἰσθητικῶν στοιχείων. Ἄς δώσουμε μιὰ σύντομη ἀνάλυση τῶν μορφῶν τῆς προκριτικῆς.

6. — Ἡ φιλολογικὴ κριτικὴ, σὰν ἔρευνα πάνω στα κείμενα τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, ἢ σὰν προετοιμασία ἱστορικοῦ ὕλικου, ἀσκεῖται σήμερα ἀπὸ ὀρισμένους κριτικούς, ὅπως οἱ κ. κ. Ν. Τωμαδάκης, Φ. Μιχαλόπουλος, Γ. Σπαταλάς, Κ. Μ. Μιχαηλίδης, Γ. Βαλέτας, κλπ.

Κριτικόν, ὁ ὁποῖος, ὅπως ὁ Φ. Πολίτης, νὰ ἐρευνᾷ τὸ λογοτέχνημα ἀπὸ ἀποψη κυρίως, ποὺ πραγματοποιεῖ μιὰ ἰδέα δὲν ἔχουμε σήμερα.

Ἀντίθετα νατουραλιστικὴ καὶ θετικιστικιστὴ κριτικὴ ἤσκησεν ὁ Κ. Βάρναλης. Τὴν ἀποψὶ αὐτὴ ἀσπάζεται καὶ ὁ Β. Βαρίκας. Κανεὶς πάλι ἀπὸ τοὺς κριτικούς μας δὲν ἀκολουθεῖ τὴ γραμμὴ τοῦ Μπουρζέ, ποὺ προσπάθησε ἀπὸ τὴν ψυχολογία τοῦ συγγραφέως, ἀπὸ τὸν κόσμον τῆς σκέψεως καὶ τῶν αἰσθημάτων του νὰ ἐξηγήσῃ τὸ ἔργο του. Μόνον κατὰ τὰ τελευταῖα χρόνια ὁ κ. Κ. Δημαρᾶς εἰσήγαγε τὴν ψυχολογικὴ κριτικὴ. Παράλληλα πρὸς αὐτὸν βαίνει καὶ ὁ Ἀλεξανδρινὸς διανοούμενος κ. Τ. Μαλάνος.

Τέλος, ὁ Γ. Ἀποστολάκης καὶ ὁ Τ. Ἀγρας ἀσκοῦν μιὰ κριτικὴ καθαρὰ αἰσθητικὴ. Διότι καὶ οἱ δύο πολὺ περισσότερο ἀπὸ τὸ νὰ μελετοῦν τὴν ποιότητα τῶν λογοτεχνικῶν στοιχείων, ἐρμηνεύουν, δηλ. ἀναδείχνουν τὸ εἶδος τῶν στοιχείων αὐτῶν κάθε φορὰ ἀνευρίσκοντάς τα ἢ στὴν τροπικότητα, ἢ στὶς γνωστὰς γραμματολογικὰς τάξινομήσεις, εἴτε στὰ στοιχεῖα τῆς ἐσωτερικῆς αἰσθητικῆς ἀναπτύξεως, ὅπως εἶναι ἡ ἐμφύχωσις, ἡ ἔντασις, ἡ χαλάρωσις κλπ.

7. — Ὅλες αὐτὲς οἱ μορφὲς τῆς κριτικῆς ἐξαντλοῦνται εἰς τὸ προαύλειον τῆς κυρίως λογοτεχνικῆς κριτικῆς, ποὺ σκοπὸς της δὲν εἶναι ἄλλος παρὰ ν' ἀναδείχῃ τὴν ἀξία καὶ τὴν ποιότητα τῶν στοιχείων καὶ τῶν ἄλλων βέβαια, ἀλλὰ κυρίως τῶν καθ'αυτὸ λογοτεχνικῶν. Ἡ σύγχρονη κυρίως λογοτεχνικὴ κριτικὴ ἀσκήθηκε ὡς σήμερα ἀπὸ τοὺς παλαιότερους: Γρ. Ξενόπουλο καὶ Κ. Παλαμᾶ, καὶ ἀσκεῖται ἀπὸ τοὺς νεωτέρους: Κ. Παράσχος καὶ Α. Θρύλο καὶ ἀπὸ τὸν νεώτατον Α. Καραντώνη.

Ἀπὸ αὐτοὺς, ὁ Κ. Παλαμᾶς βαδίζοντας πάνω στὸν κύριον σκοπὸ τῆς κριτικῆς μετῆλθε μιὰ μέθοδος ἐπιστημονίζουσα καὶ καταχωρωμένη με φιλοσοφικὸ ὄπλισμό· ὁ Γρηγ. Ξενόπουλος, ἀπλούστερα διαισθητικὸς, γνωρίζει, ὅταν θέλει, νὰ βρῇ πάντοτε τὴν ἀρμόζουσα χαρακτηριστικὴ λέξη, νὰ ξεσηκώσῃ τὸν ἰδιάζοντα χαρακτήρα, νὰ προσδιορίσῃ τὸ εἶδος τῆς ἀξίας.

Ὁ Α. Θρύλος προχωρεῖ περισσότερο ἀναζητώντας ὡς ἐχέγγυον ποιότητος τὴ λεπτότητα τῆς συγκινήσεως, μιὰ προχωρημένη ἐκλέπτυνσις τῶν στοιχείων, τὸ εὐγενὲς ἦθος, τὴν κλασσικὴν διαύγειαν καὶ γαλήνην. Ἰντελλεκτουαλιστὴς, ἱκανοποιεῖται μετὰ χειροπιαστὰ νοήματα καὶ ἀποκρούει τὴν λογοτεχνίαν, ποὺ δὲ θέλει νὰ εἶναι παρὰ ἔντονη εἰκόνα ζωῆς.

Ὁ Κλ. Παράσχος ἀναζητώντας τὴν καθαρὴν Τέχνην, φαίνεται ὁ μᾶλλον προικισμένος ἀπὸ τοὺς σημερινούς κριτικούς μας γιὰ νὰ ἀνεύρῃ τὴ λογοτεχνικὴ ἀξία μέσα ἀπὸ τὸ ἀστάθμητον καὶ ἀκαταμέτρητον, νὰ τὴν φανταστῇ ἐκεῖ ἀκριβῶς ὅπου ἓνα ἀνάσκητον ἢ λιγώτερον καλλιεργημένο βλέμμα ἀδυνατεῖ νὰ ὑποψιασθῇ τὴν παρουσίαν της.

8. — Τὰ γενικὰ συμπεράσματα τῆς κριτικῆς τῶν εἰδικῶν, τόσο τῶν προκριτικῶν ὅσο καὶ τῶν καθαρῶν κριτικῶν τῆς ἀξίας, τὰ ἐκμεταλλεύεται ὁ ἱστορικός, ὁ ὁποῖος τὰ βάζει σὲ μιὰ εὐρύτερη συσχέτιση ἀναμεταξύ τους καὶ μέσα σὲ ὀρισμένους χρόνους καὶ τόπους. Καὶ πῶς πέρα ὁ ἱστορικός τῆς λογοτεχνίας προσπαθεῖ νὰ κάμῃ τίς μεγάλας ἐκεῖνες συγκεντρώσεις, ποὺ θὰ μᾶς δώσουν τὴν πνευματικὴν καὶ ἰδιαίτερα καλλιτεχνικὴν ἱστορίαν τῆς φυλῆς, τὸν ἰδιαιτέρον τρόπον τῆς ἀντιλήψεως τοῦ καλοῦ, ὅπως αὐτὸ ἐκδηλώνεται μέσα στα χρονικά, τοπικά του πλαίσια.

Ὅσῳ οἱ ὡς τώρα ἐκδοθεῖσαι ἱστορίαι τῆς λογοτεχνίας μας ἔχουν μᾶλλον περιγραφικὸν χαρακτήρα καὶ εἶναι φανερό, ὅτι δὲν ἐκπληρώνουν παρὰ ἓνα σκοπὸν πληροφορικόν. Στούς κ. κ. Ι. Παναγιωτόπουλο, Ἡλ. Βουτιερίδην, Ἀρ. Καμπάνην πρέπει νὰ χρωστίεται μεγάλη χάρις, διότι κόπιασαν νὰ ἐτοιμάσουν τὸ ἔδαφος γιὰ τὴν ἱστορίαν ἐκείνην τῆς λογοτεχνίας μας, ἢ ὁποῖα θὰ εἶναι ἓνα ἔργο ποὺ τὸ ἀναμένουμε, ἀλλὰ ποὺ δὲν πρόκειται νὰ ἔρθῃ, ὅσο δὲν ὑψώνεται ἡ λογοτεχνία μας ἢ ἴδια γιὰ ν' ἀγκαλιάσῃ ὀρίζοντες καὶ σκοποὺς πῶς εὐρεῖς καὶ πῶς δύσκολα συλλαμβανόμενος.

ΕΛΛΗΝΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΞΕΝΕΣ ΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ

Ραδιοφωνική όμιλία του καθηγητού Νεοελληνικής Φιλολογίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Γενεύης κ. ΣΑΜΟΥΕΛ ΜΠΩ-ΜΠΟΥΤ.

Ζωηρή συζήτηση ἀνακινήθηκε τελευταῖα στήν Ἑλλάδα γιά τὸ ζήτημα τῆς ἑλληνικότητας στή λογοτεχνία, στήν τέχνη, καί γενικά σ' ὅλες τίς ἐκδηλώσεις τίς πνευματικές. Τὴν καλύτερη ἀπάντηση σ' ἐκείνους πού προπαγανδίζουν τὴν ἀποκλειστική προσήλωση σὲ ἑλληνικά πρωτότυπα καί ἀποκηρύττουν κάθε ἐπικοινωνία μὲ τοὺς «Φράγκους», θὰ τὴν ἔδινε μιὰ ἔστω καί γρήγορη ἐπισκόπηση τῆς ἐξέλιξης τῆς ἑλληνικῆς μετακλασσικῆς λογοτεχνίας.

Ἐνῶ ὁ ἀττικισμός, πού στάθηκε τὸ πρῶτο σοβαρὸ κρούσμα προγονοπληξίας στήν Ἑλλάδα, δὲ μᾶς ἄφησε κανένα σημαντικὸ ἔργο βλέπουμε τὴ λογοτεχνία ν' ἀνθίζει κάθε φορά πού τὸ ἑλληνικὸ πνεῦμα ἀναζωγονεῖται ἀπὸ τὴν ἐπαφή μὲ ξένους πολιτισμούς.

Πρώτη καί τρανὴ ἀπόδειξη ἡ ἴδια ἡ Καινὴ Διαθήκη, πού σφραγίζει τὴ συμφιλίωση ὄχι μόνον τοῦ Θεοῦ μὲ τὴν ἀνθρωπότητα παρὰ καί τοῦ ἑβραϊκοῦ μὲ τὸν ἑλληνικὸ πολιτισμό. Ἄν πάρουμε τὰ Εὐαγγέλια καί ἀπὸ στενὴ φιλολογικὴ ἄποψη, παραμένουν ἕνα ἀπὸ τὰ λαμπρότερα μνημεῖα πού ἔχει νὰ ἐπιδείξει ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα. Καί ὅμως ἡ διδασκαλία τοῦ Χριστοῦ ἦταν κάτι τὸ ἐντελῶς ξένο πρὸς τὸ κλασσικὸ πνεῦμα, τόσο μάλιστα πού καί σήμερα τὴν ἀρνιῶνται ἢ τὴν ὑποτιμοῦν ὅσοι κόπτονται γιά τὴν ἀποκλειστικὴ ἑλληνικότητα τοῦ ἑλληνισμοῦ.

Ἄσσεια μᾶς φαίνεται σήμερα ἡ προσπάθεια ἐνὸς Νόννου ἢ ἐνὸς Ἀπολλιναρίου νὰ βάλουν τὸ νέο κρασὶ τοῦ Χριστιανικοῦ λόγου στοὺς παλιούς ἀσκούς τῆς ὁμηρικῆς ἢ τῆς Εὐριπιδικῆς στιχουργίας. Ἡ προσπάθειά τους αὐτὴ μᾶς δείχνει ὅμως πόσο ἰσχυρὴ ἦταν κι ἀπὸ τότε ἡ προσήλωση στὰ περασμένα καί πόσο ἀπαραίτητο ἦταν νὰ εἰσαχθοῦν «καινὰ δαιμόνια» στήν ἑλληνικὴ διανόηση.

Τέτοια «καινὰ δαιμόνια» ἔφερε κι ὁ κορυφαῖος τῶν βυζαντινῶν ποιητῶν, ὁ Ρωμανὸς ὁ Μελωδός. Αὐτὸς οὔτε κἂν Ἑλληνας ἦταν· γεννήθηκε στήν Ἐμεσα τῆς Συρίας μερικοὶ μάλιστα τὸν ἔχουν γιά Ἑβραῖο πού ἀσπαστήκε τὸ χριστιανισμὸ. Δὲν τὸν βάραιναν λοιπὸν τὰ δεσμὰ μιᾶς κακῶς ἐννοουμένης παράδοσης καί ἐφάρμωσε στήν ἑλληνικὴ γλῶσσα τοὺς κανόνες πού εἶχε δημιουργήσει ἡ συριακὴ θρησκευτικὴ ποίηση ἐνὸς Βαρδῆσανῆ ἢ ἐνὸς Ἐφραίμ.

Ἄν προχωρήσουμε στήν ἐξέτασή μας, θὰ συναντήσουμε τὸν ἀκριτικὸν κύκλον, μὲ τίς διάφορες παραλλαγές τοῦ ἔπους τοῦ γραφοῦ καί τὰ λαμπρὰ ἀπομεινάκια τοῦ προφορικοῦ ἔπους πού ἀπάρτιζαν τὰ ἀκριτικὰ τραγούδια. Καί ὅλη αὐτὴ ἡ θαυμασία ποιητικὴ δημιουργία δὲν εἶναι παρὰ ἕνα συγκέρασμα τοῦ ἑλληνικοῦ καί τοῦ ἀραβικοῦ πολιτισμοῦ, ὅπου ὑπερέχει ἀσφαλῶς τὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο, μὰ πού, καθὼς ὁ ἴδιος ὁ «Διγενῆς» εἶχε πατέρα τὸν ἀμηρὰ τῆς Συρίας, ἔτσι χρωστάει μ' ἐκείνη πολλὰ στὸ μπουῦσκο αἷμα τὸ ἀραβικό.

Ἡ ἐπαφή τοῦ ἑλληνισμοῦ μὲ τὸν Δυτικὸ πολιτισμὸ δὲ στάθηκε στήν ἀρχὴ τόσο εὐεργετικὴ, γιὰτὶ βέβαια κανεὶς δὲ θεωρεῖ ἀριστουργηματικὰ μυθιστορήματα σὰν τὸ «Φλώριο καί Πλατζιαφλώρα» ἢ τὸν «Ἱμπερίο καί Μαργαρώνα». Ἄν παρατηρήσουμε ὅμως τὴν ποιητικὴ ἀνθιση, τὴν ἐπικολυρικὴ, πού σημειώθηκε στὰ φραγκοκρατευμένα νησιά σὰν τὴ Ρόδο καί τὴν Κύπρο ἐκείνη τὴν ἐποχὴ, δὲν μποροῦμε νὰ ποῦμε πὼς ἔμεινε ἄκαρπη ἡ ἐπικοινωνία τοῦ Ρωμοῦ καί τοῦ Φράγκου. Πρώτη φορά, ὕστερ' ἀπὸ τόσοὺς αἰῶνες ξερατῖα, τραγουδιέται πάλι ἡ ἀγάπη μὲ μιὰν εὐλικρίνεια, μιὰ φρεσκάδα, πού δὲ μᾶς ἀφήνουν ἀσυγκίνητους. Καί ἂς μὴ ξεχάσουμε πὼς κ' ἡ βίμα ἄρχισε νὰ καλλιεργῆται ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας ποιητὲς κατὰ τὰ παραδείγματα τὰ δυτικά. Καί ὅσο κι' ἂν τὴν κατακρίνουν ποιητὲς σὰν τὸν Κάλβο, δὲν ἔχει κανεὶς παρὰ νὰ πάρη στίχους ὁμοιοκατάληκτους σὰν ἐκείνους τοῦ Βιζυηνοῦ:

Μ' ἀπὸ τότε πού θρηνώ
τὸ ξανθὸ καί γαλανὸ
καί οὐράνιο φῶς μου
κατεβλήθη ἐντός μου
κι ὁ ῥυθμὸς τοῦ κόσμου,

γιά νὰ εὐλογησῆ τίς περιστάσεις πού χάρισαν τέτοιο θαυμασιὸ ἐκφραστικὸ ὄργανο στήν ἑλληνικὴ ποίηση.

Ὀλόκληρη τὴν Κρητικὴ ἀναγέννηση ποῖος μπορεῖ νὰ τὴν φανταστῆ χωρὶς τὴ Βενετσιάνικη ἐπίδραση; Καί ὁ Σολωμός, πού, καθὼς τὸ ὁμολογεῖ ὁ ἴδιος ὅλη του τὴ μόρφωση τὴ χρωστᾷ στήν Ἰταλία,

ove barbaro giunsi e tal non sono,
(ὅπου βάρβαρος ἔφτασα καί πιά δὲν εἶμαι),

μήπως ἀρκέστηκε νὰ διαβάσῃ, τὰ δημοτικὰ τραγούδια καί τὸν Ἐρωτόκριτο; Δὲν τὸν ἐπηρεάσαν, χῶρια ἀπὸ τοὺς Ἰταλοὺς, καί τὰ διδάγματα τοῦ Χέγελ καί τοῦ Σύλλερ τὸ παράδειγμα;

Καί ὁ Παλαμάς, στοὺς τοίχους τοῦ κελλιοῦ του, μὴ δὲν κάρφωσε, κοντὰ στὸ Σολωμὸ καί στὸ Ψυχάρη, καί τοῦ Γκαῦτε, καί τοῦ Ντάντε, καί τοῦ Οὐγκώ καί τοῦ Βύρωνος τίς εἰκόνες;

Καμμιά φυλὴ δὲν ὑπάρχει, μὲ ὅσα χαρίσματα κι ἂν τὴν προίκισε ὁ Θεός, πού νὰ μὴν ἔχη ἀνάγκη ἀπὸ τίς ἄλλες. Καί ὅσο πιὸ ζωντανὸ ἕνα ἔθνος, ἕνα ἄτομο, τόσο περισσότερα τὰ στοιχεῖα πού θὰ μπορέσῃ νὰ ἀφομοιώσῃ. Πραγματικά, κι ὁ Ἑλληνας μπορεῖ νὰ καυχᾶται γι' αὐτό, τοῦ Ρωμανοῦ οἱ ὠδὲς στέκονται ἄπειρα ψηλότερα ἀπὸ τοῦ Ἐφραίμ τὰ μονότονα στιχορρήματα, ὅπως καί τοῦ Κορνάρου τὰ ἔργα ἔχουν μιὰ ἀνθρώπινη καί καλλιτεχνικὴ ἀξία ἀσύγκριτα ἀνώτερη ἀπὸ τὴν ἀξία τῶν φράγκικων ἔργων πού τὸν ἐμπνεύσανε.

Μίλησα γιά « τὰ ἔργα » τοῦ Κορνάρου, γιάτι μαζί με τὸν Ξανθοῦδίδη, τὸν κ. Ζώρα καὶ τὸν κ. Κριαρᾶ, ποὺ τελευταῖος μελέτησε τὸ ζήτημα, πιστεύω κι ἐγὼ πὼς τόσο ἡ Θουσία τοῦ Ἀβραάμ ὅσον καὶ ὁ Ἑρωτόκριτος εἶναι ἔργα τοῦ Κορνάρου.

Καὶ θὰ ἤθελα στὰ λίγα λεπτά, ποὺ διαθέτω ἀκόμα, νὰ παραβάλω ἕνα—δυὸ χωρία τῆς Θουσίας τῆς Κρητικῆς καὶ τοῦ Ἰταλικοῦ ἔργου ποὺ μιμήθηκε ὁ Κορνάρος, καὶ ποὺ, καθὼς τὸ ἀπέδειξε ὁ κ. Μαυροκορδάτος, εἶναι Lo Isach τοῦ Luigi Grotto, δημοσιευμένο στὴ Βενετία στὰ 1586.

Ἄς πάρουμε πρῶτα τὸ θρῆνο τῆς Σάρρας ὅταν τῆς ξεμυστηρεύτηκε ὁ Ἀβραάμ τὸ τί μέλλεται νὰ πάθῃ τὸ παιδί τους:

Ecco la pena aihme del mio peccato,
del riso mio, Signor ch'io feci quando
tu mi dicesti ch'io dovea produrre
un figlio, così steril così vecchia....

Καὶ στὴν ἑλληνικὴ μετάφρασι:

Ἄλλοί, νὰ ποῦ τὸ κρῖμα μου πληρώνω,
ὦ Κύριε, γιάτι γέλασα τὴν ὥρα
ποὺ μοῦ προφήτεψες πὼς θὰ γεννήσω
ἕναν υἱοῦ πού μουνα γριά καὶ στείρα.
Κι ἂν γέλασα, δὲν εἶναι ποὺ ἀψηφοῦσα
τὴν παντοδυναμία σου· τὸ ξέρω
ὅτι εἶναι τὸ καλύτερο τὸ κάνει.
Μόνο ποὺ γέλασα, ὦϊμέ, ἡ γρουσουζα,
ἀπ' τὴ χαρά μου, ποὺ ἕνα γιὸ θὰ κάμω.
Μὰ κι ἂν ἐγέλασα μιὰ ὠρίτσα τότε,
τώρα με θρῆνο αἰώνιο τὸ πληρώνω....

Ὁ Grotto, ὁ ποιητὴς τοῦ Isach, σὰ νὰ θέλῃ νὰ μᾶς δείξῃ ἐδῶ πὼς ξέρεῖ καλὰ τὴν Ἀγία Γραφή καὶ διάβασε τὸ χωρίον, ὅπου ἀναφέρεται τὸ γέλιο τῆς Σάρρας γιά νὰ ἐτυμολογηθῇ τ' ὄνομά της. Ὁ Κρητικὸς ποιητὴς, ποὺ τοῦ εἶναι ξένος κάθε λογιωτατισμός, προτιμᾷ νὰ βάλῃ στὸ στόμα τῆς Σάρρας τὰ λόγια ποὺ θὰ φώναζε ὅποια ἄλλη μητέρα στὴ θέση της:

Ἦφου μαντάτο, ὦφου φωνή, ὦφου καρδιάς λαχτάρα,
ὦφου φωτιά, ποὺ μ' ἔκαψεν, ὦφου κορμιοῦ τρομάρα,
ὦφου μαχαίρια καὶ σπαθιά ποὺ μπῆκαν στὴν καρδιά μου
κι ἔκαμαν ἕκατον πληγές, μέσα στὰ σωθικά μου.

Ἀκούσετε πάλι πὼς ὁ Κρητικὸς, με τὴ βαθιὰ του ἀνθρωπιὰ καὶ τὴν ξεχωριστὴ ἀγάπη ποὺ ἔχει γιά τὰ μικρὰ παιδιά, πλουταίνει τὸ διάλογο τοῦ Ἀβραάμ καὶ τοῦ Ἰσαάκ, τὴ στιγμὴ ποὺ ὁ πατριάρχης ξυπνᾷ τὸ παιδί του.

Ὁ Grotto περιορίζεται σὲ τρεῖς — τέσσερις στίχους:

Ἀβραάμ. — Isach, Isache; levati rischiati
le tenebre del sonno e esci fuori
Ἰσαάκ. — Chi mi dimanda?
Ἀβραάμ. — Andiamo tosto.
Ἰσαάκ. — Hor hora.
Ἀβραάμ. — Non far lunga nel vestirti.

Καὶ στὴν ἑλληνικὴ μετάφρασι:

Ἀβραάμ. — Ἐυπν' Ἰσαάκ, καὶ κάμε φῶς νὰ φέξω
μέσ στοῦ ὕπνου σου τὰ σκότη, κι ἔβγα ἔξω.
Ἰσαάκ. — Ποιὸς με καλεῖ;
Ἀβραάμ. — Γρήγορα ἄς πᾶμε.
Ἰσαάκ. — Ἀμέσως.
Ἀβραάμ. — Στὸ ντύσιμο νὰ μὴν ἀργοπορήσης

Καὶ νὰ τώρα τὸ κείμενο τῆς « Θουσίας »:

Ἀβραάμ. — ὦ Ἰσαάκ, ὦ Ἰσαάκ, ξύπνησε, τὸ παιδί μου,
ξύπνησε, γείρου νὰ ντυθῆς, ποὺ νάχῃς τὴν εὐχὴ μου.
Ἰσαάκ. — Τίς εἶν' ἐδῶ; τίς μοῦ μιλεῖ; τίς με κουνεῖ; ἄς μ' ἀφήσῃ,
νυστάζω καὶ ζαλίζομαι κι ἤρθε νὰ με ξυπνήσῃ.
Ἀβραάμ. — Ξύπνησε, κανακάρη μου, κι ἐγῶμ' ὅπου σὲ κράζω,
δουλειὰ σὲ θέλω βιαστικὴ, γιά κεῖνο σὲ σπουδάζω.
Ἰσαάκ. — Μὴ με ξυπνήσης κι ἄφες με, ὕπνον γλυκὺ κοιμοῦμαι,
νύκτα ν' πολλὴ καὶ ἄς πέσωμεν, καλέ, ν' ἀναπαυθοῦμε.
Μὴ με ξυπνᾷς, νὰ με χαρῆς, νὰ ζήσης, ἀφεντάκη,
μὴ με πειράζῃς, ἄφῃσ' με νὰ κοιμηθῶ λιγάκι.
Ἀβραάμ. — Ὡρω καὶ πλειὰ παρὰ ποτὲ ὁ ὕπνος τὸ ζαλίζει,
τάχα γροικᾷ τὸ τέλος του, γιάυτόως παραμανίζει;
ξύπνησε, τὸ παιδάκι μου, νὰ πᾶμ' εἰς περιβόλι,
θυσίαν θεὸ νὰ κάμωμεν σήμερ' ὅπου ναι σκόλη.
Ἰσαάκ. — Ὡφ' ἀφεντάκη μου γλυκί, καὶ ἄς ἤθελες μ' ἀφήσει,
καὶ με τὴν ὥραν τοῦ σκολειοῦ ἐγὼ θέλα ξυπνήσει.

Καὶ πόσα δὲ θὰ εἶχε νὰ πῆ κανεὶς γιά τὴ βαθμιαία ἐξέλιξη τῆς ἑλληνικότητος τοῦ Σολωμοῦ ὥσπου νὰ φτάσῃ στοὺς κλασσικοὺς δεκαπεντασύλλαβους τῶν Ἑλεύθερων Πολιορκημένων τοῦ τελευταίου σχεδιάσματος!

Μὰ κι αὐτὰ ποὺ εἶπαμε φτάνουν γιά νὰ δείξουν πόσο τὰ βυζαντινὰ καὶ τὰ νεοελληνικὰ γράμματα ἀφελήθηκαν ἀπὸ τὴν ἐπαφὴ με ξένους πολιτισμοὺς καὶ πόσο λίγο οἱ ἐπιδράσεις αὐτὲς ἔβλαψαν τὴν ἐσωτερικὴ καὶ βαθιὰ ἑλληνικότητά τους.

« ΕΡΩΤΟΚΡΙΤΟΣ » ΚΑΙ « ΘΥΣΙΑ ΤΟΥ ΑΒΡΑΑΜ »

τοῦ καθηγητοῦ Νεοελληνικῆς Γλώσσης καὶ Λογοτεχνίας ἐν τῷ Β. Πανεπιστημίῳ
Ρώμης κ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΖΩΡΑ

Ἡ Κρήτη, ὡς γνωστόν, ὑπῆρξε στὸν μεσαίωνα ἡ Τοσκάννα τῆς Ἑλλάδος. Τὰ σπουδαιότερα λογοτεχνικὰ μνημεῖα τῆς τότε δυστυχημένης Χώρας μας σ' αὐτὴν εἶδαν τὸ φῶς. Καὶ αὐτὰ τὰ ἔργα εἶναι τὰ ἀξιολογώτερα ὄχι μόνο σχετικὰ, γιατί στὴ λοιπὴ Ἑλλάδα ἡ τουρκικὴ τυραννία εἶχε ἐξαφανίσει κάθε ἔχνος πολιτισμοῦ; ἀλλὰ καὶ ἀπόλυτα, γιατί, ἔξω ἀπὸ τοπικὰ καὶ χρονικὰ ὅρια, ἀποτελοῦν τρανὰ δείγματα τῆς πνευματικῆς ἰκανότητος ἐνὸς λαοῦ καὶ θὰ ζήσουν καὶ στὸ μέλλον γιὰ νὰ πιστοποιήσουν ὅτι καὶ μετὰ τὴν ἀπώλεια τῆς μεγάλης Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας καὶ τὴν ὑποδούλωσι τοῦ Ἑθνους, τὸ ἑλληνικὸ πνεῦμα ἐξακολούθησε νὰ λάμπη καὶ νὰ παράγῃ ἀξία ἔργα.

Τιμὴ καὶ δόξα τῆς Κρήτης ποὺ συγκέντρωσε σὲ δύστυχα χρόνια ὅ, τι καλλίτερο εἶχε νὰ παρουσιάσῃ τότε ἡ Ἑλλάδα καὶ ποὺ χρησίμευσε γιὰ πολῦτιμος ὁδηγητῆς καὶ δάσκαλος στὶς ἐπόμενες γενεές. Ἔργα ἐθνικὰ, ἐποποιεῖς γεμᾶτες ἑλληνικὴ πνοή, τραγούδια λαβέντικα καὶ τραγικά — σὰν τὴν ἑλληνικὴ ψυχὴ, — σὲ ζωντανὴ καὶ ἀρμονικὴ γλῶσσα, σὲ ἀναμάρτητο δεκαπεντασύλλαβο, ἔχουν καταλάβει τώρα πῶς διαλεχτὴ θέσι στὴν ἱστορία τῆς λογοτεχνίας μας, καὶ ἀκόμη καλλίτερη θὰ πάρχουν ὅταν λείψουν οἱ ἀρνητὲς τῆς καὶ οἱ Ἕλληνες ἀποφασίσουν νὰ γνωρίσουν, νὰ μελετήσουν καὶ ν' ἀγαπήσουν τὴ μεσαιωνικὴ καὶ τὴ νεώτερη Ἑλλάδα (1).

* * *

Μέσα σ' αὐτὰ τὰ πολῦτιμα μνημεῖα τῆς Κρητικῆς παραγωγῆς, ξεχωριστὴ — ἴσως τὴν πρώτη — θέσι κατέχουν δύο: ὁ « Ἐρωτόκριτος » στὸ ἔπος, ἡ « Θυσία τοῦ Ἀβραάμ » στὸ θέατρο. Ψῆλές ἰδέες, ἑλληνόπρεπο ὕφος, φροντισμένα μέτρα, τέλεια καὶ πλούσια γλῶσσα. Εἶναι περιττὸ νὰ μιλήσω γιὰ τὸ περιεχόμενό τους: ὅλοι τὰ γνωρίζουν αὐτὰ τὰ ἔργα. Πολλὰ γράφτηκαν, ἀπὸ δικούς μας καὶ ἀπὸ ξένους, γιὰ τὴν ἐποχὴ τους, γιὰ τοὺς συγγραφεῖς τους, γιὰ τὶς ἐπιδράσεις, γιὰ τὶς πηγές, γιὰ τὴν ἀξία τους (2).

(1) Εἶναι πολὺ λυπηρὸ ὅτι πολλοὶ δὲν θέλουν ἀκόμη νὰ ἀναγνωρίσουν τὴν ἀξία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας καὶ δὲν ἀφήνουν εὐκαιρία γιὰ νὰ τὴν κατηγορήσουν καὶ νὰ τῆς ἀποδώσουν χαρακτηρισμοὺς ἐντελῶς ἀβάσιμους καὶ φανταστικούς. Τελευταῖα τὴ χαρακτηρισαν καὶ ἀριστερίζουσα. Ἀνασκευάζοντας μιὰ τέτοια ἀνυπόστατη κατηγορία, δημοσίεψα ἓνα σύντομο ἄρθρο στὴν ἑφημερίδα « Τύπος » τῆς 15 Ἰουνίου 1937, μὲ τὸν τίτλο: « Νεοελληνικὴ λογοτεχνία καὶ κομμουνισμός ».

(2) Ὅταν περιττὸ νὰ ἀναφέρω ἐδῶ τὴν πλούσια βιβλιογραφία γιὰ τὰ δύο αὐτὰ ἔργα. Γιὰ τὸν « Ἐρωτόκριτο » μένει πάντα βασικὴ ἡ μεγάλη ἐκδοσι τοῦ Ἐκνθουδίδου καὶ καὶ στὸ ζήτημα τῆς ξένης ἐπιδράσεως ἔφερε νέα πολῦτιμα ἀποκαλυπτικὰ στοιχεῖα ὁ Ρουμάνος καθηγητῆς Cartoian, τοῦ ὁποίου τὸ ἔργο συνεχίζει τώρα ὁ δικός μας Κριαρᾶς. Ὅσο γιὰ τὴ « Θυσία τοῦ Ἀβραάμ », ἀρκετὲς πλη-

Ἔνα σημεῖο θέλω μόνο νὰ θίξω ἐδῶ, ποὺ δὲν μοῦ φαίνεται νὰ τράβηξε ὅσο θᾶπρεπε τὴν προσοχὴ τῶν μελετητῶν: τὴ συγγένειά τους. Τὸ ὅτι ἡ τελειότης τοῦ μέτρου καὶ τῆς γλώσσας τὰ πλησιάζει πολὺ, τὸ τόνισε ὁ Ἐκνθουδίδης στὴ μεγάλη του ἐκδοσι τοῦ « Ἐρωτόκριτου ». Ἀνέφερε μάλιστα καὶ τρία — τέσσερα παράλληλα χωρία (3).

Ἐπάρχουν ὅμως πολὺ περισσότερα. Εἶχα τὴν εὐκαιρία νὰ διδάξω σὲ διάφορα χρόνια στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Ρώμης καὶ τὰ δύο αὐτὰ κείμενα, καὶ ἔτσι σημείωσα πρόχειρα ὅσα κομμάτια ἀπ' τὸ ἓνα μοῦ θύμιζαν τὸ ἄλλο. Τὰ ἀναφέρω ἐδῶ, προσθέτοντας ὅτι δὲν πιστεύω, μᾶλλον ὅτι εἶμαι βέβαιος, πῶς δὲν εἶναι τὰ μόνα. Ἴσως θελήσῃ κανεὶς (ἢ καὶ ἐγὼ ὁ ἴδιος ἄλλοτε, ἀν βρῶ καιρὸ) νὰ συμπληρώσῃ τὴν παραβολὴ τῶν δύο κειμένων: ἀκόμη καλλίτερο θᾶταν ἀν κάποιος ἀποφασίσει νὰ κἀνῃ μιὰ πλατεῖα συγκριτικὴ μελέτη ὅλων τῶν κρητικῶν κειμένων. Θᾶχαμε, χωρὶς ἄλλο, σπουδαῖα συμπεράσματα.

Νὰ λοιπὸν τὰ κυριώτερα παράλληλα χωρία τοῦ « Ἐρωτόκριτου » καὶ τῆς « Θυσίας τοῦ Ἀβραάμ » ποὺ σημείωσα ἐγὼ (4):

Στὸ στ. 36 τῆς « Θυσίας », ὁ Ἀβραάμ, κλαίγοντας γιὰ τὸ κακὸ μῆνυμα ποὺ τοῦ φερε ὁ Ἄγγελος, ὅτι ὁ Θεὸς ζητᾶει νὰ τοῦ προσφέρῃ τὸ μονάκριβο παιδί του, ἀναρωτιέται πῶς θὰ μπορέσουν νὰ ἰδοῦν τέτοιο πρᾶγμα τὰ μάτια του,

καὶ νὰ συντρέξῃ τὸ κορμί, ποὺ τρέμει σὰν καλάμι;

Μ' αὐτὸν μοιάζει καὶ ὁ στ. 800 τῆς « Θυσίας », ὅπου ὁ Ἰσαάκ, μαθαίνοντας ἀπ' τὸν πατέρα του τὸ φρικτὸ τέλος ποὺ τὸν περιμένει, προσπαθεῖ νὰ τὸν συγκινήσῃ γιὰ νὰ λυπηθῇ

τοῦτο τὸ δροσερὸ κορμί, ποὺ τρέμει σὰν καλάμι.

Ἀνάλογες ἐκφράσεις βρίσκουμε καὶ σὲ διάφορα μέρη τοῦ « Ἐρωτόκριτου », ἀπ' τὰ ὁποῖα ἀναφέρω τὰ πῶς χαρακτηριστικὰ. Στὸ βιβλίον Α', στ. 1641, ἡ Νένα, προσπαθῶντας νὰ μεταλλάξῃ τὴν ἰδέα τῆς Ἀρετούσας, ποὺ τῆς ἐκμυστηρεύτηκε τὴν ἀγάπη τῆς γιὰ τὸν Ἐρωτόκριτο, τῆς παρατηρεῖ ὅτι δὲν εἶναι σωστὸ νὰ θέλῃ νὰ τὴν κἀνῃ ταίρι τῆς

ἓνας ποὺ τρέμει, ὄντε σὲ δῆ, ὡς τρέμει τὸ καλάμι.

ροφορίες μπορεῖ νὰ βρῇ κανεὶς στὴ μελέτη τοῦ Valsa: « La date du Sacrifice d'Abraham » (ἀνάπτυο ἀπ' τὸ γαλλικὸ περιοδικὸ « Acropole ») ποὺ κυκλοφόρησε τελευταῖα.

(3) Β. Κορνάρου: « Ἐρωτόκριτος », ἐκδοσις κριτικὴ γενομένη ἐπὶ τῆ βάσει τῶν πρώτων πηγῶν μετ' εἰσαγωγῆς, σημειώσεων καὶ γλωσσαρίου ὑπὸ Στεφάνου Ἐκνθουδίδου κ. λ. Ἐν Ἡρακλείῳ Κρήτης 1915, σελ. CXXVIII ἐπ. Ὁ Ἐκνθουδίδης ἀναφέρει τοὺς ἐξῆς παραλλήλους ἢ, καθὼς ὁ ἴδιος λέει, κοινούς στίχους: 1) « Θυσία » 201-202 καὶ « Ἐρωτόκριτος » Γ' 981-982, 2) « Θυσία » 401-402 καὶ « Ἐρωτόκριτος » Γ' 1395-1396, 3) « Θυσία » 803-804 καὶ « Ἐρωτόκριτος » Γ' 1205-1206, 4) « Θυσία » 1161, 1172 καὶ « Ἐρωτόκριτος » Γ' 1046, Ε' 1148 καὶ Ε' 1394.

(4) Στὴ μελέτη μου καὶ στοὺς στίχους ποὺ ἀναφέρω τῶν δύο κειμένων, ἀκολουθῶ τὴ μεγάλη ἐκδοσι τοῦ Ἐκνθουδίδου γιὰ τὸν « Ἐρωτόκριτο » καὶ τοῦ Legrand γιὰ τὴ « Θυσία τοῦ Ἀβραάμ » (Bibliothèque Grecque Vulgaire, vol. I, Paris, 1880).

Ἐπίσης, στὸ βιβλίον Γ', στ. 104, ἡ Νένα, θυμίζοντας στὴν Ἀρετούσα τὴ μεγάλη ἀγάπη ποὺ τῆς εἶχε ἀπὸ μικρή, τῆς λέει ὅτι κάθε φορὰ ποὺ ὁ πατέρας της χάλαγε κανένα χατῆρι τῆς κόρης,

ἐχλώμιαννα, ποκρύγαινα, κ' ἤτρεμα σὰν καλάμι.

Ἀκόμη, στὸ βιβλίον Δ', στ. 300, ὅταν ὁ Βασιλιάς φωνάζει τὴν Ἀρετούσα γιὰ νὰ τῆς ἀναγγεῖλῃ ὅτι εἶναι ἐπιθυμία του νὰ παντρευτῆ τὸ γιὸν τοῦ Ρήγγα τοῦ Βυζάντιου, ἐκείνη, ποὺ ἀγαποῦσε τὸν Ἐρωτόκριτον καὶ τοῦχε ὀρκιστῆ αἰώνια πίστι,

τὸ πρόσωπ' ἀποχλώμιανε, κ' ἤτρεμε σὰν καλάμι.

* * *

Στὸ στ. 50 τῆς «Θυσίας», ὁ Ἀβραάμ, εὐχαριστῶντας τὸ Θεὸ γιὰ τὰ τόσα καλὰ ποὺ τοῦχε ὡς τότε χαρίσει, τὸν ρωτᾷ ποιὰ εἶν' ἡ ἀφορμὴ

κ' ἐπέρασε τὸ σπλάχνος Σου, κ' ἤφερες τὸ θυμὸ Σου;

Ἀνάλογα, στὸ βιβλίον Δ', στ. 403 τοῦ «Ἐρωτόκριτου», ἡ Ἀρετούσα, κλαίοντας καὶ τρεμάμενη γιὰ τὰ μαλώματα τοῦ πατέρα της, γιὰτὶ ἀρνιέται νὰ παντρευτῆ τὸν πρίγκηπα τοῦ Βυζάντιου, προσπαθεῖ νὰ τὸν μαλακώσῃ καὶ μέσα σ' ἄλλα τοῦ λέει:

θωρῶ τὸ σπλάχνος ἤλαξε, κ' εἰς ὄχθριτα γυρίζε.

* * *

Μεγάλῃ ἀναλογίᾳ βρίσκεται σὲ διάφορους στίχους τῶν δύο κειμένων, ὅπου γίνεται λόγος γιὰ ἀπεγνωσμένα διαβήματα. Ἐτσι, στὸ στ. 73 τῆς «Θυσίας», ὁ Ἀβραάμ ἀποφασίζει νὰ κρύψῃ τὸ κακὸ μαντάτο τῆς σφαγῆς τοῦ Ἰσαάκ, γιὰτὶ φοβᾷται μήπως ἡ Σάρρα δὲν μπορέσῃ νὰ ὑποφέρῃ τὸ μεγάλο της πόνον

καὶ πάρη πέτρα καὶ δαρθῆ καὶ κακοθανάτιση.

Ἐπειτα ὅμως, ὑποχωρῶντας στὶς θερμὲς παρακλήσεις τῆς γυναίκας του γιὰ νὰ τῆς φανερώσῃ τὸ μυστικὸ ποὺ τὸν βασανίζει, τῆς ζητᾷ τὴν ὑπόσχεσιν ὅτι θὰ ὑπομείνῃ ἥρεμα τὸ νέο κι ὅτι δὲ θὰ σκοτωθῆ (στ. 135):

τάξε μου καὶ νὰ μὴν σφαγῆς, νὰ κακοθανάτισης.

Ὅταν βλέπει ὅμως τὴ Σάρρα νὰ ὀδύρεται καὶ νὰ προσπαθῆ νὰ τὸν ἀποτρέψῃ ἀπ' τὴ θυσία τοῦ γιουῦ της, κι ὁ ἴδιος ὁ Ἀβραάμ χάνει τὸ θάρρος του καὶ τὴν παρακαλεῖ νὰ μὴ τὸν βασανίξῃ, γιὰτὶ δὲν μπορεῖ πιά νὰ βαστάξῃ (στ. 364):

καὶ πιάσω ἄρμα καὶ σφαγῶ, καὶ κακοθανάτισω.

Κι ὅταν τέλος ὁ Ἄγγελος ἀνάγγειλε στὸν Ἀβραάμ, ποὺ ἦταν ἔτοιμος νὰ σφάξῃ τὸ παιδί του, ὅτι ὁ Θεὸς δὲ θέλει τούτῃ τὴ θυσία, κι ὅτι μόνο γιὰ νὰ τὸν δοκιμάσῃ τὴν εἶχε ζητήσῃ, ὁ Ἰσαάκ βιάζεται νὰ φέρουν τὴν καινούργια εἴδησι στὴ μάνα του ὅσο μποροῦν γρηγορότερα, μήπως, ἂν ἀργήσουν, τὴν ἀφήσουν νὰ πεθάνῃ (στ. 1006):

καὶ τίς κατέχει ἂν ἐπιάσε μαχαίρι κι ἂν ἐσφάγῃ;

Παράλληλες ἐκφράσεις, ἂν κι ὄχι ὀλωσδιόλου ὅμοιες, βρίσκονται στὸν «Ἐρωτόκριτον». Στὸ βιβλίον Α', στ. 762, ἡ Νένα, ὅταν ἔμαθε ἀπὸ τὴν Ἀρετούσα τὴ μυστικὴ ἀγάπη της γιὰ τὸν ἄγνωστο νυχτερινὸ τραγουδιστῆ, τὴ μαλώνει καὶ τὴ συμβουλεύει ν' ἀφήσῃ τὴν ἄπρεπη αὐτὴ ἀγάπη, γιὰτὶ ἂν τῆς ξαναμιλήσῃ ἀκόμη μιὰ φορὰ γι' αὐτὴ:

πιάνω μαχαίρι νὰ σφαῶ, νὰ κακοθανάτισω.

Ἀνάλογες ἐκφράσεις συναντᾷ κανεὶς καὶ σ' ἄλλα μέρη τοῦ «Ἐρωτόκριτου», ὅπως στὸ βιβλίον Γ', στ. 308—309 κλπ.

* * *

Στὸ στ. 92 τῆς «Θυσίας», ὁ Ἀβραάμ, ἀφοῦ ἀνώφελα ζήτησε ἀπ' τὸ Θεὸ τὴ χάριν νὰ τὸν λυπηθῆ καὶ νὰ γλυτώσῃ τὸν Ἰσαάκ, τέλος τὸν παρακαλεῖ νὰ τοῦ δώσῃ τουλάχιστον τὴ δύναμιν νὰ φέρῃ εἰς πέρας τὴ βαρειά του ὑποχρέωσιν:

νὰ κάνω τ' ἀνημπόρετα σήμερον μπορομένα.

Στὸ βιβλίον Α', στ. 288 τοῦ «Ἐρωτόκριτου», ὁ γιὸς τοῦ Πεζόστρατου ἐξομολογεῖται στὸ φίλον του Πολύδωρον τὴν ἀγάπην του γιὰ τὴν Ἀρετούσαν καὶ τοῦ λέει ὅτι θὰ βάλῃ ὅλα του τὰ δυνατὰ γιὰ ν' ἀπαλλαγῆ ἀπ' τὸν πόνον του αὐτό:

καὶ τὸ κρατῶ ἀνημπόρετο, νὰ δῶ νὰ τὸ μπορέσω.

* * *

Καὶ ὁλόκληρες παροιμίαι ἀναφέρονται κατὰ τρόπο ἀνάλογο στὰ δύο κείμενα. Στὸ ἀνέκδοτον χειρόγραφον τῆς «Θυσίας τοῦ Ἀβραάμ» ποὺ βρίσκεται στὴ Μαρκιανὴ Βιβλιοθήκῃ τῆς Βενετίας⁽⁵⁾, στοὺς στ. 114—115, μονολογῶντας ὁ Ἀβραάμ ὅταν εἶδε τὴ Σάρρα νὰ λιγοθυμᾷ σὰν ἔμαθε ὅτι ὁ Θεὸς ζήτησε γιὰ θυσία τὸν κανακάρικόν της, λέει:

ἐκάτεχα καὶ θῶρον του, πῶς οἱ γυναῖκες ἔχου
νοῦ ἀχαμνὸ, καρδιὰ μικρὴ, μυστήρια δὲν κατέχου.

Τὴν ἴδια σχεδὸν παροιμία, ἀλλὰ κάπως πιὸ ἐκτεταμένη, τὴ βρίσκουμε στὸ βιβλίον Γ', στ. 1185—1188 τοῦ «Ἐρωτόκριτου», ὅταν ἡ Νένα, μιλῶντας αὐστηρὰ στὴν Ἀρετούσαν γιὰ τὴν ἄπρεπὴ ἀγάπην της, τῆς λέει:

καλὰ τὸ λὲν οἱ φρόνιμοι, καὶ τὰ γυναῖκες ψέγου,
γιὰτ' ὅλο τὰ χειρότερα καὶ τὰ κακὰ γυρεύγου
καὶ δίχως γνῶσιν τὰ κρατοῦ, καὶ πελελὲς τὰ κρίνου,
γιὰτὶ διαλέγου τὸ κακόν, καὶ τὸ καλὸν ἀφήνου.

(5) Τὸ χειρόγραφον τῆς «Θυσίας τοῦ Ἀβραάμ», γραμμένο μετὰ λατινικῶν χαρακτηριστῶν, ποὺ βρίσκεται στὴ Μαρκιανὴ Βιβλιοθήκῃ τῆς Βενετίας, ἔχει μείνει ἀκόμη ἀνέκδοτον. Τὸ μελέτησε ἡ δ. ρ. Leila Fusco στὴ διδακτορικὴ διατριβὴ ποὺ παρουσίασε στὴ Φιλολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ρώμης (1935), καθὼς καὶ ὁ Μέγας (ποὺ ἐτοιμάζει κριτικὴν ἐκδόσιν τοῦ μυστηρίου) στὸ ἄρθρον του: «Δύο χειρόγραφα τῆς «Θυσίας τοῦ Ἀβραάμ», ποὺ τυπώθηκε τὸ 1934 στὸν τόμον «Εἰς μνήμην Σπυρ. Λάμπρου».

* * *

Στὸ στ. 178 τῆς «Θυσίας», σὰν ἔμαθε ἡ Σάρρα τὸ κακὸ μαντάτο γιὰ τὴ θυσία τοῦ Ἰσαάκ, εὐχεται νᾶταν κουφή καὶ τυφλή:

νὰ μὴ θωροῦν τὰ μάτια μου, νὰ μὴ γροικοῦν τ' αὐτιά μου.

Τὰ ἴδια λέει περίπου στὸ βιβλίον Α', στ. 1647 τοῦ «Ἐρωτόκριτου» κ' ἡ Νένα σὰν ἔμαθε τὴν ἀγάπη τῆς Ἀρετούσας, καὶ κλαίει καὶ ὀδύρεται γιὰ τὸ μεγάλο κακό:

νὰ μὴ θωροῦν τὰ μάτια μου, ἴδὲ νύχτα, οὐδὲ μέρα.

* * *

Μεγάλῃ ἀναλογία ὑπάρχει καὶ μεταξὺ τῶν στ. 183-184, 189-190, 681-682 τῆς «Θυσίας», ὅπου πρῶτα ὁ Ἀβραάμ καὶ ἔπειτα ὁ Ἰσαάκ προσπαθοῦν νὰ ἀποτρέψουν τὴ θυσία τοῦ ἀθώου παιδιοῦ, καὶ τῶν στ. 789-795 τοῦ βιβλίου Γ' τοῦ «Ἐρωτόκριτου», ὅπου ὁ πατέρας του προσπαθεῖ, ἐπίσης μάταια, νὰ τοῦ μεταλλάξῃ ἰδέα ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀγάπη του πρὸς τὴν Ἀρετούσα. Νὰ οἱ στίχοι τῆς «Θυσίας»:

ὦ μεγαλώτατε κριτή, καὶ πᾶψε τὸ θυμὸ σου,
στὴν σημερινὴν ἀπόφασιν ἄλλαξε τὸ σκοπὸ σου. (183-184)
ἢ δὸς ἐμένα θάνατο, πρὶν ἀποθάνει ἐκεῖνο
μὴν τὸ ὄρις' ἢ χάρι σου, δίχως του ν' ἀπομείνω. (189-190)
Πᾶψε αὐτοὺς τοὺς λογισμοὺς, διῶξε το ἀπὸ σιμά σου,
μὴν βγάλῃς τέτοιον ὄνομα ἐδᾶ στὰ γερατεία σου. (681-682)

Νὰ καὶ οἱ παράλληλοι στίχοι τοῦ «Ἐρωτόκριτου»:

διῶξε τσ' αὐτοὺς τσι λογισμοὺς, ὑγιέ, παρακαλῶ σε,
γῆ πιάσε μὲ τὸ χέρι σου καὶ θάνατο μοῦ δῶσε
γιὰ νὰ μὴ ζῶ νὰ σὲ θωρῶ, πῶς ἔχεις ν' ἀποδώσης
ἂ δὲν ἀλλάξῃς λογισμὸ τὰ ἴπερ νὰ μετανιώσης·
μὴ θῆς νὰ καταφρονεθῶ ἐδᾶ στὰ γερατεία μου,
νὰ μοῦ φλακιάσουν τὸ κορμί, νὰ χάσω τὴν ἐξά μου.

* * *

Ὁ στ. 191 τῆς «Θυσίας τοῦ Ἀβραάμ», ὅπου ἡ Σάρρα, μὴ μπορῶντας νὰ ὑποφέρῃ τὸ πικρὸ μαντάτο ὅτι θὰ χάσῃ τὸν κανακάρικόν της, ψιθυρίζει:

ἐχάθηκέ μου ἡ δύναμι, ἐκόπηκ' ἡ καρδιά μου,

θυμίζει πολὺ τὸ στ. 27 τοῦ Γ' βιβλίου τοῦ «Ἐρωτόκριτου», ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὴν ἀνησυχία τοῦ Ρήγγα καὶ τῆς Ρήγγισσας τῶν Ἀθηνῶν γιὰ τὸ κρυφὸ ἐρωτικὸ πάθος τῆς κόρης τους τῆς Ἀρετούσας, ποὺ διαρκῶς ἀδυνατίζει,

κ' ἐχάθηκεν ὁ ὕπνος της, κ' ἐκόπη τὸ φαητὸ τζι.

* * *

Ὁ στ. 198 τῆς «Θυσίας», ὅπου ὁ Τάμαρ περιγράφει τὴν κατάντια τῆς φτωχῆς Σάρρας:

κ' ἐχλώμανεν ἡ ὄψι τση καὶ τοῦ νεκροῦ ὁμοιώθη,

δὲν διαφέρει οὐσιαστικᾶ ἀπ' τὴν ἀνάλογον ἔκφρασιν τοῦ βιβλίου Ε', στ. 454, τοῦ «Ἐρωτόκριτου», ὅταν ὁ νεαρὸς ἦρως ταραάζεται βλέποντας σὲ ποιά κατάστασιν εἶχε φθάσει ἐξ αἰτίας τοῦ ἡ Ἀρετούσας:

τὸ πρόσωπό του χλώμανε, καὶ μπλιὸ δὲν εἶχεν αἷμα.

* * *

Στοὺς στ. 201-202 τῆς «Θυσίας», ὁ Ἀβραάμ, ὅταν βλέπῃ νὰ λιποθυμᾷ ἡ Σάρρα, μόλις τῆς ἐμπιστεύτηκε τὴν εἶδησιν τῆς θυσίας τοῦ Ἰσαάκ, κλαίγεται γιὰ τὴ μοῖρα του καὶ γιὰ τὰ κακὰ ποὺ τὸν βρῆκαν:

οὐαὶ στὸν κακορίζικον, οὐαὶ στὸν κακομοῖρη,
τὸν πονεμένο γέροντα, τὸν πικραμένο κύρι.

Ἀνάλογα, στὸ βιβλίον Γ', στ. 981-982 τοῦ «Ἐρωτόκριτου», ὁ ποιητὴς περιγράφει τὸν καημὸ τοῦ νεαροῦ ἐρωτευμένου καὶ τὴν προσπάθειαν γιὰ νὰ παρηγορήσῃ τὸ δυστυχημένον τὸν πατέρα του, ποὺ τοῦφερε τὴν εἶδησιν γιὰ τὴν ἀπόφασιν τοῦ Βασιλιᾶ νὰ τὸν ἐξορίσῃ:

ἀντρειεύγετ' ὅσον τὸ μπορεῖ ὀγιά τὸν κακομοῖρη
τὸ γέρο τὸν ἀνήμπορο, τὸν πικραμένο κύρι.

* * *

Τόσο στὸν «Ἐρωτόκριτον» ὅσο καὶ στὴ «Θυσίαν» βρίσκουμε διάφορους στίχους ποὺ ἀρχίζουν μὲ τὸ ρῆμα «καρτερῶ» σχεδὸν ὅμοια.

Νὰ μερικὰ παραδείγματα ἀπ' τὴ «Θυσίαν»:

μὴ στέκω πλεῖο νὰ καρτερῶ, τὸ χριὸς μου νὰ πλερώσω. (218)
δὲν εἶν καιρὸς νὰ καρτερῶ, ἢ ὦρα μὲ σπουδάζει. (277)
δὲν θέλω πλιὸ νὰ καρτερῶ, δὲν θέλω ν' ἀνιμένω. (372)
δὲν ἔμπορῶ νὰ καρτερῶ, νὰ στέκω ν' ἀνιμένω. (1111)

Νὰ καὶ μερικοὶ παράλληλοι στίχοι ἀπ' τὸν «Ἐρωτόκριτον»:

ἐγὼ δὲ θεὸ νὰ καρτερῶ, κ' ἡ ὦρα μὲ σπουδάζει. (Α' 605)
δὲ θέλει πλιὸ νὰ καρτερῆ, καὶ νὰ ἴχ' ὁ γιὸς του κρίσι. (Γ' 893)
καὶ μπλιὸ δὲ θεὸ νὰ καρτερῶ, ἐδᾶ, ποὺ ἴναι στὰ ξένα. (Δ' 33) κ. λ.

* * *

Ἀναλογία ὑπάρχει ἐπίσης καὶ στοὺς στ. 238-239 καὶ 255 τῆς «Θυσίας», ὅπου ὁ θεοφοβούμενος Ἀβραάμ προστάζει τοὺς δούλους του νὰ βιαστοῦν νὰ ἐτοιμάσουν ὅσα χρειάζονται γιὰ τὴ θυσία:

δουλεῖα σᾶς θέλω καὶ τοὺς δυό, κ' ἔλατε μὴν ἀργῆτε
σπουδάζετε μὲ προθυμίᾳ, γιὰτ' ὁ Θεὸς μὲ βιάζει. (238-239)
σπουδάζετε προθυμῆρᾶ· νὰ τὴ σακκοῦλα, πιάστην, (255)

μὲ τοὺς στ. 850 καὶ 1273 τοῦ βιβλίου Α' τοῦ «Ἐρωτόκριτου», ὅπου ὁ Πολύδαρος παροτρύνει τὸ φίλον του ν' ἀφήσῃ τὸν κατήφορον ποὺ πῆρε καὶ νὰ γυρίσῃ στὴ στρατὰ

τὴν πρώτη πού ἀκολουθοῦσε πρὶν ἐρωτευθῆ τὴν Ἀρετούσα καί, γιὰ νάβρῃ ἓνα για-
τρικὸ γιὰ τὴν ἀγάπη του, τὸν συμβουλεύει νὰ ταξιδέψῃ τὸ ταχύτερο σὲ ξένους τόπους:

σπούδαξε κ' εὔρε γρήγορα τὴν πρώτην ὅπου χάσες. (850)
προθύμψε καὶ σπούδαξε, βιάσου καὶ μὴν ἀργήσης. (1273)

* * *

Τὸ πρῶτο μέρος τοῦ στ. 295 τῆς «Θυσίας τοῦ Ἀβραάμ» καὶ τὸ πρῶτο μέρος
τοῦ στ. 2108 τοῦ βιβλίου Β' τοῦ «Ἐρωτόκριτου», εἶναι ὅμοια. Στὴ «Θυσία», ὁ Τάμαρ
μιλάει στὸν Ἀβραάμ γιὰ τὸ συναφεριμὸ τῆς Σάρρας καὶ γιὰ τὴν πολλή της λύπη:

στρέφετ' ἐδῶ, στρέφετ' ἐκεῖ, ὡσὰν περιορισμένη.

Στὸν «Ἐρωτόκριτο», ὁ ποιητῆς, περιγράφοντας τὸν Τριπτόλεμο, ἀφέντη τῆς Σκλα-
βουναῖας, λέει:

στρέφετ' ἐπά, στρέφετ' ἐκεῖ, νὰ τότε δοῦ γυρεύγει.

Ἀκόμη ὅμως μεγαλύτερη εἶναι ἡ ὁμοιότης τοῦ «Ἐρωτόκριτου» μὲ τὸ στ. 308
τοῦ χειρογράφου τῆς «Θυσίας» τῆς Μαρκιανῆς Βιβλιοθήκης, πού ἔχει ὡς ἐξῆς:

στρέφετ' ἐπά, στρέφετ' ἐκεῖ, ὡσὰν περιορισμένη.

* * *

Στοὺς στ. 307-309 τῆς «Θυσίας», ὅταν ὁ Τάμαρ προσπαθεῖ νὰ παρηγορήσῃ τὴν
ἄμοιρη τὴ Σάρρα, τῆς λέει:

κερά μου, καλοκάρδισε, κερά μου, ξεζαλίσου,
διῶξε τοὺς ἀνεστεναγμοὺς καὶ ἄλλαξε τὴ βουλή σου,
συνήφερε τὰ λογικά, μὴ δειλιῖς, μὴ κλαίγῃς·

ἀνάλογος εἶναι καὶ ὁ στ. 395, ὅπου ὁ Ἀβραάμ προσπαθεῖ πάντοτε νὰ πείσῃ τὴ Σάρρα
ὅτι ἡ θυσία εἶναι θέλημα Θεοῦ καὶ ὅτι δὲν πρέπει νὰ παραπονοιοῦνται:

διῶξε τοὺς ἀνεστεναγμοὺς, καὶ ἄφησε τὴν πρῖνα.

Κι ἄλλοι στίχοι ἀνάλογοι ὑπάρχουν στὴ «Θυσία». Μ' αὐτοὺς μοιάζουν πολὺ διά-
φορα χωρία τοῦ «Ἐρωτόκριτου» πού ἀρχίζουν μὲ τὴν ἴδια ἔκφρασι, ὅπως:

διῶξε τὸ αὐτοὺς τσι λογιμοὺς, μὴ δὲ κακαποδώσης (Α' 233)
διῶξε τὸ αὐτοὺς τσι λογιμοὺς, μὴ σὲ κακομοιριάσου (Α' 361)
διῶξε τὸ αὐτοὺς τσι λογιμοὺς, ξύπνησε, ξεζαλίσου (Α' 765)
μετάστρεψε τὸ λογισμό, ξύπνησε, ξεζαλίσου (Α' 1225) κ. λ.

* * *

Στὸ στ. 327 τῆς «Θυσίας», ὅταν ἡ Σάρρα συνῆλθε ἀπ' τὴ λιποθυμιά, ἐξακολου-
θεῖ νὰ ὀδύρεται καὶ ψιθυρίζει:

δὲν ἔχω πόδια νὰ σταθῶ, ζαλιζομαι νὰ πέσω.

Τὸ πρῶτο μέρος τοῦ στίχου αὐτοῦ εἶναι ὅμοιο μὲ τὸ πρῶτο μέρος τοῦ στ. 1687
τοῦ βιβλίου Γ' τοῦ «Ἐρωτόκριτου», ὅπου οἱ γονεῖς του, μετὰ τὴ διαταγὴ τοῦ Βασι-

λιᾶ νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸ ἀγαπημένο τους παιδί τὴ Χώρα, δέρνονται καὶ κλαῖνε καὶ
δὲν ἔχουν πόδια νὰ σταθοῦ, γλώσσα νὰ τοῦ μιλήσου.

* * *

Τὸ δίστιχο 349-350 τῆς «Θυσίας τοῦ Ἀβραάμ», ὅπου ἡ Σάρρα κλαίει γιὰ τὸ
μοναχογυιὸ της, πού σὲ λίγο θὰ τὴν ἀφήσῃ γιὰ παντοτεινὸ ξενήτεμα:

καὶ πότες νὰ σὲ καρτερῇ ὁ κύρις καὶ ἡ μητέρα,
ποιὰν ἐβδομάδα, ποιὸν καιρόν, ποιὸ μῆνα, ποιὰν ἡμέραν;

δὲν διαφέρει οὐσιαστικῶς ἀπὸ τὸ δίστιχο 1707-1708 τοῦ βιβλίου Γ' τοῦ «Ἐρωτόκρι-
του», ὅπου ὁ Πεζόστρατος καὶ ἡ γυναίκα του κλαίγουν γιὰ τὸ ξενήτεμα τοῦ μοναχο-
γυιοῦ τους:

πότες νὰ σ' ἀνιμένωμε, ποιὸ μῆνα, ποιὰν ἡμέρα,
πῶς νὰ τελειώσου δίχως σου τὰ πικραμένα γέρα;

* * *

Στοὺς στ. 379-380 τῆς «Θυσίας», ἡ Σάρρα, θωρῶντας τὴ δυστυχία πού τὴ βρῆκε,
θυμᾶται τὰ μικρὰ χρόνια τοῦ Ἰσαάκ:

ἐθώρουν κ' ἐμεγάλωνες ὡσὰν δεντροῦ κλωνάρι
κ' ἐπλήθαινες στὴν ἀρετῇ, στὴν γνώμην καὶ εἰς τὴν χάρι.

Ἦξι διαφορετικὰ στοὺς στ. 57-58 τοῦ βιβλίου Α' τοῦ «Ἐρωτόκριτου», ὁ ποι-
ητῆς, περιγράφοντας τὰ κάλλη τῆς Ἀρετούσας, λέει μεταξὺ τῶν ἄλλων:

ἤρχισε κ' ἐμεγάλωνε τὸ δροσερὸ κλωνάρι,
κ' ἐπλήθαινε στὴν ὁμορφιά, στὴ γνώσι καὶ στὴ χάρι.

* * *

Στοὺς στ. 357-358 τῆς «Θυσίας», ἡ Σάρρα σκέπτεται ὅτι, μετὰ τὸν ἀποχωρισμὸ
της ἀπ' τὸν Ἰσαάκ, ἡ ζωὴ της θάνατι ἄδεια καὶ ὅτι δὲ θὰ μπορῇ οὔτε κὰν νὰ ὑποφέρῃ
τὴ φωνὴ τῶν ἄλλων παιδιῶν:

τάσσω σου, γυιέ μου, τὸν καιρόν, πού θέλ' ἀκόμη ζήσει,
νὰ μὴν ἀφήσω κοπελιοῦ γλώσσα νὰ μοῦ μιλήσῃ.

Ἀνάλογα λέει καὶ ὁ Ἐρωτόκριτος στοὺς στ. 1397-1398 τοῦ βιβλίου Γ', ἀποχαι-
ρετῶντας τὴν Ἀρετούσα καὶ ὑποσχόμενος αἰώνια ἀγάπη:

μ' ὅπου καὶ ἂν πάω, καὶ ἂ βρεθῶ, καὶ ὅ, τι καιρόν καὶ ἂ ζήσω,
τάσσω σου ἄλλη νὰ μὴ δῶ, μηδὲ ν' ἀνετρανίσω.

* * *

Στὸ στ. 365 τῆς «Θυσίας», ὁ Ἀβραάμ, προσπαθῶντας νὰ παρηγορήσῃ τὴ Σάρρα,
τῆς παρατηρεῖ ὅτι κακὸ καὶ παράλογο εἶναι νὰ ἀντιστέκεται στὴ θεία βουλή καὶ ὅτι
πρέπει νὰ προσέχῃ νὰ μὴ σφάλῃ:

τὸ λογισμό συνήφερε, τὰ σφάλματά σου σάσε.

Τὴν ἴδια ἔκφρασι βρίσκουμε στὸ στ. 286 τοῦ βιβλίου Γ' τοῦ «Ἐρωτόκριτου», ὅταν ἡ Νένα προσπαθεῖ νὰ πείσῃ τὴν Ἀρετούσα ὅτι πρέπει νὰ ξεχάσῃ τὸν ἀγαπητικὸ της, γιατί αὐτὴ ἡ ἀγάπη ἀπρεπὴ εἶναι καὶ δὲν ταιριάζει σὲ μιὰ Ρηγοπούλα:

συνήφερε καὶ στράφου 'δέ, σάσε τὰ σφάλματα σου.

* * *

Στὸ στ. 377 τῆς «Θυσίας», ἡ Σάρρα, συνεχίζοντας τὶς παιδικὲς ἀναμνήσεις τοῦ Ἰσαάκ, λέει:

τρεῖς χρόνους, γιέ μου, σοῦδιδα τὸ γάλα τῶ βυζιῶ μου.

Ἀνάλογα, στὸ στ. 94 τοῦ βιβλίου Γ' τοῦ «Ἐρωτόκριτου», ἡ Νένα θυμίζει στὴν Ἀρετούσα ὅτι, σὰν ἦτανε μικρὴ, αὐτὴ τὴν ἀνάθρεψε καὶ γι' αὐτὸ μεγάλῃ ἀγάπῃ τῆς βαστᾶ:

ὄγια τὸ γάλα, πού φαες τρεῖς χρόνους στὰ βυζά μου.

Ἡ ἔκφρασις εἶναι βέβαια λίγο διαφορετικὴ, ἀλλ' ἡ ὁμοιότης τῶν δύο στίχων εἶναι φανερὴ.

* * *

Ἐπίσης, ὁ στ. 378 τῆς «Θυσίας», ὅπου ἡ Σάρρα ἐξακολουθεῖ τὶς ἀναμνήσεις της:

καὶ σύ 'σουνε τὰ μάτια μου, καὶ σύ 'σουνε τὸ φῶς μου,

εἶναι ἴδιος μὲ τὸ στ. 105 τοῦ βιβλίου Γ' τοῦ «Ἐρωτόκριτου», ὅπου ἡ Νένα ἐξακολουθεῖ νὰ μιλάῃ στὴν Ἀρετούσα γιὰ τὴν ἀγάπῃ πού τῆς ἔτρεφε ἀπὸ μικρὴ:

ἐσύ 'σουνε τὰ μάτια μου, ἐσύ 'σουνε τὸ φῶς μου.

* * *

Στοὺς στ. 401-402 τῆς «Θυσίας», ἡ Σάρρα, γιὰ νὰ ἠσυχάσῃ τὸν ἄντρα της καὶ γιὰ νὰ βρῆ κι ἡ ἴδια μιὰ ψεύτικη παρηγοριά, λέει ὅτι θὰ προσπαθήσῃ νὰ ξεχάσῃ τὸ γιό της σὰ νὰ μὴ τὸν εἶχε ποτὲ γεννημένο:

καὶ ἄς τάξω δὲν τὸ γέννησα μηδ' εἶδα το ποτέ μου,
μά 'να κερὶ ἀφτούμενον ἐκράτουν κ' ἡσβυσέ μου.

Τὰ ἴδια ἀκριβῶς λόγια βρίσκουμε καὶ στοὺς στ. 1395-1396 τοῦ βιβλίου Γ' τοῦ «Ἐρωτόκριτου», ὅταν, στὴ νυχτερινὴ συνάντησί του μὲ τὴν Ἀρετούσα, ὕστερ' ἀπ' τὴ ρητὴ διαταγὴ τοῦ Ρήγγα νὰ φύγῃ ἀπ' τὴ Χώρα, ὁ Ἐρωτόκριτος, ἀποχαιρετῶντας τὴν ἀγαπημένη του, τῆς λέει μέσα στὰ ἄλλα καὶ τὰ ἐξῆς:

κι ἄς τάξω ὁ κακορίζικος, πὼς δὲ σ' εἶδα ποτέ μου
μά 'ναν κερὶν ἀφτούμενο ἐκράτουν κ' ἡσβυσέ μου.

(Ἐπεται τὸ τέλος).

Ο ΚΑΛΒΟΣ ΚΑΙ ΑΙ ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ ΤΟΥ ΕΙΣ ΑΓΓΛΙΑΝ

(ΔΥΟ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΤΟΥ ΦΩΣΚΟΛΟΥ)

τοῦ καθηγητοῦ κ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΩΡΑΪΤΗ

Εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ Ἀνδρέας Κάλβος ἀφ' ὅτου προσελήφθη ὡς γραμματεὺς τοῦ φίλου καὶ συμπατριώτου του Φωσκόλου εἰς Ἑλβετίαν, ἠκολούθησε ἐπὶ τινα χρόνον τὰς περιπετείας καὶ τὴν τύχην τοῦ τελευταίου. Ὅταν λοιπὸν ὁ Φώσκολος ἀπεφάσισεν, ἕνεκα πολιτικῶν καὶ ἄλλων λόγων, νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν Ἑλβετίαν ὅπου ἡ ζωὴ του εἶχε γίνῃ ἀνυπόφορος καὶ νὰ μεταβῇ εἰς Λονδῖνον μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ κατάρθωνε νὰ εὖρῃ ὀλίγην ἡσυχίαν, καλὴν ὑποδοχὴν καὶ ὑποστήριξιν ἐκ μέρους τῶν γνωστῶν καὶ τῶν θαυμαστῶν του, ὁ Κάλβος τὸν συνώδυσεν εἰς τὸ ταξίδιον.

Ὅπως εἰς Ἑλβετίαν, τοιουτοτρόπως καὶ εἰς Ἀγγλίαν, τὸν Κάλβον διετῆρει κατ' ἀρχὰς ὁ Φώσκολος, ἐπειδὴ δὲ πάντοτε ἡ πτωχεία καὶ ἡ δυστυχία παρηκολούθουν τὸ ἐκλεκτὸν καὶ φιλελεύθερον τοῦτο τέκνον τῆς Ζακύνθου, ἡ ζωὴ καὶ τῶν δύο ποιητῶν δὲν ἦτο εὐχάριστος, οὔτε πολὺ ἀναπαυτικὴ. Ὁ Φώσκολος τὸ ὁμολογεῖ εἰς διάφορα γράμματά του πρὸς τὴν ἀγαπητὴν του φίλην Ματζιόττη, πρὸς τὴν ὁποίαν διεκτραγωδεῖ τὴν οἰκτρὰν οικονομικὴν του κατάστασιν, καὶ τονίζει πόσον εἶναι βάρος ὁ Κάλβος διὰ τὸ πενιχρὸν βαλάντιόν του. Ἀνεγνωρίζει ὅμως ἐξ ἄλλου ὅτι ἡ συντροφία καὶ ἡ βό- ἡθεια τοῦ νεαροῦ συμπατριώτου του εἶναι πολύτιμος καὶ τοῦτο ἀποτελεῖ τὴν μόνην παρηγορίαν εἰς τὴν δυστυχίαν καὶ τὰ βάσανά του (1).

Ὀλίγον κατ' ὀλίγον ὅμως ὁ Κάλβος ἤρχισεν νὰ δίδῃ μαθήματα Ἰταλικῆς κυρίως γλώσσης — τὴν ὁποίαν ἐγνώριζε τελείως — ἀλλὰ καὶ ἑλληνικῆς. Ἡ ἐπιτυχὴς μέθοδος διδασκαλίας — τὴν ὁποίαν πιστοποιοῦν καὶ ἀναγνωρίζουν οἱ μαθηταὶ σὲ διάφορα γράμματα (2) — καὶ ἡ πολυμαθία καὶ ἐγκυκλοπαίδειά του τὸν κατέστησαν γνωστὸν εἰς εὐρὴν κύκλον εἰς τὴν Ἀγγλικὴν πρωτεύουσαν καὶ οἱ μαθηταὶ ἠΰξανον διαρκῶς. Τοῦτο ἐπέτρεψε νὰ χειραφετηθῇ οικονομικῶς ἀπὸ τὸν Φώσκολον μὲ τὸν ὁποῖον αἱ σχέσεις δὲν ἦσαν πλέον ἐγκάρδιαι ὡς εἰς τὸ παρελθόν, καὶ ὅταν κάποτε ὁ τελευταῖος τοῦ ὠμί- λησε μὲ αὐστηρότητα — δὲν γνωρίζομεν ἀκριβῶς διὰ ποίαν αἰτίαν (3) — τὸν ἐγκατέ- λειψεν εἰς κακὴν οικονομικὴν κατάστασιν, ἀσθενῆ καὶ σχεδὸν ἡμιθανῆ, ὅπως λέγει μὲ

(1) Βλ. τὴν ἀλληλογραφίαν Φωσκόλου — Ματζιόττη, καὶ ἰδίως τὴν ἀπὸ 19 Σεπτεμβρίου 1816 ἐπιστολὴν τοῦ πρώτου πρὸς τὴν δευτέραν.

(2) Βλ. τὰ γράμματα διαφόρων μαθητριῶν πρὸς τὸν Κάλβον καὶ ἰδιαιτέρως τὴν ἐπιστολὴν τῆς Thibaut τῆς 19 Σεπτεμβρίου 1818.

(3) Πολλὰ ἔχουν γραφῆ σχετικῶς χωρὶς οἱ ἀσχοληθέντες νὰ καταλήξουν εἰς μίαν ἱκανοποι- ητικὴν λύσιν. Βλ. τὸ ἄρθρον μου «Ὁ Κάλβος καὶ οἱ σχέσεις του» εἰς Νέον Κράτος, τεῦχος 10, Ἰούνιος 1938.

πικρίαν ὁ ἴδιος ὁ Φώσκολος (1). Ἐκτοτε ἔζη μόνος καὶ ἀνεξάρτητος, διότι αἱ παραδόσεις τοῦ ἐξησφάλιζον τὰ ἔξοδα συντηρήσεως εἰς Λονδῖνον.

Ἄλλὰ καὶ τὰ πρῶτα βήματα εἰς τὴν νέαν ἀπασχόλησιν, ὡς καὶ τοὺς πρώτους του μαθητὰς ὁ Κάλβος ὀφείλει εἰς τὸν Φώσκολον. Ὁ ποιητὴς τῶν Ὠδῶν ἦτο ἄγνωστος ὅταν ἔφθασεν εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῆς Ἀγγλίας, ἐνῶ ἡ φήμη τοῦ ποιητοῦ τῶν Χορίτων εἶχεν ἐξαπλωθῆ ἀπὸ καιροῦ εἰς ὅλην τὴν Εὐρώπην. Ὁ πρῶτος ἦτο ἔρημος καὶ μόνος, χωρὶς γνωριμίας, ἐνῶ ὁ δεύτερος εἶχεν πολλοὺς θαυμαστάς καὶ φίλους. Ἐπομένως εἰς τὸν Φώσκολον δὲν ἦτο δύσκολον νὰ συστήσῃ τὸν φίλον του καὶ νὰ τὸν βοηθήσῃ νὰ εὕρῃ τοὺς πρώτους μαθητὰς. Τὸ ἐνδιαφέρον δὲ τοῦτο ὁ Φώσκολος ἔδειξεν ὅχι μόνον κατ' ἀρχάς, ἀλλὰ καὶ βραδύτερον, πάντοτε, μέχρι τῆς ἡμέρας τῆς φιλονεικίας καὶ τοῦ τελικοῦ ἀποχωρισμοῦ τοῦ Κάλβου.

Μᾶς τὸ μαρτυροῦν δύο ἐπιστολαὶ τοῦ ἀπευθυνόμενου πρὸς τὸν ἴδιον τὸν Κάλβον: ἡ πρώτη τῆς 4ης καὶ ἡ δευτέρα τῆς 14ης Φεβρουαρίου 1817, δηλ. ὀλίγον πρὸ τῆς διαστάσεως. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι δὲν γνωρίζομεν μὲ ἀκρίβειαν πότε ἐπῆλθεν ὁ χωρισμὸς μεταξὺ τῶν δύο ποιητῶν, δυνάμεθα ὅμως νὰ παραδεχθῶμεν, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, τὸ δεύτερον δεκαήμερον τοῦ μηνὸς Μαρτίου τοῦ ἰδίου ἔτους 1817, διότι ὑπάρχει μία ἐπιστολὴ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης τοῦ Φωσκόλου πρὸς τὴν Ματζιόττη — τὴν πολύτιμον αὐτὴν φίλην, ἣτις καὶ εἶχε φροντίσει διὰ τὴν ἐκλογὴν τοῦ Κάλβου ὡς γραμματέως τοῦ Φωσκόλου καὶ διὰ τὴν μετάβασίν του εἰς Ἑλβετίαν — εἰς τὴν ὁποίαν ἀναγγέλλει τὴν διάστασιν καὶ τὴν κακὴν συμπεριφορὰν τοῦ Κάλβου πρὸς ἐκείνον, ὅστις ὑπῆρξεν ὁ προστάτης, ὁ φίλος καὶ ὁ διδάσκαλός του (2).

* * *

Τὰς δύο ἐπιστολάς τὰς ὁποίας ἀνεφέραμεν ὁ Φώσκολος ἀπέστειλε εἰς τὴν κατοικίαν τοῦ Κάλβου. Εἰς τὴν πρώτῃν ὁ Φώσκολος ἐρωτᾷ τὸν Κάλβον διὰ τὰ διδασκτρα τὰ ὁποῖα τοῦ ὀφείλει ἕνας στρατηγὸς μαθητῆς του καὶ τοῦ ἀναφέρει τὴν σχετικὴν γνώμην τοῦ κοινοῦ φίλου καὶ συμπατριώτου, τοῦ Φορέστη, ἐπίσης δὲ τοῦ ζητεῖ νὰ τοῦ ἐπιστρέψῃ ἕνα βιβλίον ποῦ ὁ Κάλβος εἶχεν πάρει — κατὰ λάθος; — μαζὺ μὲ ἰδικά του, καὶ τέλος τὸν παρακαλεῖ νὰ τοῦ ἀποδώσῃ ὅλον ἢ τουλάχιστον μέρος ποσοῦ τινὸς χρημάτων, τὰ ὁποῖα ὁ Κάλβος τοῦ ὄφειλε. Εἰς τὴν δευτέραν ἐπιστολὴν τοῦ ἀνανεώνει τὴν παράκλησιν νὰ τοῦ ἀποστείλῃ ὀλίγα χρήματα ἀπὸ τὰ ὀφειλόμενα, διότι εὐρίσκειται εἰς οἰκονομικὸν ἀδιέξοδον, καὶ τοῦ ὁμιλεῖ διὰ νέους μαθητὰς, τοὺς ὁποίους εὕρεν.

Ἴδου τὸ κείμενον τῆς πρώτης ἐπιστολῆς:

«Ὁ στρατηγὸς εἰς τὸν ὁποῖον δίδετε μαθήματα εἰς τὴν οἰκίαν σας, ἐζήτησε συμβουλὴν ἀπὸ τὸν κ. Φορέστην καὶ οὗτος ἀπὸ ἐμὲ ἐπὶ τῆς ἀμοιβῆς σας δι' ἕκαστον μῆνα. Ὁ κ. Φορέστης νομίζει ὅτι δύνανται νὰ σᾶς καταβάλλωνται τέσσαρες λίραι στερλίνας

(1) Ἐπιστολὴ Φωσκόλου πρὸς τὴν Ματζιόττη τῆς 25 Μαρτίου 1817.

(2) Βλ. τὴν εἰς τὴν προηγουμένην σημείωσιν ἀναφερομένην ἐπιστολὴν τοῦ Φωσκόλου πρὸς τὴν Ματζιόττη.

μηνιαίας. Ἐγὼ δὲν ἀπῆντησα οὔτε ναί, οὔτε ὄχι. Εἰς σᾶς δὲν θὰ ἤθελα καὶ δὲν θὰ ἤξευρα νὰ δώσω πλέον συμβουλὰς. Ὅπωςδὴποτε νομίζω καλὸν νὰ σᾶς εἰδοποιήσω ὅτι ὁ στρατηγὸς θὰ ἔφθανεν ἴσως μέχρι πέντε λιρῶν: ὄχι ὅμως περισσότερον. Ἀπαντήσατέ μου, διὰ νὰ μὴν ἀφήσω ἄνευ ἀπαντήσεως τὸν κ. Φορέστην. Ἀποστείλατέ μου τὴν «Clavis Homerica» βιβλίον ὅπερ μοῦ εἶναι ἀναγκαῖον καὶ πολὺ ἀγαπητόν, καὶ τὸ ὅποῖον σεῖς ἐξ ἀπροσεξίας ἐπήρατε μὲ τὰ ἰδικά σας βιβλία. Ἐπειδὴ δὲ δὲν ἔχω πλέον εὐκαιρίαν νὰ σᾶς γράψω, σᾶς ὑπενθυμίζω τώρα ὅτι μετ' ὀλίγον θὰ ἔχω ἐξοδεύσει τὰ χρήματα ἅτινα ἔλαβον περὶ τὰ τέλη Νοεμβρίου. Διὰ τοῦτο ἂν σᾶς εἶναι δυνατόν νὰ μοῦ ἐπιστρέψετε ἢ ὅλον ἢ μέρος ἀπὸ τὸ μικρὸν ἐκεῖνο ποσὸν τὸ ὅποῖον σᾶς ἐδάνεισα, θὰ μοῦ παράσχετε χάριν καὶ ἐξυπηρέτησιν».

4 Φεβρουαρίου 1817

Χαίρετε

Οὔγος Φώσκολος».

Ἴδου τὸ κείμενον καὶ τῆς δευτέρας ἐπιστολῆς:

«Παρασκευὴ 14 Φεβρουαρίου 1817

Ἄν δὲν εἶχον προῖδει ὅτι σήμερον θὰ εὐρισκόμην εἰς ἄκραν ἀνάγκην, δὲν θὰ εἶχον φθάσει ποτὲ μέχρι τοῦ σημείου νὰ σᾶς παρακαλέσω νὰ μοῦ ἐπιστρέψετε μέρος τοῦ ποσοῦ τὸ ὅποῖον σᾶς ἐδάνεισα. Σήμερον, ἀφοῦ ἀνέμεινα ἀπὸ δέκα περίπου ἡμερῶν, εἶμαι ἐκ τῆς ἀνάγκης ὑποχρεωμένος νὰ ἐπανέλθω εἰς τὴν παράκλησιν, δι' ὀλόκληρον δὲ τὸν Φεβρουάριον ὅλαι αἱ ἐλπίδες μου στηρίζονται ἐπὶ τῶν ὀλίγων ἐκείνων λιρῶν, τὰς ὁποίας, ἔστω καὶ ἂν μοῦ τὰς ἐπιστρέψετε μίαν πρὸς μίαν, θὰ ἠδύναντο νὰ μὲ σώσουν ἀπὸ τὴν δυστυχίαν εἰς τὴν ὁποίαν εὐρίσκομαι. Ἀποστείλατέ μου δύο ἢ τρία ἐπισκεπτήριά σας μὲ τὴν διεύθυνσίν σας. Σᾶς εὖρον, ἐλπίζω, ἕνα μάθημα νεοελληνικῆς διὰ μίαν κύριαν, ἣτις θὰ δυνηθῆ νὰ σᾶς φανῆ χρήσιμος καὶ δι' ἄλλα ζητήματα. Δὲν ἀπεφάσισε ἂν θὰ ἀρχίσῃ ἀμέσως, ἐπιθυμεῖ ὅμως νὰ γνωρίζῃ ποῦ δύναται νὰ σᾶς εὕρῃ.

Οὔγος Φώσκολος».

Ἡ διεύθυνσις καὶ εἰς τὰς δύο ἐπιστολάς εἶναι ἡ ἴδια: Mr Calbo - 19, Genard Street-Soho (1).

(1) Ἀμφότεραι αἱ ἐπιστολαὶ ἐδημοσιεύθησαν εἰς τὸ ἰταλικὸν πρωτότυπον ἀπὸ τὸν Camillo Antona-Traversi εἰς τὴν μελέτην του «Studi e documenti su Foscolo», Zanichelli, Bologna, 1930. Καθ' ὅσον γνωρίζω αἱ ἐπιστολαὶ εἶναι ἄγνωστοι εἰς τοὺς Ἑλληνας μελετητὰς τοῦ Κάλβου Παραθέτομεν τὸ ἰταλικὸν κείμενον:

(Londra) 4 febbraio 1817.

Il Generale che piglia lezione in casa vostra si è consigliato col Sr. Foresti e questi con me sul pagamento che vi si spetta ogni mese. Pare al Sig. Foresti che vi si potrebbero assegnare quattro Lire Sterline al mese: io non ho risposto nè sì, nè no: a voi non saprei, nè vorrei più dare consigli; credo ad ogni modo d'avvertirvi che il Generale arriverebbe forse

Αἱ δύο αὐται ἐπιστολαὶ μᾶς παρέχουν διαφόρους πολυτίμους πληροφορίες: ὅτι ὁ Κάλβος ἔζη πλέον χωριστὰ ἀπὸ τὸν Φώσκολον καὶ ὅτι ὁ τελευταῖος ἦτο ἄρρωστος καὶ εὐρίσκατο εἰς κακὴν οἰκονομικὴν κατάστασιν. Μᾶς πληροφοροῦν ἐπίσης ὅτι ὁ Φώσκολος ἐφρόντιζε πάντοτε διὰ τὸν προστατευόμενον του, ὅτι ἐζηκούθει νὰ τοῦ εὐρίσκη μαθητάς καὶ ὅτι τοῦ ἔδιδε διαφόρους σχετικὰς συστάσεις. Μανθάνομεν προσέτι ποῖον ἦτο γενικῶς τὸ ποσὸν τῶν μηνιαίων διδάκτρων τοῦ ποιητοῦ τῶν Ὠδῶν, ἀκόμη δὲ — πράγμα πολὺ σπουδαῖον — ὅτι ὁ Κάλβος ἐδίδασκεν εἰς Λονδῖνον καὶ τὴν νεοελληνικὴν. Ἐξάγεται τέλος ὅτι αἱ σχέσεις μεταξὺ τῶν δύο ποιητῶν δὲν ἦσαν πλέον πολὺ καλὰί, ἀφοῦ ὁ Φώσκολος γράφει πρὸς τὸν Κάλβον εἰς τὴν πρώτην ἐπιστολήν: «εἰς σᾶς δὲν θὰ ἤθελα, καὶ δὲν θὰ ἤξευρα νὰ δώσω πλέον συμβουλὰς». Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ὁ Κάλβος δὲν ἤθελε πλέον νὰ ἀκολουθῇ τὰς συμβουλὰς καὶ τὰς νουθεσίας τοῦ φίλου του καὶ ὅτι ἴσως αἱ πρῶται ἀντιθέσεις μεταξὺ τῶν δύο ἀνδρῶν εἶχον ἤδη ἐκδηλωθῆ, διὰ νὰ καταλήξουν μετὰ τινὰ χρόνον εἰς διάστασιν καὶ ἔχθραν. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν συμπεριφορὰν τοῦ Κάλβου καὶ τὴν ἀδιαφορίαν του διὰ τὴν κατάστασιν τοῦ Φωσκόλου καὶ τὴν ἀμέλειαν νὰ ἐπιστρέψῃ τὰ παρὰ τοῦ τελευταίου δανεισθέντα χρήματτα, ἐγράψαμεν εἰς ἄλλο ἄρθρον (1).

sino alle 5 lire, ma non più in là. Rispondetemi tanto ch'io non lasci il Sig. Foresti senza risposta. Mandatemi la Clavis Homerica, volumetto che mi è necessario e carissimo, e che voi disavvedutamente avete unito ai vostri libri. Per non avere più altre occasioni di scrivervi, vi rammento ora per sempre ch'io fra non molto tempo avrò consumato il denaro ricevuto alla fine di novembre; e però se potete restituirmi o tutto, o in parte quel poco che vi ho prestato mi farete piacere e comodo.

Or addio e statevi lieto.

Διεύθυνσις:

Mr. Calbo

19 Genard Street—Soho.

U. FOSCOLO.

(Londra) venerdì 14 febbraio 1817.

Se non avessi preveduto che oggi mi troverei in estremo bisogno, non sarei mai venuto all'estremità di pregarvi che mi rendeste parte almeno del denaro che vi ho prestato. Oggi dopo avervi aspettato da quasi 10 giorni, sono costretto dalla necessità a tornarvi a pregare; e per tutto febbraio le mie speranze stanno tutte quante in quelle poche lire le quali quand'anche me le restituiste ad una ad una mi caverebbero dalle angosce in cui vivo. Mandatemi due o tre vostri polizzini di visita, col vostro recapito. Vi ho trovato, spero, una nuova lezione di Greco volgare presso una Dama che vi potrà giovare anche per altri riguardi.

Non s'è decisa se vorrà incominciare subito: desidera ben di sapere dove trovarvi.

Διεύθυνσις:

Mr. Calbo.

19 Genard Street.

U. FOSCOLO.

(1) Β). τὸ προαναφερθὲν ἄρθρον μου: «Ὁ Κάλβος καὶ οἱ σχέσεις του».

ITALIA E GRECIA ΙΤΑΛΙΑ ΚΑΙ ΕΛΛΑΣ

τοῦ καθηγητοῦ καὶ ἀνωτέρου ὑπαλλήλου τοῦ Ὑπουργείου Λαϊκῆς Μορφώσεως Ἰταλίας
κ. OSCAR RANDI

(Ἀπὸ τὴν μελέτην τοῦ κ. Ράντι «Ἰταλία καὶ Βαλκάνια», προσεχοῦς ἐκδόσεως ὑπὸ τῆς Ἐθνικῆς Ἐταιρείας «Dante Aligheri», δημοσιεύομεν, τῇ εὐγενεῖ παραχωρήσει τοῦ συγγραφέως, τὸ κατωτέρω κεφάλαιον ἐπὶ τῶν μεταξὺ Ἰταλίας καὶ Ἑλλάδος σχέσεων).

Se questo opuscolo (1) non dovesse tenersi entro limiti scrupolosi di brevità e di precisione, sarei tentato di iniziare questo capitolo con un inno alato alla maestà dell'Ellade antica, culla e focolare della più bella civiltà mediterranea, maestra anche di Roma, madre della cultura greco-romana e base — prima che degenerasse nel bizantinismo — di quella così detta civiltà occidentale, che oggi ancora domina e regola il mondo.

Per fortuna le vicende delle relazioni storiche, culturali, economiche fra l'Ellade e Roma, fra la Grecia e l'Italia, fino all'anno 1000, sono troppo note perchè occorra rievocarle. Vorrei solamente invitare il lettore a pensare che cosa resterebbe alla lingua italiana se, per una di quelle aberrazioni, da cui sono stati presi altri popoli, si volessero eliminare le parole di origine greca e quindi tutto quel patrimonio di idee superiori che noi, inconsciamente, esprimiamo da secoli al modo dei Greci.

Caduta Roma nel v sec. d. Cr., l'Italia si oscura per alcuna centinaia d'anni, avvolta nel travaglio di una rinnovazione, Durante questo tempo la luce viene da Bisanzio e noi la registriamo per la simmetria del chiaro-scuro. Ricordiamo per ciò fugacemente che dal v al x secolo l'Adriatico e la sua costa occidentale furono dominati dalla civiltà, dall'architettura, dall'arte militare, dalla diplomazia del nuovo faro balcanico, che splendeva a Costantinopoli. I monumenti bizantini di Ravenna e di Venezia bastano a darcene un'idea.

Dopo Roma, quella parte d'Italia che ha esercitato sulla Grecia il maggiore influsso è stata, indubbiamente, Venezia.

Malgrado il non riuscito tentativo all'epoca delle Crociate, Venezia agli inizi del sec. xv viene a poco a poco ricostituendo il suo dominio coloniale in Dalmazia, nelle Isole Jonie, in Morea. Essa fa larghi, ma poco duraturi acquisti sul continente balcanico, fino a Salonico; lotta d'accordo con alcune potenze cattoliche contro l'avanzarsi minaccioso dei Turchi; e quando questi, superate le ultime resistenze, si assidono vincitori a Costantinopoli, tenta ancora, ma senza fortuna, di salvare il suo dominio coloniale in Morea, a Negroponte, nell'Egeo, nell'Jonio, nell'Adriatico, finchè, abbandonata, tradita da coloro che si offrivano suoi alleati e nel tempo stesso si facevano eccitatori dei Turchi contro di lei, dovette a poco a poco rassegnarsi alla perdita di tutte le colonie, ultima Candia nel 1669.

L'influsso commerciale e culturale diretto di Venezia sulle coste dei Balcani durò seicento anni; il dominio su Candia quattrocento.

(1) Colla cortese concessione della Benemerita Soc. Naz. «Dante Alighieri», che sta pubblicando una collana di monografie sulla «Civiltà italiana nel mondo», riproduciamo questo capitolo dell'opuscolo «Nei Balcani», scritto da Oscar Randi.

Ma l'influenza morale indiretta del diritto italiano si fece sentire anche dopo, fino ai tempi recenti, specie nelle isole ioniche. La presenza di Venezia nei Balcani ha avuto tutte le caratteristiche di un dominio coloniale. Tale era lo spirito di quei tempi e a nulla si approderebbe volendo ora abbellirlo col sostituire alla parola « colonie » un altro eufemismo, meno ostico. Sappiamo, per esempio, che i Cretesi avrebbero preferito la libertà, ma tutti sanno pure che Venezia mostrò per quell'isola una predilezione speciale. È vero pure che Venezia non aveva speso grandi cure per il miglioramento delle condizioni culturali e dell'istruzione nelle isole Jonie; tuttavia — e questo era già molto in quei tempi — essa non solo non impedì, ma anzi si è sempre mostrata benevola per ogni tentativo locale che mirasse all'elevazione della popolazione. Nelle scuole locali si apprendevano, oltre il greco, il latino e l'italiano, diffusissimo tra il popolo e specialmente fra le classi colte. A Zante, Corfù, Cefalonia furono istituite anche delle accademie di tipo italiano.

Tutto questo acquista un'importanza maggiore, quando si pensi alle condizioni di quelle terre greche che erano cadute sotto i Turchi. Questi chiudevano subito le scuole e facevano le tenebre. Il che costrinse la maggior parte dei dotti greci a fuggire ed a cercare un rifugio nell'occidente, specialmente in Italia, dove contribuirono non poco alla rinascita e allo sviluppo dell'umanesimo. Basti ricordare i nomi del cardinale Bessarione, di Trapezunzio, di Lascaris.

Di una certa libertà poterono godere pure le altre isole egee, oltre a Creta, Rodi e Cipro, che, rimanendo sotto la dominazione veneta, riuscirono a sottrarsi, più o meno a lungo, al giogo turco. L'arcipelago greco è l'unico che tiene accesa, per alcuni secoli, la fiaccola della cultura greca. Ma anche qui non a lungo. Rodi soccombe nel 1522. Più fortunata Cipro. I poemi ciprioti, assai numerosi, scritti in lingua vernacola, risentono grandemente dell'influenza italiana. Una traduzione dei sonetti del Petrarca ci attesta che la poesia lirica italiana era ben conosciuta in quest'isola. Cipro cade nel 1570. Rimane Creta, la cui letteratura è tutta sotto il diretto influsso italiano.

Un altro campo nel quale l'influsso italiano si è fatto sentire molto vivo è quello della lingua. Il neogreco è, fra le lingue dell'Europa orientale, quella che ha subito il maggiore influsso italiano. Le parole veneziane costituiscono ancora oggi il nucleo maggiore dei termini di lingue straniere, penetrate nel neo-greco. Il numero degli elementi italiani nel neogreco è enorme, specialmente se si estende ai dialetti delle isole ioniche e alle produzioni letterarie della scuola cretese. Invece gli elementi genovesi nel neo-greco sono scarsissimi e quasi tutti malfidi. Dal neo-greco gli elementi italiani passano nell'albanese, nel turco, nel bulgaro, nell'aromuno. Le parole venete, penetrate nelle lingue dell'Europa orientale, si riferiscono ai campi più svariati della vita umana: un grosso nucleo è dato dalla terminologia marittima, che è in prevalenza veneta, sia nel croato che nel neo-greco; seguono i termini di guerra, termini di commercio, termini astratti, e di uso domestico quotidiano, come porta, cappello, bastone e simili. Si può dire che quasi nessun dominio culturale resti escluso da questo forte influsso culturale.

Venezia fu il centro principale della cultura greca fino, si può dire, all'indipendenza della Grecia. Durante la permanenza dei Veneti si era diffusa molto in Grecia la conoscenza della letteratura italiana. Lo spirito, le tendenze, i sentimenti, lo stile italiano esercitano una grande influenza sulla produzione locale, come è provato dalle parole, dai nomi propri, dalle rime di forma italiana.

All'Italia accorrevano i giovani di tutto l'Eptaneso (ionie), invasi da un grande desiderio di apprendere la cultura italiana. Tutti, forse, quelli che nel secolo passato si distin-

sero in Grecia nel campo delle arti, delle lettere, delle scienze, hanno compiuto i loro studi in Italia, dove si erano imbevuti di spirito italiano. Citeremo, a conferma e per la varietà, alcuni nomi:

Dionisio Solomòs, il più grande poeta della Grecia moderna, nato a Zante (come il suo amico Ugo Foscolo) e discendente dalla famiglia veneta dei Bortolani (poi prese un nome greco), autore dell'inno nazionale ellenico, il noto « Inno alla libertà », si era recato giovine in Italia, dove si era dedicato a studi letterari. Vi conobbe il Tommaseo, Monti (che lo ricolmò di elogi) e forse anche il Manzoni.

Altri poeti: Zolokostas, epirota, conoscitore della letteratura italiana; Valaoritis da Leucade, pure conoscitore profondo e ammiratore della lingua e della letteratura italiana; Andrea Calbo, amico intimo e segretario del Foscolo.

Letterati: Nicola Sofianòs da Corfù, educato a Roma, cercò di superare gli inconvenienti della lotta tra la lingua arcaica e la lingua popolare; Francesco Skufos, cretese, allievo del precedente, professore alla scuola greca di Venezia, che pubblicò (1681) uno studio sull'arte retorica; Elia Miniatis da Cefalonia, studiò a Venezia, dove stampò (1727) i suoi « Insegnamenti ».

Uomini politici: il conte Alessandro Romas, cretese, discendente di una nobile famiglia di origine italiana, domiciliata a Zante da 600 anni, capo del Corpo di volontari garibaldini nel 1896, poi presidente della Camera Greca.

D'altra parte molti furono anche gli Italiani colti che, esiliati dai Governi autocratici per le loro idee liberali e patriottiche, si rifugiarono in Grecia, primi i fratelli Bandiera nel 1844. Dopo l'infelice rivoluzione veneziana del '48, Tommaso, Regaldi, Rossi riparano a Corfù. Così sorse la società segreta italo-greca, chiamata la « Grande Fratellanza ». Tommaseo, specialmente, vi si ferma a lungo; scrive uno « Studio storico della civiltà italiana nelle isole ioniche » e prende in moglie una donna corfiota. A Corfù si rifugiò Ricciotti Garibaldi nel 1869, fuggito dall'Italia dopo un'infelice rivolta in Calabria. Tutti questi profughi portarono seco e diffusero gusti, idee, programmi nuovi.

Le simpatie italo-greche, interrotte dai rivolgimenti della bufera napoleonica, si riannodano ben presto nella realizzazione degli ideali di libertà politica e nazionale. Gli italiani hanno dato uno dei più grandi contributi alla causa dell'indipendenza ellenica, prima, e del completamento della Grande Grecia, poi. Fin dai primi decenni del secolo XVIII si formarono in Italia Comitati di soccorso, materiale e morale, in favore di ogni tentativo, anche dei meno felici, fatti dai Greci per sottrarsi alla dominazione turca. Lungo e superfluo sarebbe l'elenco nominativo degli Italiani che versarono il loro sangue per la libertà della Grecia. Uno degli episodi più salienti e più noti è quello di Santorre Santarosa, nobile piemontese, caduto a Sfacteria nel 1825.

Dopo una pausa di qualche lustro, abbiamo il movimento garibaldino, che affratellò ancora più i popoli delle penisole, italiana e balcanica. Nella campagna dei garibaldini in Italia nel 1860, combatterono molti Greci, Albanesi e Bulgari. I nomi dei molti garibaldini greci sono citati nel libro « La Grecia e l'Italia nel risorgimento italiano » di Costas Kerofilas. L'insurrezione di Creta nel 1866-67 fece accorrere qualche migliaio di Italiani, parecchi dei quali non sono più ritornati in patria.

Dal 1867 al 1897 la Grecia parve dimenticata; ma nella riscossa cretese e macedone di quest'anno, i garibaldini presero parte con due legioni. Altro episodio rumoroso è stata la morte a Domokòs (maggio 1897) del Deputato repubblicano Antonio Fratti.

Nelle guerre balcaniche del 1912-1913 parecchi garibaldini accorsero in Grecia, senza però riuscire a formare un corpo di spedizione bene organizzato.

Per la verità storica possiamo ammettere che fra i garibaldini italiani in Grecia e in Serbia e fra i garibaldini greci, albanesi e bulgari, ci siano stati degli spostati in cerca di un'occupazione momentanea; ma, è certo, che la maggioranza era formata da idealisti, entusiasti della libertà dei popoli.

Per completare il quadro delle relazioni fra la Grecia e l'Italia, rievocheremo un istante i nomi delle più illustri famiglie italiane, di origine greca: i Morosini (Mauroceno), i Papadopoli, i Dogi Candiano di Venezia; i Rodocanachi di Livorno; i Xydias di Trieste.

Spiro Xydias, studente, greco di origine, italiano di cuore, si immolò, nella grande guerra, volontario sul Carso per la redenzione di Trieste.

Riepilogando in un baleno le vicende con le quali la geografia e la storia hanno collegato l'Italia colla Grecia, mediterranea piuttosto che balcanica, dobbiamo concludere che fra queste due penisole esiste una simbiosi, fisica e spirituale, che dura la oltre duemila anni. « *Due popoli privilegiati da Dio nella gloria e nel dolore* » a dire del Tommaseo.

Η ΧΑΡΑΚΤΙΚΗ ΕΙΣ ΤΗΝ ΔΙΕΘΝΗ ΤΕΧΝΗ

Ραδιοφωνική όμιλία του χαρακτού και ζωγράφου κ. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΓΑΛΑΝΗ.

Ἡ Ζωὴ εἶναι ἕνας κῆπος, τῆς ὁποίας τὰ ἄνθη εἶναι αἱ Καλὰ Τέχνη. Καὶ αἱ Καλὰ Τέχνη, ὡς γνωστὸν, εἶναι ἡ μουσικὴ, ἡ ἀρχιτεκτονικὴ, ἡ ζωγραφικὴ, ἡ γλυπτικὴ, ὡς καὶ ἄλλαι ἐκδηλώσεις τῆς καλλιτεχνίας. Ἐνας δὲ κλάδος, ἡμπορεῖ νὰ πῆ κανεὶς, τῶν εἰκαστικῶν τεχνῶν, ὅπως ἄλλως τε λέμε τὴν ζωγραφικὴν καὶ τὴν γλυπτικὴν, εἶναι καὶ ἡ χαρακτικὴ. Ἡ χαρακτικὴ ἦταν πάντα μιὰ τέχνη ἀπὸ τὰς σπουδαιότερας, καὶ παντοῦ ἔχει τόσον ἀναπτυχθῆ, ὥστε νὰ θεωρεῖται τῆς μόδας. Εἰς ὅλα τὰ πολιτισμένα Κράτη ἔχει ἐπιβληθῆ καὶ θεωρεῖται ὡς ὁ συντελεστὴς κάθε μεγάλης ἐπιτυχίας τοῦ καλοῦ βιβλίου, τοῦ ὁποίου συμπληρώνει καὶ τὴν ἐμφάνισιν, πολλές φορές δὲ καὶ τὸ περιεχόμενον.

Σήμερα εἰς τὴν Εὐρώπην ὅλα αἱ μεγάλα ἐκδόσεις συγχρόνων καὶ παλαιῶν συγγραφέων καὶ ποιητῶν, τυπώνονται καὶ ἀνατυπῶνται, κοσμοῦνται ἀπὸ ζωγραφίας καὶ εἶναι μοναδικὴ καὶ σπανία ἡ ἐπιτυχία των, διότι ἀντικαθιστοῦν περίφημα τὶς συνηθισμένες μέχρι σήμερον εἰκονογραφηθεὶς σκίτσων, φωτογραφιῶν καὶ ἄλλων εἰκόνων.

Παρ' ὅλα αὐτὰ ἡ τέχνη αὐτὴ δὲν εἶναι καθόλου νέα. Ἴσως τώρα νὰ ἀνεκάλυψαν οἱ σύγχρονοί μας τὴν ἀξία της καὶ τὴν χρησιμότητά της πλατυτέρα, γιατί ἡ χαρακτικὴ γενικῶς ἀνάγεται εἰς τοὺς ἀρχαιοτάτους χρόνους. Παράδειγμα δὲ εἶναι αἱ ἐπὶ πλακῶν ἐπιγραφαὶ καὶ σκηναί, τοῦ ἀνευρίσκειν συχνὰ στὰς διαφόρους ἀνασκαφὰς ἀρχαιοτήτων.

□ Ἡ χαρακτικὴ, ὡς μέσον διαπαραγωγῆς ἀντιτύπων, περὶ τῆς ὁποίας θὰ ἀσχοληθῶ σήμερον, ἀνέρεται εἰς μὲν τὴν Κίναν καὶ τὰς Ἰνδίας, περὶ τὴν 6^{ην} ἢ 7^{ην} ἑκατονταετηρίδα μετὰ Χρηστόν, εἰς δὲ τὴν Εὐρώπην περὶ τὰ τέλη τοῦ 14ου καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 15^{ου} αἰῶνος, συνταυτίζεται δὲ περὶ τοῦ μὲν τὴν ἐμφάνισιν τοῦ χαρτιοῦ.

Ἡ χαρακτικὴ διαπαραγωγῆς ἀντιτύπων, διαιρεῖται εἰς δύο μεγάλους κλάδους, ἐκείνης τῆς ὁποίας αἱ γραμμαὶ χαράζονται εἰς βᾶθος, καὶ ἐκείνης τῆς ὁποίας αἱ γραμμαὶ χαράζονται ἀναγλυφικῶς. Καὶ ἡ μὲν εἰς βᾶθος ἐκτελεῖται εἰς τὴν ἐπιφανείαν διαφόρων μετάλλων, κυρίως ἐπὶ χαλκοῦ, ἐξ οὗ καὶ χαλκογραφία, καὶ ἀργότερον ἐπὶ ἀσταλιοῦ. Ἡ δὲ ἀναγλυφικὴ ἐπὶ ξύλου, ἐξ οὗ καὶ ξυλογραφία.

Ἡ ξυλογραφία διαιρεῖται πάλιν εἰς δύο ἄλλους κλάδους. Ἡ ἐπὶ ξύλου πλαγίου, ὡς ἡ σανίδα, καὶ ἡ ἐπὶ ξύλου ὀρθοῦ, ἔχουσα τὰς ἴνας τοῦ ξύλου καθέτους ἐπὶ τῆς χαραχθησομένης ἐπιφανείας.

Ἡ πρώτη εἶναι ἐκείνη ἡ ὁποία ἔζησε τὰ περισσότερα χρόνια, ἀπὸ τὰς ἀρχὰς περίπου τοῦ 14^{ου} μέχρι τὰ τέλη τοῦ 18^{ου} αἰῶνος, δηλαδή περὶ τὰ 400 ἔτη. Ἡ ἄλλη ἀρχίζει ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 18^{ου} αἰῶνος καὶ συνεχίζει μέχρι τῆς σήμερον συμβαδίζουσα μὲ τὴν παλαιάν. Αἱ ἐπὶ πλαγίου ξύλου πρῶται ἀπὸ πειραὶ ἦσαν καθαρῶς γραμμικαὶ μὲ ἐλαχίστας φωτοσκιάσεις, ὀλίγον κατ' ὀλίγον. Χάρις εἰς κοινωνικὰς ἀνάγκας ἡ τέχνη τῆς ξυλογραφίας τόσον ἐπροώθησεν, ὥστε νὰ φθάσῃ εἰς σημεῖον νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὴν ἀντίπαλόν της τὴν χαρακτικὴν ἐπὶ χαλκοῦ. Κατ' ὄρθωσαν νὰ διασυμπλέξουν τὰς παραλλήλους φωτοσκιάσεις καὶ νὰ τὰς διασταυρώσουν, μίαν δύο καὶ τρεῖς φορές, πρῶτον ἀξιόλογον, ἀν φαντασθῆ κανεὶς τὴν δυσκολίαν τὴν ὁποίαν φέρεται τοιοῦτον κατόρθωμα.

Φαντασθεῖτε ὅτι ἡ ἐπὶ πλαγίου ξύλου χαρακτικὴ γίνεται μέσῳ ἐνὸς μαχαιριδίου ἀπλοῦ. Ὁ τεχνίτης ἀφοῦ μεταφέρει τὸ σχέδιον διὰ σινικῆς μελάνης ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ξύλου μὲ τὸ μαχαιρίδιον, ἀνοίγει ἐκατέρωθεν καὶ παραλλήλως τῶν ὀρίων τῆς γραμμῆς, δύο αὐλάκια καὶ ἀπομονώνει τὴν γραμμὴν τοῦ περιβάλλοντος ξύλου, καὶ μὲ ἄλλα ἐργαλεῖα αὐτὰ τὰ αὐλάκια καὶ ἐπιτυγχάνει τὰς λευκὰς ἐπιφανείας. Μὲ αὐτὴν τὴν τεχντροπίαν ἐγίναν τὰ ἀριστουργήματα τῶν μεγάλων καὶ θαυμαστῶν χαρακτῶν τῆς Ἀναγεννήσεως, ὡς καὶ αἱ θαυμάσαι ἐκδόσεις τῶν μεγάλων τυπογράφων, τῶν Ἄλδων τῆς Βενετίας, τῆς Λυῶν καὶ τῶν Παρισίων ἐν Γαλλίᾳ, τῆς Νυρεμβέργης, τῆς Βασιλείας, τοῦ περιφήμου τυπογράφου Πλαντόνου τῆς Ἀμβέρσης, τοῦ ὁποίου τὸ σῆμα εἶναι ἕνας διαβήτης, τοῦ ὁποίου τὸ στέκιον σκέλος καὶ τὸ κινούμενον ἔφερον τὰς λέξεις Στὰθερότης καὶ Ἐργασία καὶ ὁ ὁποῖος ἐπὶ τέσσαρας αἰῶνας ἐξέδωκεν πλῆθος ἀριστουργηματικῶν ἐκδόσεων, αἱ ξυλογραφίαι τῶν ὁποίων ἀκόμη καὶ σήμερον κἀννοῦν καταπλήξιν καὶ διὰ τὴν καλλονὴν των καὶ διὰ τὴν ἀξιοθαύμαστον τεχνικὴν των. Ἡ ἀκμὴ αὐτῆς τῆς χαρακτικῆς εἶναι περὶ τὰ τέλη 15^{ου}, 16^{ου} καὶ 17^{ου} αἰῶνος. Τὸν 18^{ον} ἡ χαλκογραφία δὲν θὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τὴν ξυλογραφίαν νὰ ζήσῃ, καὶ περὶ τὰ τέλη ἐκπνέει ἀφίνουσα τὴν θέσιν της εἰς τὴν ἐπὶ ὀρθίου ξύλου.

Ἡ ἐμφάνισις τῆς χαρακτικῆς ἐπὶ ὀρθίου ξύλου σταματᾷ τὴν περαιτέρω ἐξάσκησιν τῆς τεχνικῆς αὐτῆς, διότι ἡ νέα αὐτὴ τεχντροπία ἐπιτρέπει εἰς τὸν τεχνίτην νὰ ὑπάγῃ πῶς μακρὰ εἰς τὴν ἀναπαράστασιν τῆς φυσικότητος μὲ τὰ μέσα τὰ ὁποῖα τοῦ παρέσχε τὸ ὄρθιον ξύλον. Δύναται παραδείγματος χάριν νὰ μεταφέρῃ διὰ τόνων βαθμίδων τὴν ἀπόδοσιν τοῦ χρώματος τῶν ἀντικειμένων, πρῶτον τὸ ὁποῖον, δὲν ἦτο δυνατὸν μέσῳ τῆς ἄλλης. Ἡ ἐπὶ ὀρθίου ξύλου χαρακτικὴ γίνεται διὰ μικροῦ ἐργαλείου λεγομένου «μπουρέν». Τοῦτο συνίσταται ἀπὸ πρισματοειδῆ στυλόν ἀτσάλινον κομμένον εἰς ὀξείαν αἰχμὴν, μὲ τὴν ὁποίαν ἐργάζεται ὁ τεχνίτης, ὅπως καὶ ἐπὶ τῆς ἄλλης, ἀφ' οὗ πρὶν σχεδιάσῃ διὰ σινικῆς μελάνης ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ξύλου.

Ὁ Ἄγγλος ξυλογράφος Μπεβίου περὶ τὰ τέλη τοῦ 18^{ου} αἰῶνος, ὅπως εἶπαμε, εἶναι ὁ πρῶτος ὁ ὁποῖος ἐχάραξεν ἐπὶ ὀρθοῦ ξύλου. Ἡ «Ἱστορία τῶν τετραπόδων» καὶ «Τὰ πτηνὰ τῆς Μεγάλης Βρετανίας» εἶναι τὰ δύο πρῶτα βιβλία μὲ ξυλογραφίας τοῦ εἶδους αὐτοῦ καὶ τὰ ὁποῖα ἐκλόμισαν ἐκ βᾶθρον τὴν παλαιάν. Ὄλιγον κατ' ὀλίγον αὐτὴ ἡ τεχντροπία ἐκέρδισεν τὴν Γαλλίαν καὶ τὴν Γερμανίαν, οὕτως ὥστε ὅλα τὰ εἰκονογραφημένα βιβλία καὶ περιοδικὰ τῆς πρώτης πεντηκονταετηρίδος τοῦ 19^{ου} αἰῶνος καὶ ὕστερον εἶναι κεκοσμημένα μὲ ξυλογραφίας ἐπὶ ὀρθοῦ.

Ἡ νέα αὐτὴ χαρακτικὴ περὶ τὰ μέσα τοῦ 19^{ου} αἰῶνος εὐρήκε νέον ἀντίπαλον πολὺ σοβαρῶτερον τὴν φωτοχαρακτικὴν. Ἡ ἐξέυρεσις τῆς φωτογραφίας ἀπὸ τοῦς Γάλλους Νικηφόρον Νιέπς καὶ τὸν Νταγκέρ, ἐπέτρεψεν τὴν μεταφορὰν ἐπὶ χαλκοῦ οἰασθῆποτε ἐργασίας καὶ τὴν χάραξιν αὐτῆς μέσῳ καταλλήλων ὀξέων. Ἡ μεγάλη ταχύτης, ἡ σχετικῶς μικρὰ τιμὴ καὶ ἡ ἀπόλυτος πιστότης τῶν ἀναπαραγωγῶν ἔκαμε νὰ προτιμηθῆ ἀπὸ τὴν κοινωνικὴν ἀνάγκην καὶ νὰ κἀμῃ οὕτως ὥστε νὰ ἐξαιρεθῆ σχεδὸν ἡ χαρακτικὴ ὡς μέσον ἀναπαραγωγῆς ἀντιτύπων. Ἐκτοτε ἡ χαρακτικὴ, ὅπως καὶ ἡ ζωγραφικὴ, ἀπαλώσεσται τὸν ἀπολύτως κοινωνικὸν σκοπὸν, θὰ μείνουν ὡς μία πολυτέλεια, ὅπως τὰ ἄνθη εἰς τοὺς κήπους μας.

Ἄς ἐλθωμεν τώρα εἰς τὸν ἄλλον κλάδον τῆς χαρακτικῆς ἐκείνης, τῆς ὁποίας αἱ γραμμαὶ χαράσσονται εἰς βᾶθος καί, ὅπως ἀναφέραμε στὴν ἀρχὴν, καλεῖται χαλκογραφία. Ἡ χαλκογραφία γνω-

στοτάτη και αυτή από παλαιότερα, διαιρείται εις διακρόους κλάδους. Και εν πρώτοις εις την *taille douce* ή όποία εκτελείται επί επιφανείας δι' ειδικών εργαλείων, είναι δε ή πλέον παλαιά εις τό είδος τούτο τεχνοτροπία, εμφανιζόμενη από τών αρχών του 15^{ου} αιώνας, με πατρίδα την Φλωρεντίαν, όπου και έδρασε άναπτυχθεΐσα θαυμασίως.

Πολύ άργότερα ήρθε να επισκιάση την βασιλείαν της νέα τεχνοτροπία χαρακτηρισής, βεβαίως του χαλκού και πάλιν, ή όποία εξετελείτο δι' όξέων, δηλαδή ή εκβάθυνσις τών γραμμών έγένετο με την βοήθειαν ενός όξέως και ως εξής: εκκαλύπτετο ή επιφάνεια του χαλκού δι' ειδικού βερνικίου, τό όποιον αντίστατο εις την δράσιν του όξέως επί του χαλκού. Επί του βερνικίου αυτού με μίαν βελόνην σχεδιάζων ό καλλιτέχνης τό αντικείμενον ή τάς παραστάσεις που ήθελεν, έφθανεν εις τόν χαλκόν, τόν όποιον ούτω παρέδιδε εις την δράσιν του όξέως, τό όποιον και επεβάθυνε τάς γραμμάς του σχεδίου τρώγοντας τά σημεία εκείνα του χαλκού. Ούτω έδημιουργείτο ή χαρακτηρισή, που επέδωκεν ό καλλιτέχνης επί του χαλκού και αυτά ήσαν οι δύο μεγάλοι κλάδοι της χαλκογραφίας.

Εις αυτό τό είδος της χαρακτηρισής επί του χαλκού έγεννήθησαν τά άριστουργηματικά έργα της άναγεννήσεως, τών μεγάλων Ιταλών καλλιτεχνών Μαντένια και Μαρκαντόνιο, ως και του Γερμανού Ντύρερ, του Ρέμπραντ εις την Φλάνδραν, του Καλό εις Γαλλίαν, κ. λ.

Η χαρακτηρισή δέν περιορίζεται εις τούς κλάδους που άνέφερα μόνον. Υπάρχουν και άλλοι άκόμα, οι όποιοι είναι όμως όλιγώτερον έν χρήσει σήμερα, και συνεπώς όλιγώτερον σημαντικοί.

Προδρόμους της τέχνης της ξυλογραφίας είδεν άν δέν άπατώμαι και ή Έλλάς, ύπήρξαν δε οι ζωγράφοι Ροϋλός, Οικονόμου και Καρυστινός. Σήμερα εις τόν τόπον μας άκμάζει έντελώς αξιόλογα ή τέχνη αυτή, με αντιπροσώπους χαρακτηριστικούς τόν καθηγητήν της Άνωτάτης Σχολής Καλών Τεχνών κ. Κεφαλληνόν επί κεφαλής τών συναδέλφων του Άγγελου Θεοδοροπούλου, Χατζηκυριάκου — Γκίκα, Παπαδημητρίου, Βελισσαρίδη, Κορογιανάνη, Μόσχου, Δήμου, Τάσου, Άξιώτη, Βιτσώρη, Κογεβίνα, Ζέπου, Πέσκη και άλλων.

Αυτή με λίγα λόγια ή σημερινή θέσις της χαρακτηρισής εις την διεθνή τέχνην. Τονίζω και πάλιν ότι πρόκειται περι ενός κλάδου της τέχνης αξιολόγου, ό όποίος εύρίσκει πολύ τόν σκοπόν του εις όλα τά μεγάλα και πολιτισμένα Κράτη της Γης, ένετοπίσθη δε ειδικώς δια την εικονογράφησιν βιβλίων πολυτελείας και εκπληροΐ τούς σκοπούς της λίαν επάξια. Τόσον επάξια μάλιστα, ώστε να μάς δώση άριστουργήματα και εις τάς σελίδας τών μεγάλων έργων, μα και εις πίνακας και αυτοτελείς εργασίας.

Και εΐμαι εις θέσιν να γνωρίζω, σαν ένας εκφραστικός της εκπρόσωπος και σαν τεχνίτης που μου άνετέθη ή εικονογράφησις μεγάλων έργων διασήμων συγγραφέων και ποιητών από τούς μεγαλύτερους Ευρωπαίους εκδότας, ότι ή άκμή της όλο και θα προχωρή, γιατί εκπληροΐ έναν σκοπό και δίδει με την εκφρασίν της ό, τι πραγματικά θέλει για στόλισμα, για συμπλήρωμα και για διακόσμηση ή σημερινή άρτία έκδοσις του βιβλίου.

Η ΕΛΛΗΝΙΣ ΓΥΝΑΙΚΑ

Ραδιοφωνική διάλεξις της διευθυντριας του περιοδικού «Έλληνική Έπιθεώρησις» και λογοτέχνης διδος ΕΥΤΕΝΙΑΣ ΖΩΓΡΑΦΟΥ

Όταν θελήση κανείς να όμιλήση περι της συγχρόνου γυναικείας δράσεως της Έλληνίδος δέν μπορεί να μη θυμηθή τό ώραϊον, τό ένδοξον παρελθόν της. Θα έχρειάζετο όμως χρόνος πολύς για να άπαριθμήσω έστω και χρονογραφικά όλα τά στάδια και την εξέλιξιν της ζωής που επέρασεν ή γυναίκα από τών αρχαιότατων χρόνων μέχρι σήμερα.

Πρώτα οι Δωριείς και οι Λακεδαιμόνιοι έδωκαν ιδιαίτεράν σημασίαν στη γυναίκα. Της παρεΐχαν άπόλυτη έλευθερία στη διοίκησι του σπιτιού της και τόσον μεγάλη ήτανε ή επιρροή της, ώστε πολλοί συγγραφείς έθεώρησαν γυναικοκρατούμένους τούς Δωριείς, κι αυτοί δε οι Άθηναίοι ειρωνευόμενοι τούς Σπαρτιάτας την αυτή μομφή τούς άπέτειναν. Τά Όμηρικά και Ησιόδια έπη μάς διδάσκουν επίσης ότι μεγάλης τιμής άπελάμβανε ή γυναίκα κατά τούς ήρωϊκούς χρόνους. Και τούτο ίσως ύπήρξε μία τών κυριωτέρων άφορμών να μάς κληροδοτήσουν οι αρχαίοι τραγικοί ποιηται τούς άπαραμίλλους εκείνους γυναικείους τύπους και χαρακτήρας, οι όποιοι επλήρωσαν με τό εκθαμβωτικόν μεγαλειόν τους τόν κόσμον όλον. Μας εκληροδότησαν γυναικείους τύπους και χαρακτήρας με μεγάλα αισθήματα και ώραϊα ιδανικά, τά όποία μόνον ό ουρανός της Έλλάδος και οι γραμμές τών βουνών της και τά άγνά μύρα τών λουλουδιών της και οι άνδρες τών θαλασσών της ήμπορούσαν να εμπνεύσουν.

* * *

Άπό τόν στυλοβάτην όμως αυτόν εις τόν όποιον την είχε ύψώσει τό δαμόνιο πνεύμα τών αρχαίων Έλλήνων ή γυναίκα κατέπεσε όλίγον κατ' όλίγον σε θέσι οικτρά, άφοϋ έφθασε να θεωρηται άθυμα του άνδρός και υπηρέτις του οικου της. Άλλά έρχονται έπειτα τά χρόνια της Έλληνορωμαϊκής εποχής, της Έλληνικής Αυτοκρατορίας, και ή γυναίκα άναφαίνεται εις τόν όρίζοντα της ζωής και της δράσεως. Έζησε τούς

αίωνας αυτούς μέσα στην κοινωνία, έξω από τό σπίτι της μέσα στις θρησκευτικές έριδες. Έφάνηκε ή προσωποικότητά της με τις άδυναμίες της, με τά ελαττώματά της, με τις ψυχικές διαθέσεις της και τό θόρυβο τών κινήσεών της, πάντοτε μέσα στα όρια που χαράσσει τό περιβάλλον και οι ιδέες της εποχής της, τά ήθη, τά έθιμα. Έζησε έξω από τό σπίτι της. Ζυμώθηκε με τη πολυτέλεια, με την επίδειξι, με την άνταρσία, με τη φανερή δράσι. Έζησε στην κοινωνία με τά αξιώματα, με τη δύναμι της, με την ισχύν της έξουσίας της, με τις έριδες της, με τις δολοπλοκίες της, με τούς έρωτες της με τις στυγερές πράξεις της. Έζησε στην κοινωνία. Άνέβηκε σε θρόνους. Διοίκησε έθνη. Διηύθυνε στάσεις. Άλλά έθεράπευσε και τάς Μούσας, αγάπησε την Τέχνη. Άφοσιώθηκε στη θρησκεία και υπηρέτησε τά γράμματα. Έζησε μέσα σε πάλη εναντίων Πατριαρχών.

Έζησε ή Έλληνις με τούς αιώνες της, με την Έκκλησία της, με τά Πολιτεύματά της, με τά μοναστήρια της, με την άδυναμία της, αλλά και με την άποφασιστηρότητά της. Έζησε με όλες τάς άγρίας εκδηλώσεις της ζωής και συχνά ευρέθηκε στη πρώτη γραμμή της Πάλης και της Νίκης. Είναι άπίστευτη ή ψυχική της ρώμη, και ή θεληματικότης της στις μεγάλες θρησκευτικές έριδες, στις μνημειώδεις ιστορικές στιγμές της Έκκλησίας, όταν ό Χριστιανισμός ώραϊος, άπαλός, πρῶς έφανερώνετο εις την Ιουδαϊαν για να κυριαρχήση στην Άνατολή και δια στόματος του Παύλου εκόρυπιζε τό λεπτό άρωμα της ψυχής και του Πνεύματος. Γυναίκες εκ τών επιφανεστάτων έσπευδαν να δεχθουνε τό βάπτισμα. Και δέν επρόκειτο περι άπλής ιδεολογίας. Ήτανε ή πάλη και τότε και βραδύτερα τόσον άγρία μεταξϋ ειδωλολατρών και χριστιανών, που εκείνοι οι όποιοι δέν ήθελαν να παραμερίσουν επλήρωσαν με μαρτυρικό θάνατο την ιδεολογία τους.

Άργότερα ή γυναίκα πρωτοστατεί στη ζωή

της χλιδής και της τρυφής. Ζη παραπλεύρως του άνδρός. Ίση στη φιλανθρωπία, ίση στην επίδειξη και στη σπατάλη, ίση στις θυσίες και στους αγώνες υπέρ της ιδέας και εις τας έκδηλώσεις των ευγενεστέρων και γενναιοτέρων αισθημάτων. Και όμως μόλις επί Ίουστινιανού έγινε σκέψις ή γυναίκα επισήμως να θεωρηθῆ ἴση προς τόν άνδρα, ενώ εκείνη πρό πολλού με την τόλμη της, την ευφυΐαν της τῆ μόρφωσί της, τῆ διαφθορά της ἀκόμη, είχε ἀποκτήσει μεγάλα κεφάλαια επί τῆς ἀνδρικής ισότητος...

Ἡ Τουρκοκρατία όμως σβύνει τὴν κοινωνική πρωτοβουλία τῆς Ἑλληνίδος. Ἡ δύναμις τοῦ κακτοῦ τὴν κρατεῖ σὰ βάθῃ τοῦ σπιτιοῦ της αἰχμάλωτων τῶν ἀντιλήψεων τῆς ἐποχῆς της. "Οτι ἀπομένει σ' αὐτὴν εἶναι ὁ ἀγνός πατριωτισμός και ἡ θυσία. Οἱ θυσίες τῆς γυναίκος τοῦ 21 εἶναι τόσο γνωστές, ὥστε δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ τῆς ἐπαναλάβω σήμερα. Στις σελίδες τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως εὐρίσκομεν γυναίκες πράξεις και ἡρωϊσμούς που ἀνυψώνουν Ἡθὴν και δοξάζουν αἰῶνες...

* *

Μὲ ἓνα τέτοιο λοιπὸν παρελθὸν ἡ σύγχρονη Ἑλληνίδα κατ' οὐδένα ὑστερεῖ στὴ παγκοσμία πρόοδος. Ἀπὸ ἀρκετῶν δεκαετηρίδων διεκδικεῖ βῆμα πρὸς βῆμα τὴν ἀδρικὴν δρᾶσι και παρέχει τὴ συμβολὴ τῆς ἐργασίας της σὲ ὅλους τοὺς κλάδους τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Ὁ κακὸς ἐννοούμενος πολιτισμὸς δὲν κατώρθωσε ἀκόμη νὰ παρασύρῃ τὴν ὀλότητα τῆς Ἑλληνίδος στὴν παράφορον δίνη του. Ἐὰν ἡ δρᾶσις και ἡ ἐργασία της τὴν καλοῦν συχνὰ ἐκτὸς τοῦ σπιτιοῦ της, δὲν διακινδυνεύουν ὅμως τὰ θεμέλια αὐτοῦ. Ἡ δρᾶσις της μέσα στὸ περιβάλλον τῆς κοινωνικῆς της ζωῆς ἔχει πάντοτε σχεδὸν βᾶσιν τὴν οἰκογένεια. Ὑπάρ-

χουν συγκινητικὰ παραδείγματα Ἑλληνίδων ποὺ ἐθυσιάσθησαν εἴτε ὡς μητέρες, εἴτε ὡς θυγατέρες, εἴτε ὡς ἀδελφές. Χωρὶς νὰ δεσμεύεται μέσα σὲ ἀναχρονισμούς, φυλάσσει τὸ θρησκευτικὸ αἶσθημά της εἰς τὸ ὕψος ποὺ ἀρμόζει, και ἡ πίστις της αὐτὴ τὴν τονώνει στὶς ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς.

Ἡ συμβολὴ της εἰς τὰ Γράμματα και τὴν Τέχνη εἶναι ἀξιοσημείωτη. Ἡ ἐπιστήμη, ἡ ποίησις, ἡ πρόζα, τὸ θέατρον, τὸ διήγημα, ἡ δημοσιογραφία, ἡ ζωγραφικὴ και ἡ μουσικὴ ἐλκύουν τὴ γυναίκα διανόησι, και ὑπῆρξα πολλὰκις εὐτυχῆς νὰ ἐμφανίσω και νὰ περιβάλλω με στοργὴ ἀπὸ τίς σελίδες τῆς «Ἑλληνικῆς Ἐπιθεωρήσεως», τοῦ περιοδικοῦ μου, τῆς γυναίκα προσπάθεια, τῆς γυναίκα Τέχνη. Ἡ φιλανθρωπικὴ της δρᾶσι εἶναι μνημειώδης. Ὑπάρχουν γυναίκες τῆς ἀνωτέρας κοινωνικῆς τάξεως, οἱ ὁποῖες ἀφιέρωσαν ὀλόκληρη τὴ ζωὴ των στὰ ἀγαθοεργικὰ ἰδρύματα, τὰ ὁποῖα ἐθεμελίωσαν τὸ ἐνεργητικὸ χέρι τῆς Ἑλληνίδος γυναίκος, και τὰ ὁποῖα χάρις στὶς φρονίδες της κατορθώνουν νὰ σκορπίζουν τὰ εὐεργετήματά τους σ' ἓνα μεγάλο ἀριθμὸ δυστυχισμένων ὑπάρξεων.

Ἔτσι ἡ Ἑλληνὶς τῶν πόλεων βρίσκεται πάντοτε σ' ἓνα ἐπίπεδο ζηλευτό. Ἐκεῖ ποὺ ἐξακολουθοῦμε νὰ ὑστεροῦμε οἱ Ἑλληνίδες εἶναι ἡ ἀδιαφορία μας — πρέπει νὰ τὸ ποῦμε και αὐτὸ — γιὰ τὴ γυναίκα τῶν χωριῶν μας γιὰ τὴν ἀγρότιδά μας. Τὴν ἔχομε ὅλοι και ὅλες σχεδὸν ἐγκαταλείψει. Παραγνωρίζουμε τὴ δυνάμει της και τὴν ἀποστολὴ της και θὰ γραφοῦνε ὠραῖες σελίδες τῆς κοινωνικῆς και Ἐθνικῆς δρᾶσεως τῆς νεωτέρας Ἑλληνίδος τῆ στιγμῆ ποὺ τὸ ἐνδιαφέρον της και ἡ στοργὴ της θὰ ἀκτινοβολήσῃ μέσα στὴν οἰκογενειακὴ και ἐπαγγελματικὴ ζωὴ τοῦ Ἑλληνικοῦ χωριοῦ.

ΛΟΥΪΤΖΙ ΠΙΡΑΝΤΕΛΛΟ

Ραδιοφωνικὴ ὁμιλία τοῦ καθηγητοῦ κ. ΦΙΛΙΠΠΟΥ Μ. ΠΟΝΤΑΝΙ

Ὁ Λουίτζι Πιραντέλλο μαζί με τὸν Ντ' Ἀννούτσιο εἶναι ὁ ὑψηλότερος ἀντιπρόσωπος τῆς ἰταλικῆς λογοτεχνίας τοῦ αἰῶνος αὐτοῦ και, ἀκόμη, μία ἀπὸ τίς σημαντικώτερες προσωπικότητες τῆς παγκόσμιας λογοτεχνίας. Εἰς τοὺς Ἑλληνας δὲν εἶναι ἴσως πολὺ γνωστὸς σὰ θεατρικὸς συγγραφέας, παρὰ γιὰ τὸ περίφημο δρᾶμά του «Ἐξῆ πρόσωπα ζητοῦν συγγραφέα», ποὺ μεταφρασμένο σ' ὅλες τίς γλώσσες, ἔχει κι' ὅλας προκαλέσει τὸ θαυμασμὸ ὅλων τῶν κοινῶν, και γιὰ κάνα—δύο ἄλλα ἔργα του.

Δὲ θὰ ἐπιμεινόμε μετὶς συνθῆκες τῆς ζωῆς του, ἀλλὰ προσπαθῶντας μᾶλλον νὰ ριζοῦμε ἓνα βλέμμα στὴν τέχνη τοῦ συγγραφέα, ἀποβλέπουμε στὸ νὰ τὸν παρουσιάσουμε, ἐλπίζοντας νὰ γίνῃ περισσότερο και καλύτερα γνωστὸς ἀκόμα και στὴν Ἑλλάδα.

Τὸ ἔργο του, ὅπως εἶναι γεννημένο ἀπὸ ἓνα κάποιον διάπυρο πόνον, ποὺ ἐπλήρωσε τὴ ζωὴ τοῦ συγγραφέα, παρουσιάζει ἀπὸ τὸν πόνον αὐτὸ τὰ πιὸ ζωντανὰ και ἄμεσα σημεῖα. Ὁ Πιραντέλλο μᾶς ξεσκεπάζεται σὰ σ' ἓνα δικό του ὄραμα τῆς ζωῆς και τῶν ἀνθρώπων, ποὺ ἀναβλύζει ἀπὸ προσωπικὴ του πείρα, ποὺ τῆς δίνει τὸ ἐνδυμα τῆς τέχνης.

Ἐμψυχωμένος ἀπὸ κάποιον πλατὺ νόημα τῆς ἀνθρώπινης συμπίνας γιὰ ὅλους ὅσους ὑποφέρουν, ἀντιπροσωπεύει τίς θλιβερέες τους συνθῆκες μέσα στὶς δραματικὲς ἀντιθέσεις ποὺ τοποθετεῖ στὴ «σκηνὴ του». Ἀφοῦ ἔφτασε νὰ παρατηρήσῃ τὴν πιὸ ἄσκημη πλευρὰ, πολὺ συχνὰ τὴν πιὸ γελοία τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς, κατορθώνει νὰ φανερῶνῃ τίς ἴδιες ἀγωνίες του, νὰ ξεγυμνῶνῃ ὀλόκληρες καρδιές· τέλος τίς συμπονεῖ, χωρὶς ὅμως — ὅπως εἶπεν ὁ ἴδιος — τὴν ἄγρια χλεύη γιὰ τὸ πεπρωμένο ποὺ βαρύνει τὸν ἄνθρωπο.

Ὅλες οἱ ἀντιθέσεις ποὺ θίγουν τὰ πιραντελλιανὰ «πρόσωπα»μποροῦν νὰ ἀναχθῶν σ' ἓνα ποικιλοτρόπως ἐπαναλαμβανόμενο μοτίβο, μὰ σχεδὸν πάντα τὸ ἴδιο: αὐτὸ ποὺ θὰ μπορούσαμε νὰ ὀνομάσουμε ἀντίθεσι μετὰξὺ ΖΩΗΣ και ΔΥΝΑΜΗΣ.

Ἐνὸσω ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὴν ἀδημονία νὰ ζήσῃ, νὰ κινηθῆ, νὰ ἐξηγήσῃ τὴ δρᾶσι του με τρόπους πάντοτε νέους, ἀνάμεσα ἀπὸ δρόμους ποὺ συνεχῶς ξετυλίγονται, εἶναι σχεδὸν πάντοτε ὑποχρεωμένος (ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ του ἢ ἀπὸ τοὺς ἄλλους) νὰ ὑποκαύσῃ τὴν ἀνάγκη αὐτῆς τῆς ζωῆς, νὰ τὴν κλείσῃ μέσα σὲ μιὰ «φόρμα», ποὺ εἶναι στατικὴ, ἀκίνητη, ποὺ εἶναι ἡ ἄρνησις τῆς κινήσεως.

Αὐτὸ τὸ μοτίβο, ὅπως εἶπα, ἀποκτᾷ πολλὰς ὄψεις, και νὰ ποὺ ὁ Πιραντέλλο, κάνει νὰ ξεχωρίζῃ στὸ δρᾶμα ἡ ἀναζήτησι τῆς φόρμας (γιατὶ ἡ γυμνὴ ζωὴ, ἡ φυσικὴ ζωὴ, δὲ μπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ) και παριστάνει τὴ βιασύνῃ τῆς νοητῆς ζωῆς, τῆς ὁποίας προσπαθεῖ νὰ κομματιάσῃ τίς χυδαιότητες και ν' ἀπελευθερωθῆ.

Μιὰ ἄλλη ἰδέα συγγέεται πολλὰς φορὲς μ' αὐτὴ και, ὅπωςδήποτε, συχνὰ παρουσιάζεται: στὸ θέατρο τοῦ Πιραντέλλο. Βλέπει στὸν ἄνθρωπο τίς βαθεῖες διαφορὲς τῶν διαφόρων χειρονομιῶν ἀναλόγως τῆς περιστάσεως, και ἔχει καταλήξῃ νὰ παρουσιάζῃ τὸ δρᾶμα ἀπελευθερωμένο ἀπὸ τὴν προσωπικότητα και μαζί τὴν σχετικότητα τῆς ἀτομικῆς ψυχῆς ποὺ τόσο παραλλάσσει· τόσα «ἐγώ», ποὺ εἶναι τὸ ἴδιο σὰ νὰ λέῃ «κἀνὲνα ἐγώ».

Ὁλάκιερο τὸ θέαμα αὐτὸ τῶν ὑπομονητικῶν ἀνθρώπων, ποὺ εἶναι κυρασμένοι ἀπὸ μιὰ μάταιη ἀναζήτηση, χωρὶς μιὰ κατάσταση μονιμότητος, σὰ λάφυρο τῆς πραγματικῆς πλάνης, εἶναι γιὰ τὸν Πιραντέλλο ἡ ζωὴ: ἡ «κάποτε αἰσχροὴ», ὅπως τὴν λέει. Κι' αὐτὸς τὴν κοιτάζει ἀκριβῶς μὲ τὸ χαμόγελο τοῦ χιουμοριστοῦ, ἀλλὰ σύγκαιρα μὲ τὴν ἄφατη πίκρα τοῦ ἀνθρώπου, ποὺ γνωρίζει τι θὰ πῆ θλίψη. Γιατὶ ὁ Πιραντέλλο δὲν εἶναι ἓνας κυνικός, παρὰ ἓνας ἄνθρωπος, προπαντὸς ποιητῆς.

Τὸ πιραντέλλιο, λοιπόν, θέατρο εἶναι ἓνα θέατρο ὀλωσδιόλου θλιβερό, εἶναι τραγικὸ θέατρο. Ἄλλὰ ποιά εἶναι ἡ τέχνη τοῦ ποιητῆ;

Πῶς τὰ κατάφερε νὰ μεταβάλλῃ σὲ ποίηση τὸ περιεχόμενο αὐτὸ τῆς λύπης; Συχνὰ εἰπώθηκε καὶ ξαναλέγεται ἀκόμα, πῶς ὁ Πιραντέλλο λογικεύει πάρα πολὺ τὰ πρόσωπά του, ὅτι φαντάζεται πολλές φορές πολὺ παράξενες καὶ ἀπίθανες καταστάσεις, ὅτι τὸ θεατρὸ του εἶναι πάρα πολὺ κλειστό, σχεδὸν φλογερό. Σ' αὐτὸ τὸ πρᾶγμα ὑπάρχει πολὺ ἀλήθεια, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ μεγάλη ἀνακρίβεια.

Τὸ βέβαιο εἶναι πῶς σὲ πολλὰ δράματά του τὸ πάθος καταλήγει λίγο σὲ μιὰ ψυχρὴ διαλεκτικὴ, καὶ γίνεται αἰσθητὸ κάποιο χάσμα μπροστὰ σὲ τόσες λέξεις, σὲ τόσες συζητήσεις, σὲ τόσες ἀντιθέσεις ἰδεῶν, λογικῶν καὶ σχεδὸν φιλοσοφικῶν· πρᾶγμα δηλαδὴ ποὺ ἀποτελεῖ καταστροφὴ τῆς δραματικῆς δυνάμεως. Εἶναι ἀκόμη ἀληθινὸ πῶς οἱ συνθῆκες μερικῶν ἔργων του εἶναι τόσο ἐξεζητημένες, τόσο παράδοξες καὶ τεχνητές, ὥστε νὰ φαίνονται ἀπίθανες.

Καὶ τέλος εἶναι ἀληθινὸ πῶς λείπει ἀπὸ τὸ θέατρο τοῦ Πιραντέλλο ἡ φωνὴ τῆς πίστεως, ποὺ φωτίζει τὴν περίπτωσι καὶ παρουσιάζει κάπως τὸ χαμόγελο μιᾶς βεβαιότητος στὰ πρόσωπα. Αὐτά, πολὺ συχνά, ἀφοῦ ἐπὶ μακρὸν παλαίσουν, στὸ τέλος ἀποδίδονται, ἐνδίδουν, χωρὶς νὰ ξαίρῃ ἀκριβῶς κανεὶς τὸ γιατί, καὶ γιὰ χάρι τίνος καὶ ποίου σκοποῦ. Ὁλ' αὐτὰ τὰ ἐλαττώματα εἶναι πάντα τὰ ἴδια, ἀπαράλλαχτα στὴν τέχνη τοῦ Πιραντέλλο, ὥστε κάνουν πολλοὺς νὰ σκεφθοῦν μακρυνοὺς παραλληλισμοὺς πρὸς τοὺς σοφιστὰς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, καὶ ξέχωρα πρὸς τὸν Γοργία, ποὺ γεννήθηκε, ὅπως ὁ Πιραντέλλο, στὴ Σικελία· ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά ἄλλοι ἔχουν ἐρμηνεύσει τὸ θεατρὸ του ὡς ἓνα καρπὸ μιᾶς πνευματικῆς γάγγραινας.

Δίχως νὰμποῦμε σὲ συζητήσεις, συμπεραίνουμε λέγοντας πῶς εἶναι ἀνάγκη νὰ παρατηρήσουμε, ὅπως σὲ κάθε συγγραφέα, ἔτσι καὶ γιὰ τὸν Πιραντέλλο τὰ καλῦτερα ἔργα του.

Ὅταν διαβάζουμε τὰ «Ἐξή πρόσωπα» ἢ τὸν «Ἐρρῆκο IV» ποὺ εἶναι τὰ ἀριστουργήματα τοῦ Διδασκάλου, καταβαίνουμε καλὰ ὅτι ποτὲ στὸ Ἰταλικὸ θέατρο, καὶ σπανιώτατα στὸ εὐρωπαϊκὸ θέατρο, τόση πρωτοτυπία δὲν ἐνώθη μετ' ὅση καλλιτεχνικὴ δύναμη, μετ' ὅση ποιητικὴ εὐαισθησία. Ἀπὸ τ' ἄλλο μέρος δὲν ὑπάρχει δρᾶμα τοῦ Πιραντέλλο, στὸ ὁποῖο, τοῦλάχιστο σὲ μιὰ σκηνή, ἡ ἀπελπιστικὴ καθολικότης τῶν προσώπων νὰ μὴν σπάζῃ θλιβερά, τραγικά, τίς φωνὲς τῆς θερμῆς καὶ ἐμψυχωμένης ποιήσεως, στὴν ὁποία ὁ Πιραντέλλο δίνει τὸ ἀληθινὸ μέτρο τῆς τέχνης του. Τέχνη δύσκολη, μὰ ὑψηλή.

Τὰ παραδείγματα θὰμποροῦσαν ἴσως νὰ ἐνισχυθοῦν ἀπὸ τὸ «Ὅλα γιὰ τὴν εὐτυχία» (1921) ὡς τὸ «Ὅταν εἶναι κανεὶς κάτι τι», ποὺ εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ τελευταῖα του ἔργα.

ITALOI LOGOTEXNAI GIA THN ELLADA
ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΣΕΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΘΩΜΑΖΑΙΟΥ
(ΔΟΚΙΜΙΑ ΑΠ' ΤΙΣ SCINTILLE)

(Συνέχεια ἐκ τοῦ προηγουμένου καὶ τέλος)

Τέλος, εὐρίσκομεν ἀκόμη ἓνα δοκίμιο σὲ ἑλληνικὴ γλῶσσα. Εἶναι μιὰ προσευχὴ πρὸς τὸν Θεὸ καὶ μιὰ παράκλησι γιὰ τὴν εἰρήνην τοῦ κόσμου, γιὰ τὴν ἀδελφωσύνην τῶν λαῶν, γιὰ νὰ εἴμεθα ὅλοι «ἐν γένος, μιὰ οἰκογένεια, μόνη καρδία, ἐν μόνον στόμα». Στὴ σημερινὴ τρικυμισμένη ἀνθρωπότητα τὰ λόγια αὐτὰ τοῦ Θωμαζαίου ἀποχτοῦν ἐξαιρετικὴ ἐπικαιρότητα. Εἶθε ὅλα τὰ Ἔθνη ν' ἀκολουθοῦσαν τίς σοφὲς διδασκαλίαι τοῦ Δαλματοῦ φιλοσόφου καὶ νὰ θεωροῦσαν τὸν ἑαυτὸν τους «ὡς τέκνα τοῦ μόνου Πατρός, ὡσὰν μέλη τοῦ ἰδίου κορμίου, ὡσὰν ρανίδες τοῦ αἵματος, ὅπου ὅλη ἡ ἀνθρωπότης ἐπὶ τοῦ ὅρου τῆς ἀπολυτρώσεως ἐβαπτίσθη». Ἡ προσευχὴ αὐτὴ τοῦ Θωμαζαίου εἶναι μιὰ ἀκόμη ἀπόδειξις τῆς ἐπιθυμίας του νὰ ἰδῇ ὅλα τὰ Ἔθνη σὲ φιλικὰ καὶ εἰρηνικὰ σχέσεις, ἐπιθυμία ποὺ εἶχε τάξει ὡς σκοπὸ τῆς ζωῆς καὶ τοῦ ἔργου του. Ἴδου τὰ λόγια του:

«Ὡ Θεέ μας, τρυμερὲ καὶ πολυέλεε, ὦ πάτερ πάσης χαρᾶς καὶ ἀξιοῦτος! Δὲν εἶναι ἡ εὐδαιμονία, μήτε μέταλλον κρυπτόμενον εἰς τὰ σκοτεινὰ τῆς γῆς, μήτε ἄνεμος θυελλώδης, ἀλλ' εἶναι φῶς ἀνατέλλον ἀπὸ τὰ ὑψηλὰ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἐκτεινόμενον πανταχοῦ μετ' ἰσοπέδου ἰσότητα, μετ' ἰσότητα ἡσυχίαν. Ἄρκει νὰ τῷ ἀνοίξωμεν τὴν θύραν τῆς καρδίας μας, καὶ αὐτὸ θὰ ἀναπληρώσει τὰ πάντα, καὶ ἡ ψυχὴ ταλαίπωρος ἢ ἀνθρωπίνη θέλει εἶσθαι ἢ ὁμοίωσις τῆς ἐκτεταμένης γαλήνης τῆς οὐρανιας. Δῶσέ μας, μόνε βασιλεῦ τῶν Ἐθνῶν, νὰ αἰσθανώμεθα ὅτι τὸ πολιτικὸν καλὸν δὲν εἶναι μήτε παραγμὸς, μήτε κτύπος, μήτε πολυλογία, μήτε ὀργή· ἀλλὰ κόπος συνεχῆς καὶ γενναῖος, ἀλλὰ γύμνασις δύσκολος σιωπῆς ἰσχυρᾶς, καὶ ὑπομονητικῆς ἀγάπης. Δῶσέ μας, ὦ Θεέ, νὰ ζητήσωμεν τὴν δόξαν μας εἰς τὴν ἀλήθειάν σου, καὶ τὴν εἰρήνην μας εἰς

(1) « Quando le idee, le lingue de' popoli s'avvicinano e mescono, può dalla mistione uscire più varia e più profonda armonia. Ma uno spirito solo convien che avvivi l'augumentata materia, e la costituisca in possente unità. Se la varietà soverchi, con lei viene a discordia ed orgoglio e fiacchezza insanabile. D'Asia, d'Egitto, d'Italia ricevesti, o Grecia, tradizioni differenti ma in uso tuo proprio le convertisti. Anche adesso così puoi la scienza dispersa adunare, delle opinioni contrarie scegliere le più probabili, lasciar quelle che non sono utili veramente alla vita. Taglia dell'estera pianta i rami secchi, leva le foglie appassite, e prendine un ramuscello, e mettilo nel tuo terreno. Non son grandi di mole i germi del buono: e tutta l'educazione in poco spazio si rinchiede. Tu le ignude dottrine adorna col ricco vestimento della eloquenza, riscaldale colla fiamma inestinguibile dell'affetto. Il pensiero, la fantasia, il sentimento sien uno in te. Senz'affetto la scienza è morta; senza bellezza, la verità è cosa incompiuta. Possono gli elementi del corpo essere estranei; purchè lo spirito, o Grecia, sia tuo ».

τὰς λύπας τὰς ἀνδρείως ὑποφερθείσας, ὄχι εἰς ὕπνον ληθαργικόν, μήτε εἰς γέλια σπασμώδη. Δὲν εἶναι εὐτολμία χωρὶς ὑπομονήν, δὲν εἶναι χαρὰ χωρὶς πόνον, δὲν εἶναι δύναμις χωρὶς πραότητα, δὲν εἶναι δόξα χωρὶς ταπεινώσιν. Κατάστησέ μας, ὦ πάτερ συμφώνους μὲ τὸ γλυκὺ ὄνομά σου, ἐξόρισε ἀπὸ τοῦ λόγου μας τὰς ὑποψίας, τὸν δγκον, τοὺς φθόνους· ἄς εἴμεθα ἕν γένος, μία οικογένεια, μόνη καρδιά, ἕν μόνον στόμα. "Ὅλα τὰ ἔθνη κοντὰ καὶ μακρὰν ἄς θεωρηθῶσιν ἀπὸ ἐμᾶς ὡς τέκνα τοῦ μόνου πατρὸς, ὡσὰν μέλη τοῦ ἰδίου κορμίου, ὡσὰν ρανίδες τοῦ αἵματος, ὅπου ὅλη ἡ ἀνθρωπότης ἐπὶ τοῦ ὄρου τῆς ἀπολυτρώσεως ἐβαπτίσθη (1) ».

* * *

Μετὰ τὴν προσευχὴ αὐτὴ ὁ Θωμαζαῖος προσθέτει ἀκόμα λίγα λόγια μὲ τὰ ὁποῖα κλείνει τὴ συλλογὴ. Εἶναι γραμμένα ἰταλικά καὶ ἀποτελοῦνε τὴ δικαίωσι τοῦ ἔργου του. Παραθέτουμε τὴν ἐλληνικὴ μετάφρασι:

« Ἀφιερῶν ταπεινά, μὰ μὲ πίστι, τὸ μικρὸ αὐτὸ βιβλιαράκι σ' ὅποιον μ' ἀγαπᾷ. Μιλῶντας γιὰ τὸ λαὸ καὶ τὰ ἔθνη, εἶχα μοναδικὸ στοχασμὸ τὴν πνευματικὴ καὶ οἰκογενειακὴ τους ζωὴ, τὴν ἐστία καὶ τὸ βωμὸ τους, τὴν καρδιά καὶ τὴ γλῶσσα τους.

« Δὲν προσποιῶμαι, οὔτε κρύβω τὰ αἰσθήματά μου: οὔτε κάνω ἐμπόριο μὲ τὰ αἰσθήματα ἢ τοὺς λόγους μου, ὅποιοιδήποτε καὶ ἂν εἶναι. Ἄν ἤθελα νὰ γίνω ἀρεστός, θὰ εἶχα διαλέξει ἄλλο δρόμο: ὅποιος δὲν ἀνήκει σὲ καμμιά φατρία, μπορεῖ νὰ κατηγορηθῆ ὡς ὑπερήφανος, ὡς κενόδοξος, ὡς τρελλός, ποτὲ ὅμως ὡς πουλημένος. Καθένας ἔχει τὸ δρόμο του: εἰς ἄλλους ἀνήκουν τὰ πλούτη, οἱ δόξες, οἱ ἡδονές, οἱ συντροφιάς, τὰ χειροκροτήματα, σὲ μένα ἀντιθέτως ἡ ἀπλὴ μοναξιά, ἡ φτώχεια χωρὶς μομφές, οἱ ἐσωτερικὲς μυστικὲς χαρές, οἱ πόνοι γεμᾶτοι συκοφαντίας, λίγες πραγματικὲς ἀγάπες, λίγα παρηγορητικὰ λόγια, λίγα εὐλαβικὰ δάκρυα ».

(1) « O Dio nostro, terribile e buono, oh padre d'ogni dignità, d'ogni gioia! Non è la felicità nè metallo nascosto nel buio della terra, nè vento procelloso, spirante or a destra or a manca; ma è lume oriente dall'alto, e diffondentesi d'ogni lato con abbondante uguaglianza, con pace sovrana. Basta che gli apriamo le porte del cuore, ed egli riempirà a un tratto ogni cosa, e l'infelice anima umana sarà fatta imagine del diffuso celeste sereno. Dateci, Signore de' popoli, che intendiamo come il bene vero non è nè scompiglio nè strepito nè multiloquio nè ira, ma continova e generosa fatica; ma difficile esercizio di forte silenzio, di carità paziente. Dateci, o Dio, che cerchiamo la gloria nostra nella vostra verità, la pace nel dolore fortemente patito; non in letargo languido, né in risa convulse. Non è coraggio senza pazienza, non è gioia senza fatica, non è forza senza dolcezza, senza umiltà non è gloria. Fateci, o padre, unanimi nel dolce nome vostro; scacciate da noi lontano i sospetti, l'orgoglio, le invidie. Siamo una stirpe, una famiglia, un cuore ed un labbro. E tutti i popoli vicini e lontani sien da noi riguardati come figliuoli del medesimo padre, membra del medesimo corpo, goccioline di quel sangue in cui tutta sul monte del riscatto tutta quanta, o Signore, fu l'umanità battezzata ».

Καὶ τελειώνει μὲ τὸ ἐξῆς ἐλληνικὸ δίστιχο:

« Ἐπῆγ' ὁ ἕνας 'ς τὸ νερόν, κ' ἄλλος ψωμί νὰ φέρη,
ὁ τρίτος ὁ καλύτερος, στέκεται 'ς τὸ τουφέκι (2) ».

* * *

Πέρασαν ἀρκετὰ χρόνια ἀπὸ τότε ποὺ ὁ μέγας Δαλματὸς φιλέλληνας ἔκλεισε τὰ μάτια του. Ἀσβυστὴ ὅμως ἔμεινε ἡ ἀγάπη του γιὰ τὴν Ἑλλάδα, κὶ ἀθάνατα τὰ διδάγματα του. Τὰ νεανικά του δοκίμια διατηροῦν πάντα — σήμερα περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλη ἐποχὴ — ἀμείωτον τὸ ἐνδιαφέρον καὶ τὴν ἐπικαιρότητά τους. Οἱ παρατηρήσεις τοῦ σοφοῦ λογίου εἶναι καὶ στίς ἡμέρες μας ὠφέλιμες καὶ πολῦτιμες, ὅσο καὶ τὰ χρόνια ποὺ γράφονταν, καὶ κάθε Ἑλληνας πρέπει νὰ τὶς διαβάσῃ μὲ ἰδιαίτερη προσοχὴ. Ὁ ὕμνος πρὸς τὴν Ἑλλάδα, οἱ διδαχές του γιὰ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα καὶ οἱ συμβουλές του κατὰ τῆς δουλικῆς ξενομανίας ἀποτελοῦν πολῦτιμες παραγγελίες ἑνὸς ποὺ ἐγνώρισε βαθειὰ τὴν ἐλληνικὴ ψυχὴ καὶ ποὺ πραγματικὰ ἀγάπησε τὴν Πατρίδα μας.

(2) « Offro senza baldanza, ma con fiducia, questo libriccino a chi m'ama. Di popolo e di nazioni parlando, i' ebbi in mira non altro che la vita loro intellettuale e domestica, il **fo-colare** e l'altare, il cuore e la lingua.

Il mio sentire nè simulo nè dissimulo; nè del sentire o del dire, qual ch'egli si sia, fo mercato. Volessi piacere, avrei scelta altra via: ma chi non è di parte nessuna, potrà essere gridato orgoglioso o vano o pazzo, venduto no. Ciascuno ha la sua via: ad altri il lucro, gli onori, i piaceri, la frequenza, gli applausi; a me la solitudine franca, la povertà senza rimproveri, le gioie arcane, i dolori calunniati, qualche affetto possente, qualche parola ispiratrice, qualche lacrima pia.

Ἐπῆγ' ὁ ἕνας 'ς τὸ νερόν, κ' ἄλλος ψωμί νὰ φέρη,
Ὁ τρίτος, ὁ καλύτερος, στέκεται 'ς τὸ τουφέκι ».

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ

τῶν κατὰ τὴν πενταετίαν 1934—1939 ὑποβληθεισῶν ἐπὶ διδακτορία εἰς Νεοελληνικὴν φιλολογίαν ἐναϊσίων διατριβῶν εἰς τὴν Φιλοσοφικὴν Σχολὴν τοῦ ἐν Ρώμῃ Πανεπιστημίου (εἰσηγητὴς ὁ καθηγητὴς Νεοελληνικῆς Γλώσσης καὶ Λογοτεχνίας κ. Γεώργιος Ζώρας).

Ἔτος 1934—1935

- Angelini Guglielmina: Δημοτικὴ παράφρασις τῶν Ψαλμῶν τοῦ Δαυὶδ (ἐξ ἀνεκδότου κώδικος τῆς Βατικανῆς Βιβλιοθήκης).
 Brunetti Claudia: Ἑλληνικὰ ἔγγραφα τῆς Νοτίου Ἰταλίας (ἱστορικο-γλωσσολογικὴ μελέτη).
 Fusco Leila: «Ἡ Θυσία τοῦ Ἀβραάμ» (κατὰ τὸν ἀνεκδότον Μαρκιανόν κώδικα Cl. XI cod. 19).
 Luise Luigi: Ἡ «Κοσμογέννησις» τοῦ Γεωργίου Χούμνου.
 Morlachi Giuliana: Ἡ ἰταλικὴ παραγωγή τοῦ Σολωμοῦ καὶ ἡ ἐπίδρασις τῆς ἰταλικῆς λογοτεχνίας.
 Pojaghi Giovanna: «Ἐρωτικὰ Κυπριακὰ Ποιήματα» (ἐκ τοῦ ἀνεκδότου Μαρκιανοῦ κώδικος Cl. IX, cod. XXXII).

1935—1936

- Angelici Speranza: Ὁ «Φορτουνᾶτος», κωμῶδια τῆς κρητικῆς ἐποχῆς.
 Lubiano-Lavadera Giuseppe: Τὸ «Συναξάριον τῶν εὐγενικῶν γυναικῶν καὶ τιμωτάτων ἀρχοντισσῶν» καὶ ἡ συναφῆς ἠθικο-διδακτικὴ παραγωγή.
 Tagliaferri Giovanni: «Ὁ Ζήνων», τραγῶδια τῆς κρητικῆς ἐποχῆς.
 Tursini Linda: Ὁ «Γύπαρις» καὶ ἡ ἰταλικὴ ἀρκαδικὴ ποίησις.

1936—1937

- Fittaioli Maria Luisa: Τὸ «Θανατικὸ τῆς Ρόδου» τοῦ Ἐμμανουὴλ Γεωργιᾶ.
 Giovannucci Francesca: Ὁ Θρῆνος «Ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως» καὶ ἡ λοιπὴ ἐπὶ τῇ πτώσει τῆς Βασιλίδος τῶν Πόλεων παραγωγή.
 Gubitosi Quirina: Ἀθανάσιος Χριστόπουλος, ὁ νέος Ἀνακρέων τῆς Ἑλλάδος.
 Honorati Agnese: Μία κωμῶδια τῆς κρητικῆς περιόδου: «Ὁ Στάθης».
 Landini Giuliana: Ἡ «Βατραχομουμαχία» τοῦ Ζήνωνος ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν ὁμηρικὴν καὶ τὰς λοιπὰς παραφράσεις.
 Mei Mario: Ἰδανικὰ καὶ τέχνη τοῦ Διονυσίου Σολωμοῦ.
 Scarselli Giannina: Τὸ «περὶ Ξενιτείας» ποίημα καὶ ἡ ἀνάλογος φιλολογία.
 Sisto Pierina: Γεώργιος Αἰτωλός: τὰ ἔργα, ἰδίᾳ δὲ ἡ συλλογὴ Μύθων.
 Uffreduzzi Gabriella: Οἱ «Λόγοι διδακτικοὶ τοῦ πατρὸς πρὸς τὸν υἱόν» καὶ ἡ ἀνάλογος βυζαντινὴ καὶ μεταβυζαντινὴ παραγωγή.

Vecchioni Gigliola: Τὰ «Ἐρωτοπαίγνια».

1937—1938

- Barone Maria Virginia: Γεράσιμος Μαρκορᾶς καὶ ἡ Ἴονιος σχολή.
 Carbonetti Versilia: «Ἱστορία ἐκ τῶν τοῦ Δανιὴλ περὶ τῆς Σωσάνης» τοῦ Μάρκου Δεφαράνα. Ἡ Σωσάνη ἐν τῇ λογοτεχνίᾳ καὶ τῇ τέχνῃ.
 Casciotti Clara: Ἰωάννης Βηλαρᾶς.
 Del Nunzio Elvira: Δημήτριος Παπαρρηγόπουλος καὶ ἡ ρωμαντικὴ σχολὴ Ἀθηνῶν.
 Ercoli Adelina: Ἀνδρέας Κάλβος.
 Gagliardi Laura: Νικόλαος Θωμαζαῖος καὶ ἡ νέα Ἑλλάς.
 Liberatore Francesca: «Ἱστορία περὶ τῆς συμφορᾶς καὶ σκλαβιάς τοῦ Μορέως συντεθεῖσα παρὰ Μάνθου Ἰωάννου ἐξ Ἰωαννίνων».
 Moffa Clara: Ὁ «Ἀπόκοπος» τοῦ Μπεργαδῆ καὶ ἡ περὶ τοῦ Κάτου Κόσμου φιλολογία.
 Nicolini-Sartini Maria: «Ἱστορία Ἑβραιοπούλας τῆς Μαρκάδας». Οἱ Ἑβραῖοι ἐν τῇ Βυζαντινῇ καὶ μεταβυζαντινῇ λογοτεχνίᾳ.
 Papa Adriana: «Ἱστορία Μιχαὴλ Βοηβόδα» τοῦ Γεωργίου Παχαμῆδη καὶ ἡ περὶ τὸν Μιχαὴλ φιλολογία.
 Rellava Graziella: Τὸ κρητικὸν στιχοῦργημα «Παλαιὰ καὶ νέα διαθήκη» (ἐκ τοῦ ἀνεκδότου κώδικος τῆς Μαρκιανῆς Βιβλιοθήκης Cl. XI cod. 19).

1938—1939 (ὑποψήφιοι ἐπὶ διδακτορία)

- Campo Augusto: Παναγιώτης Σοῦτσος, Φαναριῶται καὶ ἀθηναϊκὴ σχολή.
 Cotugno Anna: «Λόγος παρηγορητικὸς περὶ Εὐτυχίας καὶ Δυστυχίας».
 Diamantini Maria Luisa: Ἰάκωβος Τριβώλης: ἡ παραγωγή καὶ αἱ ἐπ' αὐτῆς ἐπιδράσεις.
 Filardo Tina: Ἡλίας Τανταλίδης καὶ ἡ ἐποχὴ του.
 Fonti Filomena: Τὰ μαιρόλογια εἰς τὴν δημοτικὴν ποίησιν.
 Grammacioni Carmen Sylva: Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης.
 Liberatore Maria: Ὁ «Θρῆνος τῆς Κύπρου» (ἱστορικο-φιλολογικὴ συγκριτικὴ μελέτη).
 Marchio Maria: Κωστῆς Παλαμᾶς: ὁ Δωδεκάλογος τοῦ Γύφτου.
 Martinelli Aldo: Ὁ Πατριωτισμὸς ἐν τῇ δημοτικῇ ἑλληνικῇ ποίησει.
 Mattioli Laura: Λορέντζος Μαβίλης καὶ οἱ τελευταῖοι ἀντιπρόσωποι τῆς Ἰονικῆς Σχολῆς.
 Salvati Marinella: Ἡ γυναῖκα εἰς τὴν δημοτικὴν ποίησιν.
 Tani Aldo: Γεώργιος Βιζυηνός.
 Vicchio Francesco: Ἀνεκδότος κώδιξ περὶ τῶν Τούρκων σουλτάνων (ἐκ τοῦ ἀνεκδότου βαρβερينوῦ κώδικος ἀριθ. 111 τῆς Βατικανῆς Βιβλιοθήκης).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Κ. Κοτζιᾶ: Ἡ Πόλις τῶν Ἀθηνῶν (διάλεξις ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ «Παρνασσοῦ»). — Ἀθῆναι, 1939.
- Γ. Ἀθάνα: Δροσεροὶ καῦμοι. — Ἀθῆναι, 1938.
- P. Costas: An outline of the history of the Greek language, with particular emphasis on the coine and the subsequent periods. — Chicago, Illinois, The Ukrainian Academy of sciences of America.
- Ξενοπούλου: Εἰδικὸν τεῦχος τοῦ περιοδικοῦ «Ἴόνιος Ἀνθολογία» ἐπὶ τῇ συμπληρώσει τῆς πεντηκονταετηρίδος τῆς φιλολογικῆς δράσεως τοῦ συγγραφέως κ. Γρηγορίου Ξενοπούλου. — Τεῦχος 126, Ἀθῆναι, 1939.
- Λ. Συμυρλῆ: Δημήτριος Ρακτιβάν. — Ἐκδόσεις «Μακεδονικῶν Χρονικῶν», Βέροια, 1938.
- Οἰκονόμου: Τὸ ἡμερολόγιον ἐνὸς ζώου. — Ἐκδόσεις Γκοβότση, Ἀθῆναι, 1939.
- Γερ. Γρηγόρη: Πορεία μεσ' στή νύχτα. — Ἐκδόσεις Γκοβότση, Ἀθῆναι, 1939.
- Θ. Μοσχονᾶ: Ἀλαφία, Σκίτσα τῆς Δυτικῆς Ἀφρικῆς. — Ἀλεξάνδρεια, 1938.
- Γ. Μαρκίδη: Στοχασμοὶ καὶ σημειώματα — Τόμος Α! — Λευκοσία Κύπρου, 1939.

ΠΡΑΚΤΟΡΕΙΟΝ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΣ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑΣ

Ἀνηγγέλθη ἡ ἴδρυσις ἐν Ἀθήναις ἐνὸς ἐνδιαφέροντος γραφείου, προορισμένου νὰ ἐξυπηρετήσῃ πολλαπλῶς διὰ τῶν τμημάτων του κάθε τι, ποῦ θὰ ἔχη σχέσιν με τὰ Γράμματα, τὴν Καλλιτεχνία, τὸν Τύπον καὶ τὰς Ἐπιστήμας.

Τὸ «Πρακτορεῖον Πνευματικῆς Συνεργασίας» θὰ ἐνδιαφερθῇ συστηματικὰ καὶ μ' ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἐκτύπωση βιβλίων, τὴν ἐπίβλεψη τῆς καλλιτεχνικῆς των παρουσιάσεως, εἰκονογραφίσεως ἐξωφύλλων ἢ κειμένων, τῆς διαφημίσσεώς των με ἀγγελίες καὶ κριτικές, κ. λ. π. Ἀκόμη θὰ εἶναι σὲ θέσῃ διὰ τοῦ τμήματος ἀποκομιμάτων νὰ παρακολουθήσῃ καὶ νὰ στείλῃ στοὺς συγγραφεῖς ποῦ θὰ θελήσουν τ' ἀποκομιμάτα τῶν ὅσων γραφτοῦν γιὰ τὸ ἔργον τους καὶ σ' ὅποιον ἄλλο θελήσῃ νὰ τοῦ στέλλωνται ὅ, τι γράφεται γιὰ ζητήματα ἢ υποθέσεις πάσης φύσεως (ιδιωτικὰς, γενικὰς, ἢ προσωπικὰς κ. λ. π.).

Τὸ «Πρακτορεῖον Πνευματικῆς Συνεργασίας» εἶναι ὁμοίως σὲ θέσῃ νὰ προμηθεύσῃ παντοῖου εἴδους συνεργασίαις ἀπὸ τῆς σπουδαιοτέρας ὑπογραφῆς μέχρι τῆς μικροτέρας, ποῦ θὰ ἤθελε τοῦ ζητηθῆ, εἰς ἐφημερίδας, περιοδικὰ, ἡμερολόγια καὶ κάθε ἄλλην ἔκδοσιν τῆς Ἐπαρχίας ἢ τοῦ ἔξω Ἑλληνισμοῦ, εἰκόνας, σκίτσα, μελέτες, ἄρθρα, ἀνταποκρίσεις, τηλεγραφήματα, κ. λ. π.

Κοντὰ στ' ἀνωτέρω ἐκτελεῖ καὶ παραγγελίας βιβλίων ποῦ θὰ τοῦ ἐζήτουν πελάται ἢ συνδρομηταί του, καλλιτεχνικὰς βιβλιοδεσίας, ὡς καὶ κάθε τι ποῦ ὑπάγεται εἰς τὴν σφαῖραν τῆς πνευματικῆς ἀνωτερότητος.

E. I. A. P. — ΕΛΛΗΝΙΚΑΙ ΜΕΤΑΛΛΟΣΕΙΣ ΡΑΔΙΟΣΤΑΘΜΟΝ ΜΠΑΡΙ ΚΑΙ ΡΩΜΗΣ.

Δευτέρα	Ραδιοσταθμὸς Μπάρι (μ. 283,3 κχ. 1159) Ραδιοσταθμὸς 2 R 09 βραχέων (μ. 31,02 κχ. 9.670) Καθημερινὰ μεταδόσεις: ὧρα Ἀθηνῶν 9,15 - 10 μ. μ.	Σταθμὸς Ρώμης (βραχέων κομμάτων: μ. 31,13 κχ. 9630) ὧρα Ἀθηνῶν: 0,40-1 πρῶνῃ.	Διεύθυνσις τμήματος Ἑλληνικῶν μεταδόσεων καὶ περιοδικοῦ «Ραδιο-Ἐπιθεώρησις»:
Τρίτη	Ἑθνικὸς Ἑλληνικὸς Ὕμνος. Διεθνῆς εἰδησιογραφικὸν Δελτίον. Διάλεξις. Εἰδήσεις ἀπὸ τὰς ἐπαρχίας καὶ τὸν ἔξω Ἑλληνισμὸν. Μουσικὸν πρόγραμμα (τραγοῦδι καὶ δίσκοι).	Ἑλληνικαὶ καὶ διεθνεῖς εἰδήσεις. Μεταδόσεις ἐλληνικῆς μουσικῆς.	
Τετάρτη	Ἑθνικὸς Ἑλληνικὸς Ὕμνος. Διεθνῆς εἰδησιογραφικὸν Δελτίον. Διάλεξις. Οἰκονομικαὶ εἰδήσεις καὶ νέα διάφορα. Μουσικὸν πρόγραμμα (τραγοῦδι καὶ δίσκοι).	Ἑλληνικαὶ καὶ διεθνεῖς εἰδήσεις. Νέα διάφορα.	E. I. A. R. Sezione Trasmissioni Greche Via Montello 5 ROMA (Italia)
Πέμπτη	Ἑθνικὸς Ἑλληνικὸς Ὕμνος. Διεθνῆς εἰδησιογραφικὸν Δελτίον. Διάλεξις. Εἰδήσεις ἀπὸ τὴν πνευματικὴν κίνησιν. Μουσικὸν πρόγραμμα (τραγοῦδι καὶ δίσκοι).	Ἑλληνικαὶ καὶ διεθνεῖς εἰδήσεις. Νέα διάφορα.	
Παρασκευή	Ἑθνικὸς Ἑλληνικὸς Ὕμνος. Διεθνῆς εἰδησιογραφικὸν Δελτίον. Διάλεξις. Τουριστικαὶ εἰδήσεις. Μουσικὸν πρόγραμμα (τραγοῦδι καὶ δίσκοι).	Ἑλληνικαὶ καὶ διεθνεῖς εἰδήσεις. Μεταδόσεις ἐλληνικῆς μουσικῆς	Ἀνταποκριτῆς τμήματος Ἑλληνικῶν μεταδόσεων καὶ περιοδικοῦ «Ραδιο-Ἐπιθεώρησις» ἐν Ἑλλάδι:
Σάββατον	Ἑθνικὸς Ἑλληνικὸς Ὕμνος. Διεθνῆς εἰδησιογραφικὸν Δελτίον. Διάλεξις. Εἰδήσεις καὶ νέα διάφορα. Μουσικὸν πρόγραμμα (τραγοῦδι καὶ δίσκοι).	Ἑλληνικαὶ καὶ διεθνεῖς εἰδήσεις. Νέα διάφορα.	κ. Μάριος Βαϊάνος ὁδὸς Ἀκαδημίας 26
Κυριακὴ	Ἑθνικὸς Ἑλληνικὸς Ὕμνος. Διεθνῆς εἰδησιογραφικὸν Δελτίον. Θεῖον Κήρυγμα. Ἐβδομαδιαία πολιτικὴ ἐπιθεώρησις. Μουσικὸν πρόγραμμα (τραγοῦδι καὶ δίσκοι).	Ἑλληνικαὶ καὶ διεθνεῖς εἰδήσεις. Ἐβδομαδιαία πολιτικὴ ἐπιθεώρησις.	ΑΘΗΝΑΙ

Εἰδικὰ προγράμματα καὶ μεταδόσεις διοργανοῦνται ἐπ' εὐκαιρίᾳ ἐπιπέτων ἢ ἄλλων ἐθνικῶν ἐορτῶν καὶ γεγονότων.

RADIO

RIVISTA

PUBBLICAZIONE MENSILE DI CULTURA GRECO-ITALIANA

ANNO II - N. 6

GIUGNO 1939-XVII

Il presente fascicolo contiene scritti di:

- S. BAUD-BOVY, professore all'Università di Ginevra;
- G. ZORAS, professore all'Università di Roma;
- D. GALANIS, pittore;
- D. GLENIS, soprintendente del Museo Giorgio I di Atene;
- P. SPANDONIDIS, professore, direttore della Rivista «Makedonikes Imeres»;
- G. MORAITIS, professore, letterato;
- E. ZOGRAFU, scrittrice, direttrice della Rivista «Ellinikì Epitheorisis»;
- O. RANDI
- F. M. PONTANI, professore.

Il presente fascicolo contiene le rubriche:

- Pagine greche:* di Nicolò Tommaseo.
- Italia e Grecia.*
- Letterati italiani.*

ROMA
Via Montello 5